



**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ  
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ  
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**ΘΕΜΑ: ΕΡΓΑΣΙΑ & ΕΝΟΠΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ: ΝΟΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΕΙΣ ΤΗΣ  
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ**



**ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΦΟΙΤΗΤΗ:  
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ**

**ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ**

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΑΡΑΚΙΟΥΛΑΦΗ

**ΜΕΛΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ**

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΣΙΩΛΗΣ

**Ρέθυμνο 2020**





**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ**  
**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**  
**ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ**  
**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**  
**«ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**ΘΕΜΑ: ΕΡΓΑΣΙΑ & ΕΝΟΠΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ: ΝΟΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΕΙΣ ΤΗΣ**  
**ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ**

**ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΦΟΙΤΗΤΗ:**

**ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ**

**ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ**

**ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΑΡΑΚΙΟΥΛΑΦΗ**

**ΜΕΛΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ**

**ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ**

**ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΣΙΩΛΗΣ**

**Ρέθυμνο 2020**



## **ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ**

Ολοκληρώνοντας την εργασία μου και τις σπουδές μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κοινωνιολογία» επιβάλλεται να υποβάλλω τις ευχαριστίες μου στα πρόσωπα που συνέβαλαν και συμπαραστάθηκαν στην προσπάθειά μου. Πρώτα απ' όλους θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα, επίκουρη καθηγήτρια Χριστίνα Καρακιουλάφη καθώς και τα μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής, καθηγητή Γεράσιμο Καραμπελιά και αναπληρωτή καθηγητή Γιώργο Τσιώλη, οι οποίοι αφενός πρόθυμα ανέλαβαν την επίβλεψη τη εργασίας μου και αφετέρου με βοήθησαν σημαντικά με τις υποδείξεις, τις συμβουλές και τις απαντήσεις τους.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω και σε όλο το διδακτικό προσωπικό του τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Με τη βοήθειά τους εντάχθηκα ομαλά στο καινούριο και άγνωστο για εμένα περιβάλλον της ακαδημαϊκής κοινότητας και οδηγήθηκα σε νέα μονοπάτια σκέψης και γνώσης.

Η πραγματοποίηση της έρευνας και της εργασίας δεν θα ήταν δυνατή χωρίς τη συνεργασία των στελεχών της Πολεμικής Αεροπορίας που συμμετείχαν σ' αυτή με ιδιαίτερη προθυμία. Γι' αυτό τους ευχαριστώ θερμά. Μαζί οφείλω να ευχαριστήσω το Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας που επίσης πρόθυμα μου παρέιχε την άδεια για την πραγματοποίηση των συνεντεύξεων και της έρευνας.

Τέλος πρέπει να ευχαριστήσω την οικογένειά μου. Τη σύζυγό μου Ρούλα και τους γιούς μου Σωτήρη και Κωστή, οι οποίοι με υποστήριξαν, με ενθάρρυναν και με ανέχτηκαν σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

**ΑΦΙΕΡΩΣΗ**

Στους πεσόντες Αεροπόρους

## ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το επάγγελμα του στρατιωτικού συνδυάζει δύο σημαντικές κοινωνικές δραστηριότητες. Την εργασία, η οποία κατέχει κεντρική κοινωνική αξία και την ενασχόληση με το διαχρονικό κοινωνικό φαινόμενο του πολέμου. Το στρατιωτικό επάγγελμα, στη διάρκεια του χρόνου, υπέστη σημαντικές μεταβολές με πιο πρόσφατη αυτή της σταδιακής μετάπτωσης των μαζικών στρατών σε επαγγελματίους. Η εξέλιξη αυτή αντιμετωπίστηκε, σε θεωρητικό επίπεδο, με επιφύλαξη σε ό,τι αφορά τη διατήρηση της παραδοσιακής μορφής του επαγγελματισμού που υιοθετούσαν τα μέλη του.

Η Ελλάδα αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση καθώς η επαγγελματικοποίηση των Ενόπλων Δυνάμεων, αφενός είναι μια σχετικά πρόσφατη εξέλιξη και αφετέρου δεν είναι πλήρης αφού συνεχίζει να υφίσταται ο θεσμός της θητείας.

Σ' αυτό το πλαίσιο, οργανώθηκε μια ποιοτική έρευνα, προκειμένου να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι Έλληνες στρατιωτικοί νοσηματοδοτούν την εργασία τους, την ιδιότητα του επαγγελματία στρατιωτικού. Τα ερευνητικά ερωτήματα αφορούν στη διερεύνηση των νοημάτων που αποδίδουν οι επαγγελματίες της Πολεμικής Αεροπορίας στην ιδιότητα τους. Την έρευνα απασχόλησαν επίσης, το νόημα που αποδίδεται από τα στελέχη της Πολεμικής Αεροπορίας στην έννοια του επαγγελματισμού και η μορφή του επαγγελματισμού που υιοθετείται. Με βάση αυτά τα νοήματα, διερευνήθηκε ειδικότερα η διαμόρφωση διακριτών συλλογικών εργασιακών ταυτοτήτων μεταξύ επαγγελματιών με διαφορετικές θέσεις στον εσωτερικό καταμερισμό εργασίας, ανάλογα με την εκπαιδευτική προέλευση, την ειδικότητα ή τα χρόνια υπηρεσίας. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη λήψη ημιδομημένων συνεντεύξεων και η επεξεργασία των ποιοτικών δεδομένων με τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης.

Από την έρευνα καταδεικνύεται ότι οι επαγγελματίες στρατιωτικοί αντιλαμβάνονται την εργασία τους ως ένα επάγγελμα με πολύ ιδιαίτερες απαιτήσεις από το προσωπικό και πολύ ιδιαίτερη αποστολή όπως η προάσπιση της εθνικής ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας αλλά και η παροχή των δυνατοτήτων των Ενόπλων Δυνάμεων με τη μορφή της κοινωνικής προσφοράς τους. Αυτά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά το καθιστούν «λειτούργημα», καθώς

χαρακτηρίζεται από υψηλά επίπεδα αλτρουισμού και επιτελεί σημαντικές κοινωνικές λειτουργίες, χωρίς ιδιαίτερα υλικά ανταλλάγματα για τα μέλη του.

Συνολικά φαίνεται ότι, με μικρές διαφοροποιήσεις, υιοθετείται μια στρατηγική που περιλαμβάνει έναν ηθικό κώδικα βασισμένο στη διάθεση για προσφορά στα κοινά, προσδοκίες του προσωπικού που εστιάζονται στην ηθική αναγνώριση και στην αυτό-εκπλήρωση, υψηλά επίπεδα δέσμευσης και αφοσίωσης στο στρατιωτικό οργανισμό καθώς και επιθυμία για σταδιοδρομία ανάλογα με τη θέση και το ρόλο καθενός μέσα σ' αυτόν.

Η έννοια του επαγγελματισμού αποδίδεται με όρους συνέπειας και αποτελεσματικότητας στην εργασία. Γενικότερα διαπιστώνεται η υιοθέτηση μιας «πραγματιστικής» μορφής επαγγελματισμού, στην οποία όλα τα παραδοσιακά στοιχεία του στρατιωτικού επαγγέλματος συνυπάρχουν με τις ανησυχίες των στρατιωτικών για ζητήματα που σχετίζονται με τη διαβίωση και την οικονομική κατάσταση και επηρεάζονται και διακυμαίνονται σε σχέση με ευρύτερους κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες.

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία διαμορφώνονται αφενός μια ισχυρή συνολική συλλογική ταυτότητα των εργαζομένων στην ΠΑ αλλά και επιμέρους συλλογικές εργασιακές ταυτότητες ανάλογα με τη θέση και το ρόλο τους μέσα σ' αυτήν.



## **ABSTRACT**

The military profession combines two important social activities. The occupation, which is an important social value and also being involved in the chronic social phenomenon of war. During the passing of ages it suffered many major changes, with the most recent one being that mass armies turned into professional. This change theoretically was viewed with suspicion by many unresolved considering what this could mean for the traditional form of professionalism that military members were appropriating.

Greece is a special case because the professionalization of the armed forces, firstly is a relatively recent change and secondly it's not a complete one since obligatory service still exists in Greece's military system.

In this context a qualitative research was organized, in order to research the meaning that Greek military personnel give to their occupation and the property of the professional military man and military woman. The investigative questions were about researching what kind of meaning do professional Greek Air Force personnel give to their property. The research was also about, what meaning do the Greek Air Force executives give to the professionalism term and the type of the professionalism that is adopted. Considering these concepts, the configuration of distinct collective work identities was researched taking in account, that the personnel had different posts in the internal work distribution, different educational backgrounds, different specialties or different years of service. The research was accomplished using semi-constructed interviews and the results were processed with the thematic analysis method.

The research showed that professional military men and women apprehend their work as a profession with very unique requirements for the personnel, a very unique task such as defending the nation's independence, the country's territorial integrity and the Armed Forces contribution in civil issues. These distinct characteristics make it a special vocation, as it is characterized by high levels of altruism and it forms important social functions, without the Armed Forces personnel getting rewarded greatly in return.

Overall it appears that, with little differentiations, a strategy is adopted that includes a moral code based in contributing to the public welfare, the personnel expectations which focus in the ethical recognition and the self-completion, high levels of commitment and loyalty to the military organization and also career-wise desire depending one's rank and role in the military whole.

The professionalism concept main values are responsibility and effectiveness of each individual during work. Generally a «pragmatic» form of professionalism is established in which all the traditional attributes of the military profession coexist, with the military's concerns about issues that involve life and financial state and are affected and vary by social, financial and lastly political factors.

Considering all the above data a strong collective identity of the people working in the Greek Air Force is formed but also collective separate work identities are formed in the organization depending by each one's rank, position and role too.

**ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ**

Ανθοσγος	Ανθυποσμηναγός
Ανθοστης	Ανθυπασπιστής
Αξκος	Αξιωματικός
Ασμιας	Αρχισμηνίας
Ασμηχος	Αντισμήναρχος
ΑΣΕΙ	Ανώτατα Στρατιωτικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα
ΑΣΣΥ	Ανώτερες Στρατιωτικές Σχολές Υπαξιωματικών
ΕΑ	Ελεγκτής Αεράμυνας
ΕΑΦΜΣ	Εθελοντής Αμύνης Φρουρός Μετά Σκύλου
ΕΔ	Ένοπλες Δυνάμεις
ΕΜΘ	Εθελοντής Μακράς Θητείας
Επγος	Επισμηναγός
ΕΠΟΠ	Επαγγελματίας Οπλίτης
ΕΤΕΤΗ	Εθελοντής Τεχνίτης Τηλεπικοινωνιών Ηλεκτρονικών
Ι	Ιπτάμενος
ΜΗ	Μηχανικός Ηλεκτρονικών
ΠΑ	Πολεμική Αεροπορία
Σγος	Σμηναγός
Σμιας	Σμηνίας
Σμηχος	Σμήναρχος
ΣΣΑΣ	Στρατιωτική Σχολή Αξιωματικών Σωμάτων
ΤΕΑ	Τεχνικός Ελεγκτής Αεράμυνας
ΥΑΔ	Υπηρεσιών Αμύνης Αεροδρομίων
ΥΚ	Υγειονομικού Κτηνίατρος
Υπξκος	Υπαξιωματικός
Υποσγος	Υποσμηναγός
Ψ	Ψυχολόγος

## **ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ**

<b>A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ</b>	14
<b>B. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ</b>	19
<b>B.1 Οι έννοιες του επαγγέλματος και του επαγγελματισμού</b>	19
B.1.1. Το δίλημμα του ορισμού	19
B.1.2 Η γέννηση των επαγγελματών	20
B.1.3 Η θεωρητική προσέγγιση των επαγγελματών	24
B.1.3.1 Τα επαγγέλματα στους πρώτους κοινωνιολόγους	24
B.1.3.2 Η σχολή του λειτουργισμού	26
B.1.3.3. Η κριτική στο λειτουργισμό	30
B.1.3.3.1 Γενικά	30
B.1.3.3.2 Σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης	31
B.1.3.3.3 Η νέο-Βεμπεριανή προσέγγιση	33
B.1.3.3.4 Μαρξιστική, νεομαρξιστική προσέγγιση	36
B.1.3.4 Νεότερες προσεγγίσεις του επαγγελματικού φαινομένου	37
<b>B.2 Το στρατιωτικό επάγγελμα</b>	41
B.2.1 Ο στρατός στην κλασική κοινωνική θεωρία	41
B.2.2 Η γέννηση της στρατιωτικής κοινωνιολογίας	44
B.2.3 Οι θεωρητικές προσεγγίσεις για το στρατιωτικό επάγγελμα.	47
B.2.3.1 «Σχηματισμός» και «ανάλυση» της έννοιας του στρατιωτικού επαγγέλματος - Οι λειτουργιστικές προσεγγίσεις	48
B.2.3.2 Η περίοδος της «επανεξέτασης» της έννοιας του στρατιωτικού επαγγέλματος.	53
B.2.3.3 Στροφή στη συμβολική διαντίδραση - Η περίοδος της «σύνθεσης»	59
<b>B.3. Μεθοδολογία της έρευνας</b>	62
<b>B.4 Ανάλυση συνεντεύξεων - Αποτελέσματα έρευνας</b>	67
B.4.1 Κίνητρα επιλογής του στρατιωτικού επαγγέλματος	67
B.4.1.1 Τα ατομικά κίνητρα	68
B.4.1.2 Τα κίνητρα των άλλων	73
B.4.2. Η εκπαίδευση και η εξειδικευμένη γνώση	76

**ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ**

B.4.3	Οι ιδιαιτερότητες της εργασίας	80
B.4.3.1	Η άποψη ότι το στρατιωτικό επάγγελμα είναι λειτούργημα.	81
B.4.3.2	Η πειθαρχία	84
B.4.3.3	Οι διαφορές από άλλες εργασίες στον ιδιωτικό ή δημόσιο τομέα	87
B.4.3.4	Η επιρροή στην προσωπική ζωή και την οικογένεια	90
B.4.4	Η αντίληψη για τις έννοιες «επαγγελματίας» και επαγγελματισμός»	94
B.4.5	Νόημα και αναγνώριση της εργασίας	99
B.4.5.1	Η διάσταση του νοήματος και της ικανοποίησης - Η αναγνώριση στον εργασιακό χώρο.	100
B.4.5.2	Η αναγνώριση και η εικόνα των Ενόπλων Δυνάμεων στην κοινωνία	103
B.4.5.3	Η αναγνώριση από την Πολιτεία	107
B.4.6	Ο εσωτερικός καταμερισμός της εργασίας και η αποστολή της Πολεμικής Αεροπορίας	112
B.4.7	Η διοίκηση του προσωπικού	116
B.4.8	Κοινωνικές σχέσεις στην εργασία - Επίπεδο συνεργασίας και συναδελφικότητας.	118
B.4.9	Το επίπεδο δέσμευσης και οι στόχοι	124
<b>Γ.</b>	<b>ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</b>	<b>130</b>
Γ.1	Τα νοήματα που αποδίδονται στην εργασία και η μορφή του υιοθετούμενου επαγγελματισμού.	131
Γ.2	Διαφορές στις νοηματοδοτήσεις μεταξύ κατηγοριών προσωπικού.	141
Γ.3	Διαφορές αντιλήψεων μεταξύ παλαιότερων και νεότερων στελεχών.	143
<b>Δ.</b>	<b>ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ</b>	<b>144</b>
	<b>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ</b>	<b>147</b>
	<b>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ «Α» Οδηγός Συνέντευξης</b>	<b>153</b>

## A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο πόλεμος αποτελεί ένα φαινόμενο που έχει συνοδεύσει και έχει σημαδέψει την εξέλιξη της ανθρωπότητας και των κοινωνιών, σε όλη την ιστορική τους διαδρομή. Είναι, όπως χαρακτηριστικά λέει ο Bouthoul, «αναντίρρητα το πιο βάνουσα θεαματικό απ' όλα τα κοινωνικά φαινόμενα. Εάν, όπως είπε ο Durkheim, η κοινωνιολογία είναι η, κατά κάποιο τρόπο ακουόμενη ιστορία, μπορούμε να πούμε ότι ο πόλεμος γέννησε την ιστορία, γιατί αυτή άρχισε, αποκλειστικά ως ιστορία των μεγάλων συρράξεων. [...] Διότι οι πόλεμοι παραμένουν τα πλέον ενδεικτικά χρονολογικά σημεία επισημάνσεως και - είτε το θέλουμε, είτε όχι - οι σταδιοδείκτες οι οποίοι σημειώνουν τις μεγάλες καμπές των γεγονότων»<sup>1</sup>

Η νεωτερικότητα εξακολουθεί να συνοδεύεται από πολέμους. Πολέμους που είναι διαφοροποιημένοι σε σχέση με αυτούς της παραδοσιακής εποχής σε ό,τι αφορά την εφαρμοζόμενη τεχνολογία, τη μαζικότητα και την καταστροφικότητα, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο ο σύγχρονος άνθρωπος αντιλαμβάνεται τα αίτια και τη θεραπεία τους.<sup>2</sup> Οι όποιες μεταβολές στην ιδεολογική αντιμετώπιση του πολέμου «δεν φαίνεται να αλλάζουν το παραμικρό σε ό,τι αφορά την ανθρωπολογική ουσία ενός φαινομένου που παραμένει διιστορικά σταθερό και αναλλοίωτο στις μεγάλες του γραμμές».<sup>3</sup> Παρά την πεποίθηση, ότι η προώθηση των δημοκρατικών ιδεολογιών που χαρακτηρίζουν τη νεωτερική εποχή, θα συνέβαλε στην εξάλειψη του πολέμου και θα έφερνε το τέλος της (συγκρουσιακής) ιστορίας, αυτή παραμένει κενό γράμμα, καθώς «οι οικουμενιστικές επαγγελίες που επιμένουν ότι είναι δυνατόν να υπαγάγουν την οικουμενική αντιπαλότητα και έχθρα σε δεσμευτικούς και απaráβατους ηθικούς κανονισμούς εμφανίζονται είτε αθεράπευτα αφελείς είτε ενσυνείδητα υποκριτικές ή, ίσως, στην καλύτερη περίπτωση υπεραισιόδοξα πρόωρες. Η υλοποίηση του ονείρου του Καντ για παγκόσμια ειρήνη, θα πρέπει να περιμένει, ίσως μάλιστα για πολύ»<sup>4</sup>

Η μορφή και οι όροι διεξαγωγής του πολέμου έχουν μεταβληθεί πολλαπλά στη διάρκεια της ιστορίας. Το πέρασμα από την παραδοσιακή περίοδο στη

<sup>1</sup> Gaston Bouthoul, *Πραγματεία περί πολεμολογίας, Κοινωνιολογία των πολέμων*, Συμπληρωματικές εκδόσεις Διευθύνσεως Εκδόσεων ΓΕΣ, Αθήναι, 1980, σ. 19-20.

<sup>2</sup> Παντελής Λέκκας, «Ο πόλεμος στη νεωτερικότητα και οι μύθοι της νεωτερικής ιδεολογίας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τομ. 24, 2004, σ. 60-83, σ. 60.

<sup>3</sup> Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Πόλεμοι και κυριαρχία στη νέα χιλιετία», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τομ. 24, 2004, σ. 11-59, σ. 11.

<sup>4</sup> Στο ίδιο, σ. 12-13

νεοτερικότητα, συνοδεύτηκε, εκτός από την τεχνολογική εξέλιξη και μαζικότητα, στην ανάδειξη του πολέμου ως προέκτασης των κρατικών πολιτικών, όπως τον είχε ορίσει ο Κλαούζεβιτς,<sup>5</sup> στην αντιπαλότητα των κρατικών οντοτήτων στο διεθνές σύστημα. Η μετα-νεοτερική εποχή στην οποία έχει εισέλθει η ανθρωπότητα, μεταβάλλει ακόμα μια φορά τη μορφή του πολέμου, καθώς οι κρατικές οντότητες αντιμετωπίζουν προκλήσεις και βίαιες απειλές από πηγές αμφισβήτησης της ίδιας της κυριαρχίας τους, όπως η τρομοκρατία και οι αναδυόμενοι φονταμενταλισμοί.<sup>6</sup>

Ο διιστορικά σταθερός και κυρίαρχος ρόλος του πολέμου στις κοινωνίες είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη της συστηματικής ενασχόλησης με τα στρατιωτικά πράγματα σε μια από τις κυριότερες ανθρώπινες δραστηριότητες. Ο ρόλος και η μορφή της συστηματικής αυτής ενασχόλησης διαφοροποιήθηκαν επίσης μέσα στο χρόνο, κατά τρόπο ανάλογο και σε αρμονία με τη μορφή του πολέμου και τις ευρύτερες κοινωνικές εξελίξεις.

Το πέρασμα από τον πολυθεϊσμό στο μονοθεϊσμό, συνοδεύτηκε από την πρώτη μεγάλη μεταβολή στη στρατιωτική ενασχόληση. Σύμφωνα με τον Κοντ, σε όλη την περίοδο του πολυθεϊσμού οι στρατιωτικές ικανότητες αποτελούσαν καθοριστικό στοιχείο για την επιβίωση της ομάδας. Οι ηθικές και πολιτιστικές αξίες διαμορφώθηκαν με βάση τη στρατιωτική δύναμη και οργάνωση της ομάδας, ο αρχηγός ταυτιζόταν με το στρατιωτικό ηγέτη, ο οποίος ταυτόχρονα ήταν και θρησκευτικός – πνευματικός ηγέτης. Η επικράτηση του μονοθεϊσμού επέφερε το διαχωρισμό της στρατιωτικής από την πολιτικο-θρησκευτική εξουσία και το σώμα των στρατιωτικών περιορίστηκε σε μια ξεχωριστή κοινωνική ομάδα, η οποία όμως διατήρησε το στρατιωτικό πνεύμα και τις αξίες που την προσδιόριζαν, με τη μορφή ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του σώματος των στρατιωτικών, του *esprit de corps*.<sup>7</sup>

Η έλευση της σύγχρονης εποχής και της αστικής κοινωνίας επηρέασαν αποφασιστικά τη μορφή του στρατεύματος αλλά και της ενασχόλησης με τα στρατιωτικά πράγματα. Οι εξελίξεις αυτές είναι ταυτόχρονες με τη γέννηση της «κοινωνίας της εργασίας», τη μετεξέλιξη δηλαδή της ανθρώπινης εργασιακής δραστηριότητας σε μισθωτή.<sup>8</sup> Στο πλαίσιο αυτό, και η στρατιωτική απασχόληση

<sup>5</sup> Karl von Clausewitz, *Περί του πολέμου*, 2 τόμοι, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1999, Τόμος Α', σ. 53

<sup>6</sup> Παντελής Λέκκας, «Ο πόλεμος στη νεοτερικότητα...», *ό.π.*, σ. 79

<sup>7</sup> Giuseppe Caforio, "Some historical notes", στο, *Handbook of the sociology of the military*, Caforio Giuseppe (επιμ), New York, Springer, 2006, σ. 7-26, σ.8.

<sup>8</sup> Χριστίνα Καρακιουλάφη, «Μεταμορφώσεις της εργασίας και της απασχόλησης και εξελίξεις στο πεδίο της κοινωνιολογίας της εργασίας», *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, τομ. 2, τχ. 1 (2007), σ. 43-51, σ. 44

μετατρέπεται σε μισθωτή εργασία. Παράλληλα συντελείται η σταδιακή απώλεια της αυτονομίας των στρατιωτικών ηγετών, η υπαγωγή των στρατών στον έλεγχο της πολιτικής εξουσίας των εθνών – κρατών, η γραφειοκρατικοποίηση τους και η καθολική στράτευση των πολιτών, που θεσπίστηκε κατά τη γαλλική επανάσταση. Όλα τα παραπάνω αποτέλεσαν εξελίξεις σταθμούς για την εδραίωση της υπεροχής των πολιτικών ηγεσιών και την υποταγή του στρατού στον «πολύπλοκο μηχανισμό της σύγχρονης κοινωνίας»<sup>9</sup>

Στην πολύπλοκη αυτή κοινωνία, η ανθρώπινη εργασία θεωρείται και εξακολουθεί, παρά τις όποιες αμφισβητήσεις, να θεωρείται κεντρική κοινωνική αξία και δραστηριότητα, αφού «παραμένει [...] μια ιδιαίτερα σημαντική σφαίρα δράσης και για την πλειοψηφία των εργαζομένων συνεχίζει να αποτελεί τη μοναδική βάση της ζωής τους, ώστε δεν είναι δυνατό να υπάρξει διαμόρφωση της ταυτότητας ούτε της προοπτικής της ζωής ανεξάρτητα απ' αυτήν».<sup>10</sup> Το στρατιωτικό επάγγελμα όμως, εκτός από τη κοινωνική του αξία ως εργασία, είναι επιπρόσθετα φορτισμένο με την ιδιαίτερη θέση που κατείχε στο παρελθόν στις κοινωνίες αλλά και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, κυριότερο εκ των οποίων είναι η έκθεση σε κίνδυνο απώλειας της ίδιας της ζωής, για την εξυπηρέτηση ανώτερων ιδανικών όπως η ελευθερία. Η θεωρητική αντιμετώπιση του από την κοινωνιολογία επιφυλάσσει στο στρατιωτικό επάγγελμα μια διακριτή θέση ανάμεσα στα κατεστημένα και υψηλού κύρους επαγγέλματα.

Η επόμενη μεγάλη μεταβολή στη μορφή του στρατιωτικού επαγγέλματος φαίνεται επίσης να συνδέεται με γενικότερες κοινωνικές και πολιτικές διεργασίες όπως το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, η μείωση των διακρατικών πολέμων, η ανάδυση νέων απειλών και η εφαρμογή τεχνολογιών αιχμής που μεταβάλουν την ίδια τη φύση του πολεμικού φαινομένου, όπως προαναφέρθηκε. Σταδιακά εγκαταλείπεται από τους στρατιωτικούς οργανισμούς το μοντέλο της καθολικής στράτευσης και προωθείται η συγκρότηση πλήρως επαγγελματικών ενόπλων δυνάμεων. Η νέα πραγματικότητα γίνεται αφορμή για την αμφισβήτηση του παραδοσιακού χαρακτήρα του στρατιωτικού επαγγέλματος και επισημαίνεται το ενδεχόμενο μετάπτωσής του σε μια απλή εργασιακή απασχόληση. Ταυτόχρονα στη συζήτηση που διεξάγεται στο πεδίο της κοινωνιολογίας της εργασίας, αμφισβητείται ο προνομιακός χαρακτήρας των κατεστημένων επαγγελμάτων και το υψηλό τους

<sup>9</sup> Giuseppe Caforio , "Some historical notes"... , ό.π., σ. 9.

<sup>10</sup> Χριστίνα Καρακιουλάφη, «Μεταμορφώσεις...», ό.π., σ. 45,49.



κύρος έναντι των άλλων εργασιακών απασχολήσεων. Συμπερασματικά, το στρατιωτικό επάγγελμα έχει χαρακτηριστεί από διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις, ως «λειτουργήμα», ως «(κατεστημένο και υψηλού κύρους) επάγγελμα», ενώ καταγράφονται αιτιάσεις για αποεπαγγελματισμό των ενόπλων δυνάμεων που απειλεί με τη μετάπτωσή του σε απλή «εργασία».

Η χώρα μας αποτελεί μια ιδιαίτερη θα λέγαμε περίπτωση σε ό,τι αφορά την εξέλιξη αλλά και την αντιμετώπιση των ενόπλων δυνάμεων. Αυτές αποτελούν «έναν από τους πιο αγαπημένους και ταυτόχρονα παρεξηγημένους θεσμούς»<sup>11</sup> Η αγάπη και η αναγνώριση για το έργο των ένοπλων δυνάμεων αποτυπώνονται εύγλωττα στις δημοσκοπήσεις στις οποίες, σταθερά και για περισσότερο από μια εικοσαετία, περιλαμβάνονται στις πρώτες θέσεις των θεσμών που απολαμβάνουν της εμπιστοσύνης του ελληνικού λαού. Οι στρατιωτικές σχολές αξιωματικών και υπαξιωματικών εμφανίζουν υψηλή ελκυστικότητα για τους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ενώ και οι προκηρύξεις για την πλήρωση θέσεων εθελοντών οπλιτών εμφανίζουν μεγάλη συμμετοχή. Ταυτόχρονα οι ένοπλες δυνάμεις έχουν γίνει αντικείμενο δυσμενούς κριτικής για το ρόλο που έπαιξαν σε συγκεκριμένες περιόδους της σύγχρονης ιστορίας της χώρας, εξαιτίας βεβαίως συγκεκριμένων ομάδων στελεχών τους.<sup>12</sup>

Η παρούσα εργασία εστιάζει στη στρατιωτική ιδιότητα ως εργασιακό αντικείμενο σε όλα τα στάδια της εξέλιξης του όπως αυτή παρουσιάστηκε συνοπτικά παραπάνω. Το θεωρητικό πλαίσιο περιλαμβάνει την παρουσίαση των διαφορετικών θέσεων που διατυπώθηκαν από τις σχολές της κοινωνιολογικής σκέψης για τα επαγγέλματα και κυρίως της κριτικής που ασκήθηκε στην αρχικά κυρίαρχη θέση του λειτουργισμού. Παρουσιάζεται επίσης η εξέλιξη των αντιστοίχων θέσεων που διατυπώθηκαν για το στρατιωτικό επάγγελμα από τη στρατιωτική κοινωνιολογία, η οποία ακολουθεί ανάλογη πορεία με τη συζήτηση στο πεδίο της κοινωνιολογίας των επαγγελματιών. Μέσα από την παρουσίαση του θεωρητικού πλαισίου θα αναδειχθούν οι προβληματισμοί που τίθενται για τη θέση του στρατιωτικού επαγγέλματος ως εργασιακή απασχόληση στις σύγχρονες κοινωνίες, υπό το πρίσμα της πλήρους επαγγελματικοποίησης των στρατιωτικών οργανισμών. Παράλληλα αναδεικνύεται η σημασία χαρακτηριστικών των επαγγελματιών

<sup>11</sup> Γεράσιμος Καραμπελιάς, *Κοινωνιολογία και Ένοπλες Δυνάμεις, μια παρεξηγημένη σχέση*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, σ. 2

<sup>12</sup> Στο ίδιο, σ. 2-3

όπως τα κίνητρα ενασχόλησης, η κοινωνική θέση, η επαγγελματική εκπαίδευση, η αυτονομία, η ύπαρξη κανόνων και κωδίκων, το επίπεδο συνεργασίας των εργαζομένων κ.α., τα οποία αποτελούν επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα προς διερεύνηση στην ποιοτική έρευνα που διεξήχθη.

Υπό το πρίσμα της αποδοχής ότι η εργασία στις σύγχρονες κοινωνίες κατέχει κεντρικό κοινωνικό ρόλο ως παράγοντας κοινωνικοποίησης, διαμόρφωσης των ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων, ατομικής ολοκλήρωσης και τελικά απόδοσης νοήματος στην ίδια τη ζωή,<sup>13</sup> η έρευνα που διεξήχθη επιδιώκει τη διερεύνηση των αντιλήψεων και του νοήματος που αποδίδουν στην εργασία τους οι εργαζόμενοι στις ένοπλες δυνάμεις.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο των ημιδομημένων συνεντεύξεων και εστιάζει στο προσωπικό της Πολεμικής Αεροπορίας, ο οποίος επελέγη για τρεις λόγους. Ο κυριότερος είναι το γεγονός ότι η Πολεμική Αεροπορία (ΠΑ) αποτελεί τον κλάδο εκείνο που «επιχειρεί» καθημερινά σε συνθήκες που παραπέμπουν ευθέως στις κανονικές πολεμικές επιχειρήσεις. Επιπρόσθετα, την επιλογή της Πολεμικής Αεροπορίας επέβαλλαν λόγοι ουδετερότητας του ερευνητή απέναντι στους πληροφορητές καθώς και η σχετική άδεια που παραχώρησε το Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας για τη διεξαγωγή της έρευνας. Οι συνεντεύξεις λήφθηκαν από στελέχη της ΠΑ διαφόρων ειδικοτήτων και βαθμών προκειμένου να σχηματιστεί μια καλύτερη εικόνα των νοημάτων και των αντιλήψεων των υποκειμένων, σύμφωνα με τον εσωτερικό καταμερισμό εργασίας του οργανισμού. Την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας ακολουθεί συζήτηση και η εξαγωγή συμπερασμάτων.

---

<sup>13</sup> Δημοσθένης Δασκαλάκης, *Βιομηχανική κοινωνιολογία και βιομηχανικές σχέσεις*, Αθήνα, Παπαζήση, 2010, σ. 55-57.

## B. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

### B.1 ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΣΜΟΥ

#### B.1.1 Το δίλημμα του ορισμού

Αν ανατρέξει κανείς σε έγκυρα ερμηνευτικά λεξικά στον όρο «επάγγελμα», θα διαπιστώσει ότι αυτά συμφωνούν ως προς τη σημασία του. Επάγγελμα είναι η «βιοποριστική εργασία»,<sup>14</sup> «η βιοποριστική απασχόληση, ΣΥΝ[ώνυμα]. εργασία, δουλειά»,<sup>15</sup> «κάθε εργασία που ασκεί κάποιος για να εξασφαλίζει τα απαραίτητα για την επιβίωση»<sup>16</sup>. Παρά το αυτονόητο, σύμφωνα με τον κοινό νοο και τη χρήση της (ελληνικής) γλώσσας, των ορισμών αυτών, η κοινωνιολογία δεν έχει αντιμετωπίσει την έννοια του επαγγέλματος με την ίδια ευκολία. Αντίθετα, η απόδοση ενός κοινά αποδεκτού ορισμού για τον όρο αποτέλεσε πεδίο ευρείας συζήτησης και αντιπαράθεσης μεταξύ των διάφορων σχολών και ρευμάτων της κοινωνιολογικής σκέψης. Η απόδοση ενός κοινά αποδεκτού ορισμού της έννοιας του επαγγέλματος αποτελεί ένα πραγματικά δύσκολο πρόβλημα.

Σε πολύ αδρές γραμμές, οι δύο προσεγγίσεις που κυριάρχησαν στην κοινωνιολογία σχετικά με τον ορισμό της έννοιας «επάγγελμα» προέρχονται από τις χρήσεις της λέξης στη γλώσσα. Η πρώτη, η *περιορισμένη χρήση* προέρχεται από τη σημασία του όρου στην αγγλική γλώσσα, όπου αυτός δεν είναι συνώνυμος με την εργασία γενικά, αλλά πιο συχνά χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια συγκεκριμένη ομάδα απασχολήσεων: αυτών που απαιτούν εξειδικευμένη εκπαίδευση υψηλού επιπέδου ή επιστημονική γνώση. Η *εκτεταμένη χρήση*, από την άλλη πλευρά ανταποκρίνεται στη σημασία που αποδίδεται στον όρο από τη «λαϊκή αντίληψη» (folk concept) και την καθημερινή γλώσσα, σύμφωνα με την οποία όλες οι βιοποριστικές εργασίες είναι επαγγέλματα. Πάντως ο όρος επάγγελμα εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από αμφισημία στην κοινωνιολογία.<sup>17</sup>

Οι θεωρητικές αυτές αντιμετωπίσεις των επαγγελματιών από την κοινωνιολογία έχουν αφ' ενός ιστορική διάσταση και αφ' ετέρου άμεση σχέση με τις ευρύτερες κοινωνικές και πολιτισμικές εξελίξεις στις κοινωνίες που πλαισιώναν τη διαμόρφωσή τους. Για την πληρέστερη κατανόηση των θεωρήσεων για το

<sup>14</sup> Δημήτριος Δημητράκος, *Νέον Ορθογραφικόν Ερμηνευτικόν Λεξικόν*, Αθήνα, Γιοβάνης, 1969, σ.566

<sup>15</sup> Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας, 2002, σ. 637

<sup>16</sup> Μαρ. Γαβριηλίδου, Παν. Λαμπροπούλου, Κων. Αγγελάκος, *Ερμηνευτικό Λεξικό Νέας Ελληνικής*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, 2007, σ. 138

<sup>17</sup> Florent Champy, *La Sociologie des Professions*, Presses Universitaires de France, Paris, 2009, σ. 3-4.

επάγγελμα, έχει αρκετή σημασία να γίνει μια αναφορά στο ιστορικό πλαίσιο της εμφάνισης τους.

### **B.1.2 Η γέννηση των επαγγελματιών**

Η γέννηση των επαγγελματιών τοποθετείται στην αρχαιότητα, όταν οι άνθρωποι, απαλλασσόμενοι σταδιακά από την αποκλειστική πίστη στη θείκη κρίση και παρέμβαση για την έκβαση των έργων τους, ανέπτυξαν εξειδικευμένους τομείς δραστηριότητας, όπου η καλλιέργεια της ανθρώπινης σκέψης, της γνώσης και ιδιαίτερων ικανοτήτων έπαιζαν σημαντικό ρόλο. Μεταξύ αυτών των τομέων ήταν η αρχιτεκτονική, η πολιτική, η μαγειρική αλλά και η ιατρική, όπου για πρώτη φορά, αφ' ενός εισάγεται ένας ηθικός κώδικας, με τη μορφή του όρκου του Ιπποκράτη, και αφ' ετέρου απαιτείται η συγκέντρωση ειδικών γνώσεων για την άσκηση της δραστηριότητας. Διαμορφώνεται μ' αυτό τον τρόπο μια νέα τάση, σύμφωνα με την οποία η άσκηση ορισμένων ανθρώπινων δραστηριοτήτων απαιτεί την κατοχή συγκεκριμένων προσόντων.<sup>18</sup>

Στο σύγχρονο καταμερισμό εργασίας, όλο και περισσότερες δραστηριότητες που παλαιότερα συντελούνταν εντός της οικογένειας, αυτονομούνται, επεκτείνονται έξω από το πλαίσιο και μετατρέπονται σε αποκλειστικές, εξειδικευμένες και βιοποριστικές απασχολήσεις. Σταδιακά, οι δραστηριότητες αυτές υφίστανται περαιτέρω συστηματοποίηση και εξειδίκευση και, με τις οργανωμένες επιδιώξεις των φορέων τους, διαφοροποιούνται σε επιμέρους επαγγέλματα. Η εξέλιξη αυτή τα μετατρέπει σε θεσμικά πλαίσια οργάνωσης εργασιακών τομέων που είναι περισσότερο ή λιγότερο εξειδικευμένοι σε τεχνική ή επιστημονική γνώση και κοινωνικά οριοθετημένοι.<sup>19</sup> Τα επαγγέλματα με τη σύγχρονη αυτή μορφή τους, δηλαδή ως δραστηριότητες που απαιτούν συγκεκριμένα και ιδιαίτερα προσόντα και γνώσεις αλλά και συνώνυμα μιας διακριτής κοινωνικής θέσης, εμφανίζονται στα τέλη του 19ου αιώνα στη Μεγάλη Βρετανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες.<sup>20</sup> Παρά τις γενικές ομοιότητες στην ανάπτυξη του επαγγελματικού ιδεώδους, το πλαίσιο στο οποίο αυτό διαμορφώνεται εμφανίζει διαφορές στις δύο αυτές κοινωνίες.

Σύμφωνα με τον Bledstein, ο επαγγελματισμός αποτελεί στην πραγματικότητα μια πνευματική κατάσταση, ένα ατομικό ιδεώδες που αναπτύσσεται στην

<sup>18</sup> Στο ίδιο, σ. 17-18

<sup>19</sup> Στέλιος Χιωτάκης, *Για μια κοινωνιολογία των ελευθέρων επαγγελματιών, Επιστημονική επαγγελματοποίηση των ιατρικών υπηρεσιών*, Οδυσσεάς, Αθήνα, 1998, σ. 34.

<sup>20</sup> Florent Champy, *La Sociologie des Professions...*, ό.π., σ.18

αμερικανική κυρίως κοινωνία. Μια κοινωνία στην οποία συντελούνται σημαντικές μεταβολές την περίοδο αυτή και εκτιμώνται ιδιαίτερα τα προσόντα που απαιτούνται για να χαρακτηριστεί κάποιος μέλος ενός επαγγέλματος, κατάσταση η οποία προσδίδει διακριτή κοινωνική θέση. Ο «επαγγελματισμός» ανάγεται σε ιδεώδες για τη μεσαία κυρίως τάξη, τα μέλη της οποίας επιδιώκουν την κοινωνική τους ανέλιξη. Γι' αυτό το λόγο, οργανώνονται στο πλαίσιο των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων και προσπαθούν να προσδώσουν επιπρόσθετο κύρος και προνόμια σ' αυτές. Τα προνόμια αυτά θα ενισχύσουν την κοινωνική θέση των επαγγελματιών και τη θέση τους σε σχέση με άλλες εργασιακές δραστηριότητες. Κάπως έτσι προκύπτει ο πρώτος ορισμός των χαρακτηριστικών που διαφοροποιούν τα επαγγέλματα από τις άλλες εργασίες, ο οποίος διατυπώθηκε σε συνέδριο επαγγελματικών ενώσεων της εποχής, από τον Abraham Flexner το 1915. Ο ορισμός αυτός αντανάκλα μια ιδανική εικόνα, την οποία οι ίδιοι οι επαγγελματίες επιθυμούσαν να δώσουν στη δραστηριότητά τους. Ο ορισμός περιλαμβάνει έξι κριτήρια που συνθέτουν την εικόνα αυτή:

«Τα επαγγέλματα ουσιαστικά θέτουν σε εφαρμογή νοητικές διεργασίες που περιλαμβάνουν σημαντική ατομική ευθύνη, έλκουν το αντικείμενο εργασίας τους από την επιστήμη και την εκπαίδευση, το αντικείμενο αυτό ασκείται με ένα πρακτικό και σαφώς καθορισμένο σκοπό, κατέχουν μια τεχνική που μεταβάλλεται με την εκπαίδευση, τείνουν να αυτοοργανώνονται, ενώ τα κίνητρα τους γίνονται όλο και περισσότερο αλτρουιστικά με την πάροδο του χρόνου»<sup>21</sup>

Για τον Elliott, η εμφάνιση των επαγγελμάτων στη σύγχρονή τους μορφή, αλλά και η ανάδειξη του προβλήματος της απόδοσης ορισμού στην έννοια «επάγγελμα» στην κοινωνιολογία, έχει αμεσότερη σχέση με την κοινωνική μεταβολή στη Βρετανία, παρά στις Η.Π.Α. Η άποψη αυτή στηρίζεται στον ισχυρισμό ότι η μετάβαση στη σύγχρονη μορφή των επαγγελμάτων συνδέεται με ευρύτερες κοινωνικές διεργασίες, οι οποίες είναι πολύ πιο εύκολο να ιχνηλατηθούν σε μια κοινωνία με μακρά ιστορία όπως ή βρετανική και όχι σε κάποια με βραχύ παρελθόν όπως η αμερικανική. Σημαντικότερη απ' αυτές τις διεργασίες είναι η παρακμή του «επαγγελματισμού κύρους» (status professionalism) που αποτελούσε χαρακτηριστικό της προβιομηχανικής κοινωνίας και η σταδιακή επικράτηση του «εργασιακού επαγγελματισμού» (occupational professionalism). Παρά το γεγονός

---

<sup>21</sup> Στο ίδιο, σ. 18-19

ότι οι δύο αυτές μορφές επαγγελματισμού διαφέρουν σημαντικά ως προς τα χαρακτηριστικά τους, εν τούτοις πολλά από τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου επαγγελματισμού αντλούνται από την προβιομηχανική οργάνωση της εργασίας.<sup>22</sup>

Ως «επαγγελματισμός κύρους» περιγράφεται η κατάσταση στην οποία τέλούσαν συγκεκριμένες απασχολήσεις στην προβιομηχανική Βρετανία, όπως τα νομικά, η ιατρική, ο κλήρος, η εκπαίδευση και η στρατιωτική ιδιότητα. Χαρακτηριστικό της προβιομηχανικής κοινωνικής οργάνωσης στη Βρετανία αποτελούσε για αιώνες, η κυρίαρχη θέση της εκκλησίας και του κλήρου καθώς και της αριστοκρατίας. Σ' αυτήν την κοινωνία, οι προαναφερθείσες απασχολήσεις ασκούσαν αποκλειστικά από αυτές τις κοινωνικές τάξεις. Παρουσίαζαν όμως εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά από αυτά που τους αποδόθηκαν μεταγενέστερα, στον ορισμό του Flexner για παράδειγμα που είδαμε πιο πάνω. Αφ' ενός η άσκησή τους δεν απαιτούσε ιδιαίτερη εξειδίκευση και αφ' ετέρου ήταν συνώνυμα της υψηλής κοινωνικής θέσης, όχι επειδή η επαγγελματική ιδιότητα προσέδιδε την κοινωνική θέση, αλλά με την έννοια ότι μόνο οι ευγενείς είχαν την αποκλειστική πρόσβαση σ' αυτή. Αριστοκρατία και κλήρος είχαν δημιουργήσει ένα κλειστό σύστημα ελέγχου πρόσβασης στις απασχολήσεις αυτές και στα εκπαιδευτικά ιδρύματα παροχής των απαιτούμενων γνώσεων. Τα πανεπιστήμια, στενά συνδεδεμένα με την εκκλησία, παρείχαν περιορισμένες γνώσεις, κι αυτές διαμεσολαβημένες από τις απόψεις και προκαταλήψεις της,<sup>23</sup> και λειτουργούσαν μάλλον ως φορείς υιοθέτησης του αριστοκρατικού τρόπου ζωής παρά ως πάροχοι εξειδικευμένης επαγγελματικής κατάρτισης. Η άσκηση των επαγγελμάτων αυτών δεν προσέβλεπε στο οικονομικό όφελος αφού ασκείτο από άτομα που είχαν άλλα εισοδήματα - προερχόμενα βασικά από την κατοχή γης και τον κληρονομημένο πλούτο - και οι υπηρεσίες τους δεν απευθύνονταν σε όλους παρά μόνο στους ομογάλακτους τους, στις αυλές των βασιλέων, των αριστοκρατών και των ευγενών. Επιπλέον, η επαγγελματική ιδιότητα λειτουργούσε ως δευτερεύουσα και μάλλον ως πρόσάρτημα στην αριστοκρατική ιδιότητα παρά ως αποκλειστική εργασιακή απασχόληση. Κατά συνέπεια τα επαγγέλματα αυτά ήταν σχετικά ασήμαντα για την οργάνωση της εργασίας και των κοινοτήτων αλλά πολύ σημαντικά στο σύστημα κοινωνικής διαστρωμάτωσης.<sup>24</sup>

<sup>22</sup> Philip Elliott, *The sociology of the professions*, The Macmillan Press LTD, London and Basingstoke, 1972, σ. 14

<sup>23</sup> Παράδειγμα τέτοιας προκατάληψης ήταν ο αποκλεισμός της χειρουργικής από τα πανεπιστήμια λόγω της αντίθεσης της εκκλησίας με την αιματοχυσία.

<sup>24</sup> Philip Elliott, *The sociology...*, ό.π., σ. 21

Στην αντίθετη πλευρά αυτού του συστήματος, στον κόσμο του αστικού πληθυσμού, όπου η εργασία ήταν απαραίτητη για την επιβίωση, κυρίαρχο ρόλο διαδραμάτιζαν οι συντεχνίες. Οι συντεχνίες ήταν κλειστές επαγγελματικές ομάδες εργατών και τεχνιτών, διαφόρων εργασιακών ειδικοτήτων που συστάθηκαν με σκοπό την προστασία των συμφερόντων των μελών τους. Ήταν αυτοδιοικούμενες και συνήθως ελεγχόμενες από μια ομάδα παλαιότερων και εμπειρότερων τεχνιτών, των μαστόρων. Στο πλαίσιο των συντεχνιών δημιουργήθηκαν συγκεκριμένοι κανόνες εισόδου και μαθητείας στο εργασιακό αντικείμενο, ελέγχου των πρακτικών και της ποιότητας της παραγωγής.<sup>25</sup> Προσαρμοσμένες περισσότερο στο οικονομικό περιβάλλον της τοπικής κοινότητας, οι συντεχνίες υποχώρησαν κυρίως λόγω της ανάπτυξης ευρύτερων αγορών, αλλά και εσωτερικών διενέξεων που δημιουργήθηκαν εξ αιτίας των ηγεμονικών τάσεων των μαστόρων. Παρά την υποχώρηση του συστήματος των συντεχνιών, πολλά από τα χαρακτηριστικά του κληρονομήθηκαν και σηματοδότησαν μεταγενέστερες μεταβολές στα επαγγέλματα. Βασικό χαρακτηριστικό του συστήματος των συντεχνιών ήταν η αντίληψη ότι το κοινό συμφέρον εξυπηρετείται καλύτερα διασφαλίζοντας την ποιότητα του προϊόντος ή της υπηρεσίας που παρέχεται από εκπαιδευμένο, εξειδικευμένο και πιστοποιημένο προσωπικό. Η αντίληψη αυτή ήταν τόσο ισχυρή, ώστε το σύστημα να τείνει να θεωρεί τον εξειδικευμένο επαγγελματία κυρίαρχο σε σχέση με τον καταναλωτή των προϊόντων ή υπηρεσιών του. Η τάση αυτή, αποτελεί μια από τις πηγές της ιδεολογίας του επαγγελματισμού που εμφανίστηκε μεταγενέστερα, κατά το 19ο αιώνα.<sup>26</sup>

Η εξέλιξη και σύμπτυξη αυτών των δύο παραδοσιακών συστημάτων της προβιομηχανικής βρετανικής κοινωνίας, σε συνδυασμό με άλλες γενικότερες μεταβολές, όπως η ανάπτυξη της βιομηχανίας, της τεχνολογίας και της επιστημονικής γνώσης, η αστικοποίηση, η ανάδυση νέων κοινωνικών τάξεων και η επικράτηση της οικονομίας της αγοράς, αποτελούν σύμφωνα με τον Elliott, τις διεργασίες<sup>27</sup> που οδήγησαν στη διαμόρφωση της έννοιας του επαγγέλματος. Η έννοια

<sup>25</sup> Η απαίτηση μαθητείας αποτελούσε και το βασικό σημείο διαφοροποίησης από τις εργασίες μη συντεχνιακού τύπου, οι οποίες δεν απαιτούσαν μαθητεία και ασκούσαν κυρίως από πρώην δουλτοπάροικους, για βιοποριστικούς λόγους.

<sup>26</sup> Στο ίδιο, σ. 24

<sup>27</sup> Χαρακτηριστικό παράδειγμα της διεργασίας αυτής αποτελεί η εξέλιξη του ιατρικού επαγγέλματος. Οι ιατρικές υπηρεσίες στην προβιομηχανική Βρετανία παρέχονταν από τρεις διαφορετικούς κλάδους «επαγγελματιών», τους ιατρούς (physicians), τους χειρουργούς (surgeons) και τους φαρμακοποιούς (apothecaries). Οι ιατροί, που ήταν υπεύθυνοι για την εσωτερική ιατρική, προέρχονταν από την τάξη των ευγενών στους οποίους και παρείχαν τις υπηρεσίες τους. Οι δύο άλλοι κλάδοι ανήκαν στον κόσμο της εργασίας και στη λογική των συντεχνιών, παρείχαν δε τις υπηρεσίες τους στον αστικό πληθυσμό. Οι χειρουργοί ήταν υπεύθυνοι για την εξωτερική θεραπεία και οι φαρμακοποιοί για τη συνταγογράφηση φαρμάκων. Η αλματώδης αύξηση του αστικού πληθυσμού, ως αποτέλεσμα της εκβιομηχάνισης, δημιούργησε νέες αυξημένες

αυτή περιλάμβανε, από τη μια πλευρά, χαρακτηριστικά που κληρονομήθηκαν από τις συντεχνίες, η λογική των οποίων σταδιακά επιβλήθηκε στην οργάνωση των επαγγελμάτων, όπως προαναφέρθηκε. Από την άλλη πλευρά, κληρονομήθηκε η ιδέα ότι κάποια επαγγέλματα που ασκούσαν στο παρελθόν από ευγενείς για τους οποίους δεν υπήρχε οικονομικό κίνητρο, εξακολουθούσαν να φέρουν χαρακτηριστικά του «επαγγελματισμού κύρους», όπως η διακριτή κοινωνική θέση, ο αλτρουιστικός χαρακτήρας και η ώθηση των υποκειμένων στην άσκησή τους κατόπιν ενός «φυσικού καλέσματος».

### **B.1.3 Η θεωρητική προσέγγιση των επαγγελμάτων**

#### **B.1.3.1 Τα επαγγέλματα στους πρώτους κοινωνιολόγους**

Η εμφάνιση των επαγγελμάτων και του ιδεώδους του επαγγελματισμού αποτελεί, όπως είδαμε, ένα φαινόμενο που συντελέστηκε σταδιακά κατά τη διάρκεια, κυρίως, του 19<sup>ου</sup> αιώνα και στις αρχές του 20<sup>ου</sup>. Αν και η διεργασία αυτή εντάσσεται στο πλαίσιο της ευρύτερης κοινωνικής μεταβολής που συμβαίνει αυτή την εποχή, δεν συγκέντρωσε το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της θεωρητικής παραγωγής της εποχής, σε σχέση με άλλες κοινωνικές διεργασίες, όπως η αστικοποίηση ή η ανάπτυξη της βιομηχανίας. Οι κοινωνιολόγοι, που ασχολούνται με την ανθρωπινή εργασία στις νέες συνθήκες, εστιάζουν αρχικά αποκλειστικά στο βιομηχανικό εργάτη και ένα νέο πεδίο στην κοινωνιολογία δημιουργείται, ως βιομηχανική κοινωνιολογία. Η γρήγορη όμως αύξηση του πληθυσμού, που δεν απασχολείται ως εργατικό δυναμικό στη βιομηχανία καταδεικνύει, στη συνέχεια, τη σημασία της κοινωνικής διεργασίας του επαγγελματισμού στην ευρύτερη κοινωνική αλλαγή.

Οι πρώτες αναφορές των κοινωνιολόγων στα επαγγέλματα εστιάζουν στη λειτουργία που επιτελούν ως ενδιάμεσες ομάδες ανάμεσα στο Κράτος και τα υποκείμενα και ειδικά στο ρόλο που διαδραματίζουν στην κοινωνική ένταξη των υποκειμένων, σε αρμονία ή σε αντίθεση με την κρατική δράση. Μεταξύ αυτών

---

ανάγκες περίθαλψής του. Πρωταρχικό ρόλο στην αντιμετώπιση αυτών των αναγκών είχαν οι χειρουργοί και φαρμακοποιοί, οι οποίοι πρωτοστάτησαν στη δημιουργία επαγγελματικών ενώσεων και διεκδίκησαν επαγγελματικά δικαιώματα και κύρος. Οι διεκδικήσεις αυτές επέφεραν αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο μέχρι τότε ελεγχόταν από την αριστοκρατία και τον κλήρο και δεν παρείχε εξειδικευμένη εκπαίδευση στον ιατρικό κλάδο. Σταδιακά επιβλήθηκε σύστημα εξέτασης και πιστοποίησης των γνώσεων των επαγγελματιών του κλάδου, μετατοπίζοντας έτσι το κριτήριο απόκτησης της επαγγελματικής ιδιότητας του ιατρού, από την κοινωνική θέση στην εξειδικευμένη και πιστοποιημένη γνώση. Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλε αποφασιστικά και η πρόοδος της επιστημονικής γνώσης που σημειώνεται και επέβαλε αυξημένες ανάγκες επιμόρφωσης. Τελικά, ο κλάδος ενοποιείται κάτω από μία επαγγελματική ένωση η οποία έχει ρυθμιστικό – κανονιστικό ρόλο για θέματα πιστοποίησης, πρόσβασης στο επάγγελμα αλλά και εκπροσώπησης στις σχέσεις του με την Πολιτεία. Στο *ίδιο*, σ. 32-40



των αναφορών των πρώτων κοινωνιολόγων, ο Durkheim ασχολήθηκε με τα επαγγέλματα εκκινώντας από το ερώτημα της συμβολής των διάφορων κοινωνικών ομάδων στη ρύθμιση των κοινωνικών δραστηριοτήτων και στην ολοκλήρωση των υποκειμένων.<sup>28</sup>

Βασικό ερώτημα του Durkheim ήταν ο τρόπος με τον οποίο διατηρείται η κοινωνική συνοχή και λειτουργία. Υποστήριξε ότι η κοινωνική συνοχή εξασφαλίζεται από μορφές αλληλεγγύης μεταξύ των υποκειμένων. Στις προβιομηχανικές κοινωνίες, η αλληλεγγύη αυτή είχε «μηχανιστική» μορφή και εξασφαλιζόταν από την ομοιότητα της ζωής των υποκειμένων μέσα στο στενό πλαίσιο της οικογένειας ή της μικρής κοινότητας. Η «μηχανιστική αλληλεγγύη» αντικαταστάθηκε, κατά τη βιομηχανική εποχή, από την «οργανική αλληλεγγύη», βασισμένη στην αλληλεξάρτηση των διαφορετικών λειτουργιών των κοινωνικών ομάδων στο νέο περιβάλλον του καταμερισμού της εργασίας. Θεωρούσε, ότι το ίδιο το φαινόμενο του καταμερισμού της εργασίας στις σύγχρονες κοινωνίες αποτελούσε ένα λειτουργικό στοιχείο συνοχής τους. Η «οργανική αλληλεγγύη» όμως των κοινωνιών είναι δυνατόν να απειληθεί από στρεβλές μορφές ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας, ο οποίος γίνεται διαρκώς πολυπλοκότερος. Η σημαντική διαφοροποίηση των λειτουργιών που καλείται να επιτελέσει το υποκείμενο σ' αυτό το περιβάλλον, δυσχεραίνει τον προσδιορισμό της θέσης του στην κοινωνία και την προσαρμογή των δράσεων και προσδοκιών του. Η εμφάνιση αυτών των «ανομικών», όπως τις ονομάζει, τάσεων είναι απότοκο της ανάπτυξης της βιομηχανικής οικονομίας, η οποία μετέτρεψε την οικονομική δραστηριότητα, από μια ήσσονος σημασίας δραστηριότητα στις προβιομηχανικές κοινωνίες, στην κυρίαρχη ανθρωπινή δραστηριότητα. Η επιχειρηματική και οικονομική δραστηριότητα και η οικονομική φιλοσοφία του *laissez - faire* είναι το πεδίο στο οποίο οι ανομικές τάσεις γίνονται περισσότερο εμφανείς.<sup>29</sup>

Το γεγονός, ότι η εμφάνιση των ανομικών τάσεων εμφανίζεται στο πεδίο της οικονομικής και εργασιακής δραστηριότητας των υποκειμένων, είναι και ο λόγος για τον οποίο ο Durkheim αποδίδει έναν ιδιαίτερο κοινωνικό ρόλο στα επαγγέλματα. Ο ρόλος αυτός των επαγγελματιών συνίσταται στην ικανότητά τους να πλαισιώνουν τα υποκείμενα σε βαθμό τέτοιο ώστε να είναι σε θέση να αναστρέφουν τις «ανομικές» και εγωιστικές τάσεις που αναπτύσσονται από την έλλειψη

<sup>28</sup> Florent Champy, *La Sociologie des Professions...*, ό.π., σ. 14-15

<sup>29</sup> Philip Elliott, *The sociology...*, ό.π., σ. 6 - 7

ρύθμισης των υποκειμενικών προσδοκιών και τη χαλαρή προσκόλληση σε άλλες κοινωνικές ομάδες. Το χαρακτηριστικό των επαγγελματικών ομάδων που συμβάλλει στην αναστροφή των ανομικών τάσεων είναι κυρίως η ύπαρξη κανόνων που τα διέπουν, ενός «επαγγελματικού ήθους», που διαπερνά το υποκείμενο και το βοηθά να ρυθμίσει την κοινωνική του δράση σε όλα τα πεδία, συμβάλλοντας έτσι στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Υπάρχει, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά «μια επαγγελματική ηθική του ιερέα, του στρατιώτη, του δικαστή, του δικηγόρου κ.λπ., και αυτή η κανονικοποίηση, αυτή η ηθικοποίηση δεν μπορούν να θεσπιστούν ούτε από κάποιον επιστήμονα, ούτε από κάποιον κρατικό λειτουργό. Δεν μπορούν παρά να είναι έργο των ίδιων των ενδιαφερόμενων ομάδων»<sup>30</sup>

### **B.1.3.2 Η σχολή του λειτουργισμού**

Η άποψη του Durkheim για το σημαίνοντα ρόλο των επαγγελματικών ομάδων επηρέασε την εξέλιξη και ανάπτυξη των θέσεων της σχολής του λειτουργισμού σε σχέση με τα επαγγέλματα και τον επαγγελματισμό. Άλλωστε η σχολή αυτή αναπτύχθηκε στη βάση των γενικότερων θέσεων και του Durkheim, μεταξύ άλλων κλασικών θεωρητικών όπως ο Α. Κοντ και ο Χ. Σπένσερ. Ο λειτουργισμός πήρε το όνομά του από την έμφαση που έδωσαν οι θεωρητικοί αυτοί στις λειτουργίες που επιτελούνται από τους διάφορους κοινωνικούς θεσμούς και δομές που συγκροτούν την κοινωνία. Σύμφωνα με την οπτική τους, οι κοινωνίες μπορούν να θεωρηθούν συστήματα, παρόμοια με το ανθρώπινο σώμα, που αποτελούνται από άλλα μέρη αλληλοσχετιζόμενα μεταξύ τους, τα οποία επιτελούν επιμέρους λειτουργίες, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι συνολικές ανάγκες. Η σύνδεση των λειτουργιών οδηγεί σε μια κοινωνία όπου επικρατεί η τάξη και η αρμονία. Η εξασφάλιση της ομαλής λειτουργίας της κοινωνίας επιτυγχάνεται με την ύπαρξη επαρκών ομάδων, με διαφορετικά συμφέροντα και δεξιότητες που ασκούν αποτελεσματικά τους ρόλους τους.

Η σχολή του λειτουργισμού, η οποία κυριάρχησε ουσιαστικά χωρίς αντίπαλο κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20<sup>ου</sup> αιώνα, ήταν και η πρώτη που ασχολήθηκε συστηματικά με τα επαγγέλματα. Με αφορμή τις θέσεις του Durkheim, οι λειτουργιστές αντιμετώπισαν τα επαγγέλματα ως κοινωνικές ομάδες που καθορίζουν τη συμπεριφορά των μελών τους με τρόπο αρκετά αποτελεσματικό ώστε οι

<sup>30</sup> Florent Champy, *La Sociologie des Professions...*, ό.π., σ. 38-39

δράσεις τους να συνεισφέρουν στη διατήρηση του συστήματος στο οποίο ανήκουν.<sup>31</sup> Τη λειτουργία αυτή, σύμφωνα με τους λειτουργιστές θεωρητικούς, επιτυγχάνουν τα επαγγέλματα, τα οποία διαθέτουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που τα διαφοροποιούν από άλλες αντίστοιχες κοινωνικές ομάδες. Το πρώτο χαρακτηριστικό είναι η *εξειδίκευση*, η οποία απαιτείται για την εξάσκηση του εργασιακού τους αντικειμένου. Υιοθετούν δηλαδή για την έννοια επάγγελμα τη σημασία που αποδίδεται από την αγγλική γλώσσα στη λέξη *profession* όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Παράλληλα, υιοθετούνται από τους λειτουργιστές ορισμοί παρεμφερείς με τον ορισμό του Flexner που προαναφέρθηκε, σύμφωνα με τους οποίους δεν μπορούν να χαρακτηριστούν όλες οι εργασιακές δραστηριότητες ως επαγγέλματα. Οι ορισμοί που αποδίδονται ποικίλουν, συμφωνούν όμως στο ότι για το χαρακτηρισμό μιας εργασιακής απασχόλησης ως επάγγελμα, απαιτείται η εφαρμογή εξειδικευμένης γνώσης, η οποία έχει αποκτηθεί μετά από μακρόχρονη εκπαίδευση και η γνώση αυτή αποτελεί την ακρογωνιαία λίθο του εργασιακού αντικειμένου. Το δεύτερο χαρακτηριστικό που αποδίδεται από τους λειτουργιστές στα επαγγέλματα είναι η ενότητα των πρακτικών που υιοθετούνται από τα μέλη τους. Τελευταίο χαρακτηριστικό αποτελεί η αυστηρή οριοθέτηση των τομέων δραστηριοποίησης του κάθε επαγγέλματος και η ύπαρξη καθεστώτος προστασίας ενός εκάστου από τον επαγγελματικό ανταγωνισμό. Θεωρείται από τους λειτουργιστές, στο πλαίσιο της γενικότερης θεώρησής τους για την κοινωνία, ότι τα επαγγέλματα, με την έννοια που τους αποδίδουν, επιτελούν σημαντικές λειτουργίες για τη διατήρηση της συνοχής της κοινωνίας και πρέπει να αντιμετωπίζονται και να μελετώνται επιστημονικά, ξεχωριστά από τις υπόλοιπες εργασίες.<sup>32</sup>

Η κυριαρχία της σχολής του λειτουργισμού στην κοινωνιολογική σκέψη των αρχών του 20<sup>ου</sup> αιώνα, αλλά και το γεγονός, ότι οι αρχικές προσεγγίσεις του επαγγελματικού φαινομένου πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της βρετανικής παράδοσης, αποτελούν ένα λόγο για τον οποίο η σχετική συζήτηση ξεκινά με την προσπάθεια απόδοσης ορισμού για τον όρο επάγγελμα και την αναζήτηση των απασχολήσεων που πληρούν τα χαρακτηριστικά του ορισμού αυτού.<sup>33</sup> Θεμελιώδεις, για τη λειτουργιστική προσέγγιση, είναι το έργο των Carr-Saunders και Wilson<sup>34</sup>, στο οποίο καταγράφονται τα επαγγέλματα στην Βρετανία της εποχής

<sup>31</sup> Στο *ίδιο*, σ. 17

<sup>32</sup> Στο *ίδιο*, σ. 19-20

<sup>33</sup> Philip Elliott, *The sociology...*, ό.π., σ. 5 - 6

<sup>34</sup> A.M. Carr-Saunders, P.A. Wilson, *The Professions*, Clarendon Press, Oxford, 1933

τους. Οι συγγραφείς, αν και δεν προσπαθούν να αποδώσουν ορισμό, επιδίδονται σε αναλυτική μελέτη των χαρακτηριστικών πολλών διαφορετικών απασχολήσεων για να επιβεβαιώσουν την ταυτόχρονη συνύπαρξη τους σ' ένα περιορισμένο αριθμό απ' αυτές. Τα χαρακτηριστικά που ταυτοποιούνται και αποδίδονται σ' ένα περιορισμένο εύρος επαγγελματών είναι η εξειδικευμένη γνώση και το επαγγελματικό ήθος, τα οποία αναλύονται και καταλήγουν σε μια σειρά άλλων, περισσότερο συγκεκριμένων, γνωρισμάτων, όπως οι εφαρμοζόμενες ειδικές τεχνικές, η εξειδικευμένη θεωρητική εκπαίδευση, τα σχετικά υψηλά εισοδήματα από την εργασία, η συγκρότηση επαγγελματικών ενώσεων και η εφαρμογή στην επαγγελματική πρακτική ενός ηθικού κώδικα συμπεριφοράς από τα μέλη. Ειδικά το επαγγελματικό ήθος, το οποίο συνίσταται στην εφαρμογή κανόνων και πρακτικών θεσπισμένων από τα ίδια τα μέλη του επαγγέλματος, μέσω των επαγγελματικών ενώσεων, κάνει τα επαγγέλματα ένα παράδειγμα ορθής κοινωνικής συμπεριφοράς, και κατά συνέπεια τους προσδίδει το χαρακτήρα σταθεροποιητικού κοινωνικού παράγοντα, στο πρότυπο των αντιλήψεων του Durkheim.<sup>35</sup>

Ο Parsons είναι επίσης ένας κορυφαίος θεωρητικός του λειτουργισμού, ο οποίος συνέβαλε σημαντικά στη μελέτη των επαγγελμάτων. Στο πλαίσιο της γενικότερης θεωρίας του για την κοινωνία, διατύπωσε την άποψη ότι η ανθρώπινη δράση και η οργάνωση συστημάτων αποτελούν επιλογές από διαφορετικά ζεύγη μεταβλητών προτύπων: (α) μερικότητα έναντι οικουμενικότητας, ανάλογα με το αν η δράση αξιολογείται με κριτήρια οικουμενικά ή ατομικά - υποκειμενικά, (β) συγκινησιακότητα έναντι συγκινησιακής ουδετερότητας, ανάλογα με το βαθμό αποστασιοποίησης του δρώντος από την κατάσταση που αντιμετωπίζει, (γ) ποιότητα έναντι επίδοσης και (δ) εξειδίκευση έναντι διάχυσης, ανάλογα με το αν η δράση αντιμετωπίζει ένα εκ των προτέρων αυστηρά καθορισμένο πρόβλημα ή όχι. Ο Parsons εξετάζοντας την περίπτωση του ιατρικού επαγγέλματος συμπέρανε ότι ο ρόλος του ιατρού, σε σχέση με τα παραπάνω δίπολα, περιγράφεται ως συγκινησιακά ουδέτερος, προσανατολισμένος σε οικουμενικά και όχι υποκειμενικά - ωφελιμιστικά κριτήρια, προορισμένος στην επίλυση με ποιοτικό τρόπο εξειδικευμένων προβλημάτων που σχετίζονται μόνο με την υγεία του ασθενή. Με την εκπλήρωση του ρόλου αυτού εκπληρώνονται σημαντικές κοινωνικές λειτουργίες προς την κατεύθυνση της διατήρησης της ισορροπίας του κοινωνικού

<sup>35</sup> Florent Champy, *La Sociologie des Professions...*, ό.π., σ. 41-43.

συστήματος. Αντίστοιχοι είναι και οι ρόλοι άλλων επαγγελματιών που ασκούν αναλόγως σημαντικά για την κοινωνική ισορροπία και λειτουργία επαγγέλματα, τα οποία διακρίνονται για τα αλτρουιστικά τους κίνητρα και την ανιδιοτέλεια.<sup>36</sup>

Στο ίδιο πνεύμα, ο William Goode εστιάζει ιδιαίτερα στις κοινές αξίες που επικρατούν μεταξύ των μελών κάθε επαγγέλματος.<sup>37</sup> Τονίζει ότι κάθε επάγγελμα, για να χαρακτηριστεί ως τέτοιο, πρέπει να αποκτήσει τα χαρακτηριστικά μιας κοινότητας, ενταγμένης στην ευρύτερη κοινωνία με την οποία βρίσκεται σε αλληλεξάρτηση. Κάθε κοινότητα διέπεται από ένα συγκεκριμένο πλέγμα αρχών και κανόνων που διαπερνούν τα υποκείμενα και καθορίζουν τη συμπεριφορά τους.<sup>38</sup> Η πληρότητα και εφαρμογή των κανόνων της κοινότητας είναι αυτή που εξασφαλίζει, μέσω μιας διαδικασίας κοινωνικού ελέγχου, τις σχέσεις της, την αποδοχή της, την αναγνώριση του κοινωνικού της ρόλου και γενικότερα τη θέση της στην ευρύτερη κοινωνία.<sup>39</sup>

Γενικότερα, οι λειτουργιστές κοινωνιολόγοι που ασχολήθηκαν με την εργασία φαίνεται να επιδίδονται σε μια προσπάθεια διατύπωσης ορισμών και απόδοσης χαρακτηριστικών σε συγκεκριμένα επαγγέλματα. Ο Elliott αναφέρει ενδεικτικά, ότι σε μερικές μόνο από τις σημαντικότερες εργασίες κοινωνιολόγων που αφορούσαν γενικά τα επαγγέλματα ή συγκεκριμένες επαγγελματικές απασχολήσεις, καταγράφηκαν εικοσιένα διαφορετικοί ορισμοί, οι οποίοι περιλαμβάνουν μερικά ή όλα τα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν πιο πάνω.<sup>40</sup>

Ο Cogan εντοπίζοντας το αδιέξοδο, πρότεινε το συνδυασμό τριών διαφορετικών επιπέδων στη διαμόρφωση ενός κοινά αποδεκτού ορισμού: (1) το ιστορικό - ετυμολογικό, με επιρροές από την ετυμολογία του όρου και την ιστορική παράδοση των επαγγελμάτων, (2) το πειστικό, με στοιχεία που αποσκοπούν στην επιρροή των μελών των επαγγελμάτων για την εφαρμογή του ηθικού κώδικα που τα χαρακτηρίζει, και (3) το χρηστικό, το οποίο θα παρέχει τη βάση πάνω στην οποία τα μέλη και οι ενώσεις των επαγγελμάτων θα καθορίζουν τους κανόνες

<sup>36</sup> Στο ίδιο, σ. 43-46

<sup>37</sup> Talcott Parsons, «The Professions and Social Structure», *Social Forces*, τομ. 17, τχ. 4, (Μάιος 1939) σ. 474-467.

<sup>38</sup> Τα χαρακτηριστικά που αποδίδει ο W. Goode στην κοινότητα είναι: (1) τα μέλη της έχουν μια αίσθηση κοινής ταυτότητας (2) η ιδιότητα του μέλους είναι σταθερή καθώς συνήθως τα μέλη που εισέρχονται δεν αποχωρούν, (3) τα μέλη μοιράζονται κοινές αξίες, (4) έχουν ξεκάθαρους ρόλους, αποδεκτούς από μέλη και μη (5) υπάρχει κοινή γλώσσα επικοινωνίας εντός της κοινότητας, μη κατανοητή για τα μη μέλη, (6) η κοινότητα έχει εξουσία επί των μελών της, (7) τα κοινωνικά όρια της κοινότητας είναι ξεκάθαρα (8) η κοινότητα, μέσω του κοινωνικού ελέγχου της πρόσβασης στο επάγγελμα και των εκπαιδευτικών διαδικασιών ασκεί ρόλο παράγοντα κοινωνικοποίησης των νέων μελών. William Goode, «Community within a community: the professions», *Sociological Review*, τομ. 22, τχ. 2, Απρ 1957, σ. 194 - 200, σ. 194

<sup>39</sup> Στο ίδιο, σ. 196-200

<sup>40</sup> Philip Elliott, *The sociology...*, ό.π., σ. 5.

επαγγελματικής συμπεριφοράς.<sup>41</sup> Η αντιμετώπιση των λειτουργιστών έχει χαρακτηριστεί ως ντετερμινιστική, καθώς διαμορφώνει μια εικόνα για τα επαγγέλματα, αποτελούμενη από προβλέψιμα χαρακτηριστικά που εξυπηρετεί τις επιδιώξεις των επαγγελματιών για την προστασία των απασχολήσεών και την αύξηση του κύρους τους.<sup>42</sup>

### **B.1.3.3. Η κριτική στο λειτουργισμό**

#### **B.1.3.3.1 Γενικά**

Η εμφάνιση της κριτικής στη θεώρηση του λειτουργισμού για τα επαγγέλματα είναι απόρροια ενός συνδυασμού κοινωνικών και επιστημονικών εξελίξεων, αλληλένδετων μεταξύ τους. Η ανάδυση, στις ΗΠΑ κυρίως, κινήσεων διεκδίκησης πολιτικών δικαιωμάτων από τη δεκαετία του 1950 και μετέπειτα, δημιουργεί προβληματισμούς και αμφισβητήσεις της εικόνας της αρμονικής λειτουργίας της κοινωνίας που υποστηρίζουν οι λειτουργιστές. Η αμφισβήτηση αυτή εκφράζεται κυρίως από μια νέα γενιά κοινωνικών ερευνητών του πανεπιστημίου του Σικάγο, η οποία παίρνει το όνομα «δεύτερη Σχολή του Σικάγο» και εισάγει ένα καινούριο θεωρητικό ρεύμα, αυτό της «συμβολικής αλληλεπίδρασης». Η σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης υπήρξε η βάση της κριτικής και η αιτία υποχώρησης του λειτουργισμού.

Κριτική στο λειτουργισμό άσκησαν και δύο άλλα ρεύματα κοινωνιολογικής σκέψης, οι μαρξιστές και οι νέο-βεμπεριανοί οι οποίοι, αν και με κοινά σημεία με τη συμβολική αλληλεπίδραση, εστίασαν την κριτική τους στο ταξικό επίπεδο οι πρώτοι, και στο επίπεδο των σχέσεων των επαγγελματιών με την αγορά και το κράτος οι δεύτεροι. Μέχρι σήμερα, η συμβολική αλληλεπίδραση αποτελεί την κυρίαρχη θεωρητική προσέγγιση στην κοινωνιολογία των επαγγελμάτων και έχει επηρεάσει τα σχετικά θεωρητικά ρεύματα και σε άλλες χώρες, εκτός των ΗΠΑ όπου αρχικά αναπτύχθηκε.<sup>43</sup>

<sup>41</sup> Morris Cogan, «The Problem of Defining a Profession», *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, τομ. 297 (Ιαν 1955), σ. 105-111, σ. 106-109.

<sup>42</sup> Florent Champy, *La Sociologie des Professions...*, ό.π., σ. 20.

<sup>43</sup> Στο ίδιο, σ. 20-23

### B.1.3.3.2 Σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης

Οι γενικές αρχές οι οποίες διατυπώθηκαν από τη σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης είναι ότι: (1) τα κοινωνικά υποκείμενα, ατομικά και συλλογικά, δρουν με βάση τα νοήματα με τα οποία επενδύουν τα αντικείμενα που συνθέτουν τον κόσμο που τα περιβάλλει, (2) οι σχέσεις των υποκειμένων αποτελούν προϊόν μια διαδικασίας κοινωνικής διαντίδρασης, κατά την οποία απευθύνουν αμφίδρομα ερεθίσματα, τα οποία και ερμηνεύουν, παράγοντας νοήματα, (3) η κοινωνική δράση, ατομική ή συλλογική, καθορίζεται από μια ερμηνευτική διαδικασία των νοημάτων, στην οποία το κάθε υποκείμενο προσφεύγει ανάλογα με τα ερεθίσματα που δέχεται, (4) οι σχέσεις και οι πολύπλοκες αλληλουχίες δράσεων, από τις οποίες δημιουργούνται οι οργανισμοί, οι θεσμοί, ο καταμερισμός της εργασίας και τα δίκτυα αλληλεξάρτησης, είναι στοιχεία μεταβαλλόμενα και όχι στατικά.<sup>44</sup> Το στοιχείο της συνεχούς μεταβολής, το οποίο χαρακτηρίζει τη θεωρητική στάση της σχολής της συμβολικής αλληλεπίδρασης, αποτελεί ένα πρώτο σημείο διαφοροποίησης από τη σχολή του λειτουργισμού. Η δράση των υποκειμένων θεωρείται λιγότερο προβλέψιμη σε σχέση με τη λειτουργική άποψη και δεν βασίζεται σε σταθερά χαρακτηριστικά που καθορίζουν γενικά μοντέλα δράσης. Η συμβολική αλληλεπίδραση είναι βασισμένη στην ιδέα της συνεχούς εμπειρικής έρευνας για την αποτύπωση μιας πραγματικής εικόνας για τα κοινωνικά φαινόμενα.

Η κριτική της συμβολικής αλληλεπίδρασης στο λειτουργισμό, σε σχέση με το επαγγελματικό φαινόμενο, συνίσταται σε μια σειρά τριών βασικών επιχειρημάτων. Το πρώτο είναι ότι η απόδοση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών σε ορισμένα επαγγέλματα, επί της ουσίας, αναπαράγει τα επιχειρήματα των επαγγελματικών ενώσεων, που προβάλλονται με σκοπό την ικανοποίηση συντεχνιακών συμφερόντων. Απόρροια της οπτικής αυτής αποτελεί και το δεύτερο επιχείρημα τους. Αφού οι ιδιαιτερότητες των κατεστημένων επαγγελμάτων δεν υφίστανται στην πραγματικότητα, δεν δικαιολογείται η διακριτή τους θέση στην κοινωνία και τον κόσμο της εργασίας. Κατά συνέπεια δεν πρέπει να απολαμβάνουν προνομίων και ειδικών καθεστώτων προστασίας. Τρίτο σημείο διαφοροποίησης από το λειτουργισμό είναι η αμφισβήτηση της ενότητας των επαγγελμάτων ως κοινωνικών ομάδων -ή κοινοτήτων σύμφωνα με τον Cogan - και της διαμόρφωσης λόγω της επαγγελματικής ιδιότητας μιας κοινής ταυτότητας. Θεωρούν ότι η ατομική

<sup>44</sup> Στο ίδιο, σ. 22-23

κοινωνική δράση των μελών των επαγγελμάτων δεν χαρακτηρίζεται από ομοιογένεια, λόγω της διαφοροποίησης των συμφερόντων, των αξιών και των πρακτικών των μελών.<sup>45</sup>

Κριτική επίσης ασκείται για την εικόνα που διαμόρφωσε για τα επαγγέλματα η σχολή του λειτουργισμού, δηλαδή ως μιας ξεχωριστής κοινότητας με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και στατικό χαρακτήρα. Η εικόνα αυτή θεωρείται ότι αποτελεί διολίσθηση από το πνεύμα του, εκ των θεμελιωτών του λειτουργισμού, Durkheim.<sup>46</sup> Ο Durkheim θεωρούσε την εργασία και τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της, ως παράγοντα ενίσχυσης της «οργανικής αλληλεγγύης» και κοινωνικής συνοχής. Δεν απόδωσε στον όρο επάγγελμα την περιορισμένη σημασία του αγγλικού όρου, όπως έκαναν οι εκπρόσωποι της σχολής του λειτουργισμού στη συνέχεια. Οι επαγγελματικές ενώσεις που οραματιζόταν περιλάμβαναν τόσο τους εργαζόμενους όσο και τους εργοδότες κάθε επαγγελματικού τομέα, στο πρότυπο των συντεχνιών του παρελθόντος, και όχι διακριτές κοινότητες ή κοινωνικές ομάδες.<sup>47</sup> Με τη μορφή αυτή, θα καθόριζαν κανόνες και κυρώσεις και θα αποτελούσαν παράγοντα προστασίας των μελών τους, κυρίαρχους φορείς κοινωνικού ελέγχου και συνοχής, σε διαρκή επαφή με τους υπόλοιπους κοινωνικούς φορείς και ομάδες, και το Κράτος,<sup>48</sup> αποτελώντας ένα σύμβολο της «οργανικής» αλληλεγγύης.<sup>49</sup>

Όλα τα επιχειρήματα και οι αιτιάσεις των εκπροσώπων του λειτουργισμού σχετικά με τα επαγγέλματα τέθηκαν σε αμφισβήτηση από τη σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης. Το υψηλό κύρος δεν αποτελεί σταθερό και ενιαίο χαρακτηριστικό συγκεκριμένων επαγγελματικών ομάδων, καθώς αυτό είναι μια δυναμική κατάσταση που συνεχώς μεταβάλλεται ως αποτέλεσμα της κοινωνικής μεταβολής και της διαμόρφωσης της σχέσης με τον πελάτη ή αποδέκτη της υπηρεσίας του επαγγελματία. Εξάλλου ο εσωτερικός καταμερισμός της εργασίας εντός των επαγγελμάτων διαμορφώνει κλιμακώσεις του κύρους των επιμέρους κατηγοριών που δημιουργούνται.<sup>50</sup>

<sup>45</sup> Στο *ίδιο*, σ. 24-25

<sup>46</sup> Robert Habenstein, «Critique of "Profession" as a Sociological Category», *The Sociological Quarterly*, τομ. 4, τχ. 4, (Σεπ 1963), σ. 291-300, σ. 295

<sup>47</sup> Philip Elliott, *The sociology...*, ό.π., σ. 8.

<sup>48</sup> Everett Hughes, «The professions in society», *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, τομ. 26, τχ. 1, (Φεβ 1960), σ. 54-61, σ. 55.

<sup>49</sup> Robert Habenstein, «Critique of "Profession" as a Sociological Category»,... ό.π. σ. 294.

<sup>50</sup> Everett Hughes, «The professions in society»..., ό.π. σ. 56.



Αμφισβητείται επίσης τόσο ο αλτρουιστικός χαρακτήρας, ως ενιαία συμπεριφορά, των επαγγελματιών, όσο και η αυξημένη κοινωνική σημασία των προβλημάτων που τα κατεστημένα επαγγέλματα καλούνται να αντιμετωπίσουν. Και τα δύο καθορίζονται κατά περίπτωση από τις αξίες και πρακτικές των επαγγελματιών και τη σημασία που αποδίδει στο κάθε πρόβλημα ο δέκτης της υπηρεσίας. Κατά συνέπεια δεν υπάρχουν, εξ' ορισμού κατεστημένα - υψηλού κύρους επαγγέλματα και μη. Όλες οι εργασίες μπορούν να έχουν κοινωνικό κύρος και αποδοχή. Τα προβλήματα που το καθένα καλείται να επιλύσει και οι υπηρεσίες που προσφέρει είναι εν δυνάμει σημαντικές για τον πελάτη δέκτη.<sup>51</sup>

Στο στόχαστρο της κριτικής της συμβολικής αλληλεπίδρασης βρέθηκαν και οι αιτιάσεις των λειτουργιστών περί της απαίτησης κατοχής εξειδικευμένης και επιστημονικού επιπέδου εκπαίδευσης και εξειδίκευσης προκειμένου μια εργασία να θεωρηθεί επάγγελμα. Η εμπειρική έρευνα κατέδειξε ότι και σε εργασιακές απασχολήσεις χαμηλότερου κύρους απαιτείται εξειδικευμένη γνώση σε επίπεδο τέτοιο που να επιβάλλει τις επιμέρους εξειδικεύσεις εντός του εργασιακού αντικειμένου, όπως συμβαίνει και σε κατεστημένα επαγγέλματα, όπως για παράδειγμα το ιατρικό ή το νομικό.<sup>52</sup>

Η σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης, γενικά, αμφισβητεί την προσπάθεια απόδοσης ιδιαίτερων χαρακτηριστικών σε συγκεκριμένα και κατεστημένα επαγγέλματα και την παράλληλη θεώρηση των υπολοίπων εργασιακών απασχολήσεων ως υποδεέστερων. Για το λόγο αυτό, η αναζήτηση ορισμού για τον όρο επάγγελμα δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο κοινωνιολογικό ενδιαφέρον.<sup>53</sup> Η έννοια του επαγγέλματος, με την περιορισμένη του μορφή, δεν αποτελεί στην ουσία παρά μια κοινωνική κατασκευή και μια δυναμική κατάσταση στην οποία μπορούν να φθάσουν όλες οι απασχολήσεις κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, ως προϊόν μιας κοινωνικής διεργασίας. Άρα, σύμφωνα με τον Hughes, δεν πρέπει να μας απασχολεί ποιες απασχολήσεις είναι «επαγγέλματα», όπως έκαναν οι λειτουργιστές, αλλά κάτω από ποιες συνθήκες μια εργασία γίνεται «επάγγελμα»,

<sup>51</sup> Everett Hughes, «The Humble and the Proud: The Comparative Study of Occupations», *The sociological quarterly*, τομ. 11, τχ. 2 (1970), σ. 147-156, σ. 152,

<sup>52</sup> Mike Saks, «Defining a Profession: The Role of Knowledge and Expertise», *Professions & Professionalism*, τομ.2, τχ. 1, (2012), σ. 1-10, σ. 2-3.

<sup>53</sup> Robert Habenstein, «Critique of "Profession" as a Sociological Category»,... ό.π. σ. 298.

αποκτώντας ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που το αναβιβάζουν σε μια κλίμακα «εργασιακής κοινωνικής κινητικότητας» (occupational mobility)<sup>54</sup>

Συμπερασματικά, η συμβολική αλληλεπίδραση δεν αρνείται τη διαφοροποίηση των εργασιών με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά όπως το κοινωνικό κύρος, ο αλτρουιστικός χαρακτήρας, η ύπαρξη ηθικών κωδίκων ή την κατοχή επιστημονικής εκπαίδευσης. Εκείνο που αρνείται είναι ότι αυτά τα χαρακτηριστικά αποτελούν προνόμιο συγκεκριμένων εργασιών και θεωρεί ότι όλες οι εργασίες μπορούν να τα αποκτήσουν, ως αποτέλεσμα μιας κοινωνικής διεργασίας συνεχούς αλληλεπίδρασης του επαγγελματία με τον πελάτη. Κατά συνέπεια, εκείνο που παρουσιάζει πραγματικό κοινωνιολογικό ενδιαφέρον είναι η εμπειρική διερεύνηση της διεργασίας αυτής, των συνθηκών δηλαδή κάτω από τις οποίες μια εργασία θεωρείται επάγγελμα. Η εμπειρική έρευνα κατέχει σημαντική θέση στη θεώρηση της σχολής της συμβολικής αλληλεπίδρασης και εστιάζει κυρίως στη διερεύνηση των διεργασιών και των ενδοεπαγγελματικών σχέσεων σε συγκεκριμένα επαγγελματικά περιβάλλοντα και χρόνο, με σκοπό την αποτύπωση μιας αντικειμενικής εικόνας της κοινωνικής πραγματικότητας. Η θεωρητική δε αντιμετώπιση των επαγγελματιών και η κριτική στο λειτουργισμό προήλθε από τα αποτελέσματα τέτοιων εμπειρικών ερευνών, κυρίως μεταξύ απασχολούμενων σε εργασίες μη θεωρούμενες ως κατεστημένα επαγγέλματα,<sup>55</sup> οι οποίες κατέδειξαν τη σημασία του νοήματος που αποδίδουν τα υποκείμενα στην εργασία τους, ανεξάρτητα από το είδος της, και την τάση συγκρότησης ιδιαίτερης επαγγελματικής ταυτότητας και ιδεολογίας.<sup>56</sup>

### **B.1.3.3.3 Η νέο-Βεμπεριανή προσέγγιση**

Στο πλαίσιο της κριτικής στο λειτουργισμό τοποθετείται και η λεγόμενη νέο-βεμπεριανή προσέγγιση του επαγγελματικού φαινομένου. Η προσέγγιση αυτή εστιάζει στις διεργασίες που οδηγούν στο «κλείσιμο», στην περιχαράκωση των επαγγελματιών στο περιβάλλον της αγοράς.<sup>57</sup> Η νέο-βεμπεριανή προσέγγιση στηρίζεται στην αρχή ότι ζούμε σ' έναν δυναμικά εξελισσόμενο και ανταγωνιστικό κόσμο, όπου η πολιτική ισχύς και τα συμφέροντα κυριαρχούν. Σ' αυτόν τον κόσμο

<sup>54</sup> Everett Hughes, *Men and Their Work*, The Free Press Glencoe, London, 1958, σ. 43-45.

<sup>55</sup> Florent Champy, *La Sociologie des Professions...*, ό.π., σ. 23-26.

<sup>56</sup> Mike Saks, «Defining a Profession: The Role of Knowledge and Expertise»... ό.π, σ. 2. και Julia Evetts, «Professionalism: Value and ideology», *Current Sociology*, τομ. 61, τχ 5-6, (2013), σ. 1-10, σ. 2.

<sup>57</sup> Florent Champy, *La Sociologie des Professions...*, ό.π., σ. 27.

οι διάφορες επαγγελματικές ομάδες προσπαθούν να κερδίσουν και να διατηρήσουν μια διακριτή θέση, με τη δημιουργία ορίων που τα διαχωρίζουν από τα άλλα επαγγέλματα. Μ' αυτή τη λογική, η κατάκτηση του χαρακτηρισμού «επάγγελμα» συνδέεται, άμεσα και αποκλειστικά, με τη δημιουργία ενός νομικού καθεστώτος προστασίας της επαγγελματικής ομάδας, ελέγχου των όρων πρόσβασης σ' αυτό και κατοχύρωσης των επαγγελματικών δικαιωμάτων. Η κατάκτηση αυτή συνιστά την περιχαράκωση, το «κλείσιμο» του επαγγέλματος με σκοπό τη διασφάλιση των συμφερόντων των μελών του, τα οποία μεταφράζονται σε εισόδημα, κύρος και ισχύ.<sup>58</sup>

Η νέο-βεμπεριανή θεώρηση διαφοροποιείται εμφανώς από την αντίστοιχη λειτουργιστική καθώς δεν θεωρεί ως προαπαιτούμενα τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στα επαγγέλματα από τους λειτουργιστές. Χαρακτηριστικά όπως η επιστημονική γνώση, η υψηλή εξειδίκευση ή ο αλτρουισμός μπορεί να αποτελούν εργαλεία για τη δημιουργία επαγγελματικής ιδεολογίας και ταυτότητας καθώς και επιχειρήματα στη διεκδίκηση του καθεστώτος προστασίας του επαγγέλματος, χωρίς όμως να είναι από μόνα τους ικανή ή αναγκαία συνθήκη για την επίτευξη του στόχου.<sup>59</sup>

Η «επαγγελματοποίηση» μιας εργασιακής απασχόλησης αντιμετωπίζεται ως μια κοινωνικο-πολιτική διεργασία στην οποία εμπλέκονται η ισχύς και τα συμφέροντα στο μακροεπίπεδο της αγοράς. Παρά το γεγονός ότι η νέο-βεμπεριανή προσέγγιση έχει κοινά σημεία με τη συμβολική αλληλεπίδραση από την άποψη ότι δεν θεωρεί εκ προοιμίου κάποια επαγγέλματα ως κατεστημένα, το στοιχείο αυτό αποτελεί ένα σημείο διαφοροποίησης των δύο θεωρήσεων. Η σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης, εστιάζει την έρευνά της στο μικροεπίπεδο των δρώντων υποκειμένων και των νοηματοδοτήσεων της εργασίας τους χωρίς να ασχολείται με τις σχέσεις με το κράτος και τη διεκδίκηση και κατάκτηση συλλογικών επαγγελματικών στόχων.<sup>60</sup>

<sup>58</sup> Mike Saks, «Defining a Profession: The Role of Knowledge and Expertise»... ό.π, σ. 4

<sup>59</sup> Ενδεικτικά παρέχονται παραδείγματα δύο διαφορετικών απασχολήσεων που ενώ απαιτούν το ίδιο επίπεδο γνώσης και εξειδίκευσης, δεν έχουν κατακτήσει καθεστώς προστασίας στον ίδιο βαθμό. Επίσης αναφέρεται ότι ο αλτρουιστικός χαρακτήρας του επαγγέλματος, ενώ αποτελεί συνήθως κυρίαρχο στοιχείο της επαγγελματικής ιδεολογίας, δεν εξετάζεται συστηματικά προκειμένου να θεσπιστεί νομικό καθεστώς προστασίας του. Στο ίδιο, σ. 5-6

<sup>60</sup> Στο ίδιο, σ. 3

#### B.1.3.3.4 Μαρξιστική, νεομαρξιστική προσέγγιση.

Οι μαρξιστικές προσεγγίσεις διαμορφώθηκαν επίσης στο πλαίσιο της κριτικής στο λειτουργισμό. Οι θέσεις που διατυπώνονται αμφισβητούν τη θεωρία που βασίζεται στα χαρακτηριστικά των κατεστημένων επαγγελματιών και εστιάζουν περισσότερο σε ζητήματα εξουσίας που διαμορφώνονται ανάμεσα στον επαγγελματία και τον πελάτη - δέκτη των επαγγελματιών υπηρεσιών, από την αυξημένη αυτονομία που αποκτούν ορισμένα επαγγέλματα.<sup>61</sup> Η αυτονομία των επαγγελματιών δεν είναι το αποτέλεσμα μόνο των εσωτερικών γνωστικών χαρακτηριστικών και εξειδικευμένων δεξιοτήτων που απαιτούνται για την άσκηση ενός επαγγέλματος, αλλά αποτελεί το προϊόν ενός συνδυασμού κοινωνικών συνθηκών ανάλογα με την ιστορική σύνθεση κάθε κοινωνίας. Οι σχέσεις αυξημένης εξουσίας του επαγγελματία προς τον πελάτη είναι αποτέλεσμα της «κοινωνικής απόστασης» που δημιουργείται από την αδυναμία του δεύτερου να ελέγξει και να αξιολογήσει την παρεχόμενη υπηρεσία, λόγω της εξειδικευμένης γνώσης ή δεξιότητας του επαγγελματία. Όσο μεγαλύτερη είναι αυτή η απόσταση τόσο αυξημένος είναι ο κίνδυνος εκμετάλλευσης του πελάτη και μεγαλύτερη η ανάγκη εφαρμογής κοινωνικού ελέγχου των παρεχόμενων υπηρεσιών.<sup>62</sup>

Σύμφωνα με άλλες μαρξιστικές θεωρήσεις, τα επαγγέλματα αντιμετωπίζονται ως φορείς επιτήρησης και ελέγχου από την κυρίαρχη κοινωνική τάξη αλλά και ως υποκείμενα σε μια διαρκή «αποεπαγγελματικοποίηση», λόγω της πολυδιάσπασής τους σε επιμέρους εξειδικεύσεις που καθιστούν την εφαρμοζόμενη γνώση περισσότερο προσβάσιμη και ελεγχόμενη. Η τάση αυτή σύμφωνα με τον Braverman είναι αποτέλεσμα στρατηγικής του καπιταλιστικού συστήματος για τον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας.<sup>63</sup>

Με ιδιαίτερες επιρροές από τη μαρξιστική ανάλυση και θεωρία αναπτύχθηκε και η κοινωνιολογική αντιμετώπιση των επαγγελματιών στη Γαλλία. Οι Γάλλοι κοινωνιολόγοι ασχολήθηκαν με το επαγγελματικό φαινόμενο σε περιορισμένη έκταση και στο πλαίσιο του γενικότερου προβληματισμού τους για τις ταξικές σχέσεις. Οι Bourdieu, Boltanski και de Saint-Martin διατύπωσαν την άποψη ότι το επαγγελματικό κύρος στην πραγματικότητα καλύπτει την πραγματική φύση των κοινωνικών ανισοτήτων, παρουσιαζόμενο ως το φυσιολογικό αποτέλεσμα της

<sup>61</sup> Florent Champy, *La Sociologie des Professions...*, ό.π., σ. 26.

<sup>62</sup> Στέλιος Χιωτάκης, *Για μια κοινωνιολογία των ελευθέρων επαγγελματιών...* ό.π., σ. 77-79.

<sup>63</sup> Mike Saks, «Defining a Profession: The Role of Knowledge and Expertise»... ό.π., σ. 3

διαφοράς ικανοτήτων,<sup>64</sup> ενώ σύμφωνα με τον Maurice, οι ευκαιρίες ένταξης σε ένα επάγγελμα συνδέονται με τις ευκαιρίες για φοίτηση στην ανώτατη εκπαίδευση. Εξάλλου, από τον ίδιο διατυπώνεται η άποψη ότι οι αρχές και αξίες του επαγγελματισμού αντανakλούν τις αρχές του ατομισμού που διέπουν την αμερικανική κοινωνία. Οι θέσεις αυτές αντανakλούν τη γενικότερη θέση ότι η πρόσβαση στα επαγγέλματα έχει ταξικό πρόσημο και το φαινόμενο του επαγγελματισμού μια αρνητική χροιά.<sup>65</sup>

#### **B.1.3.4 Νεότερες προσεγγίσεις του επαγγελματικού φαινομένου**

Η κριτική που ασκήθηκε στο λειτουργισμό και παρουσιάστηκε πιο πάνω έχει γίνει αποδεκτή και, κυρίως η προσέγγιση της συμβολικής αλληλεπίδρασης σε σχέση με τα επαγγέλματα, είναι ακόμη αυτή που κυριαρχεί στην κοινωνιολογική σκέψη. Ωστόσο, τόσο οι εκπρόσωποι του λειτουργισμού όσο και αυτοί της συμβολικής αλληλεπίδρασης, αναφερόμενοι στα κατεστημένα επαγγέλματα, συμφωνούσαν ότι η επαγγελματική ιδιότητα συνοδεύεται από ορισμένα χαρακτηριστικά όπως η αυτονομία, η εξουσία, το κύρος και το αυξημένο εισόδημα. Η διαφωνία τους έγκειται περισσότερο στη βασιμότητα απόδοσης αυτών των χαρακτηριστικών στα κατεστημένα επαγγέλματα μόνο. Παρά το γεγονός όμως της αποδοχής, από αυτά τα ρεύματα σκέψης, της ύπαρξης χαρακτηριστικών-πλεονεκτημάτων των κατεστημένων επαγγελμάτων, αυτή έχει αρχίσει να αμφισβητείται από νεότερους κοινωνιολόγους όπως ο Freidson, η Evetts και άλλοι. Αιτία της τάσης αυτής είναι η ανάδυση απειλών για τα χαρακτηριστικά των επαγγελμάτων και κυρίως για την εικαζόμενη αυτονομία και ικανότητα ελέγχου των ενεργειών του επαγγελματία κατά την άσκηση του αντικειμένου του. Σύμφωνα με τον Freidson οι απειλές για την επαγγελματική αυτονομία προέρχονται από μια σειρά παραγόντων. Τέτοιοι παράγοντες είναι: η αύξηση της ικανότητας των πελατών να ελέγχουν και να αξιολογούν τις επαγγελματικές υπηρεσίες, ως αποτέλεσμα του αυξημένου επιπέδου πληροφόρησης και γνώσεων τους, η τυποποίηση των επαγγελματικών υπηρεσιών καθώς και η εμφάνιση νέων επαγγελμάτων που αμφισβητούν το μονοπώλιο των κατεστημένων.<sup>66</sup>

<sup>64</sup> Florent Champy, *La Sociologie des Professions...*, ό.π., σ. 27.

<sup>65</sup> Στο *ίδιο*, σ. 28-29

<sup>66</sup> Στο *ίδιο*, σ. 32. Παράδειγμα νέου επαγγέλματος που αμφισβητεί το μονοπώλιο κατεστημένου επαγγέλματος είναι η εμφάνιση εναλλακτικών θεραπευτικών μεθόδων και των σχετικών επαγγελμάτων έναντι της ιατρικής.

Εξέλιξη, η οποία αποτελεί εν δυνάμει απειλή για τη μορφή των επαγγελματιών είναι και η σταδιακή αλλαγή του τρόπου οργάνωσής τους. Η συγκρότηση πολυπρόσωπων οργανισμών παροχής επαγγελματικών υπηρεσιών οδηγεί σε μορφές γραφειοκρατικοποίησης, άγνωστες για τα περισσότερα επαγγέλματα και μεταβάλλει την έννοια του επαγγελματισμού.<sup>67</sup> Σύμφωνα με την Evetts η έννοια του «εργασιακού επαγγελματισμού» (occupational professionalism),<sup>68</sup> αποτελούσε μια μορφή ιδεολογίας διαμορφωμένης από τους ίδιους τους επαγγελματίες, η οποία περιείχε τα στοιχεία της συλλογικής εξουσίας και ελέγχου των πρακτικών των επαγγελματιών, δομημένη στη βάση ενός κώδικα ηθικής εφαρμογής τους και με σκοπό την ικανοποίηση των αναγκών και την εμπιστοσύνη του πελάτη. Ο εργασιακός επαγγελματισμός βασίζεται στην οπτική του Durkheim για τις ηθικές εργασιακές κοινότητες, ως στοιχεία συνοχής και οργανικής αλληλεγγύης της κοινωνίας. Αντίθετα, το μοντέλο επαγγελματισμού που προωθείται, είναι αυτό του «οργανωσιακού επαγγελματισμού» (organizational professionalism), ο οποίος αποτελεί κατασκευασμένο λόγο των managers των επαγγελματικών οργανισμών, οι οποίοι διέπονται από ιεραρχικές δομές και διαδικασίες ελέγχου, τυποποίηση των υπηρεσιών και έχουν σκοπό το κέρδος. Η μορφή αυτή επαγγελματισμού ανταποκρίνεται περισσότερο στα βεμπεριανά μοντέλα οργάνωσης.<sup>69</sup>

Οι νεότερες προσεγγίσεις του επαγγελματικού φαινομένου, αν και δεν αποτελούν ένα συνεκτικό σύνολο, φαίνεται να σηματοδοτούν μια νέα στροφή στη σχετική συζήτηση και ξεπερνούν την κριτική στο λειτουργισμό και τη σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης, η οποία αρνείτο κάθε ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των κατεστημένων επαγγελματιών. Χωρίς να επιστρέφουν φυσικά στο λειτουργισμό, οι νεότερες προσεγγίσεις αναγνωρίζουν σε ορισμένες εργασίες ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, εκ των οποίων κυριότερο είναι η εξειδικευμένη γνώση, και ένας σημαντικός ρόλος στις σύγχρονες κοινωνίες. Για τον Abbott, υπάρχουν ορισμένα επαγγέλματα, τα οποία, λόγω της φύσης των προβλημάτων που καλούνται να επιλύσουν, ξεχωρίζουν από τα υπόλοιπα και έχουν την ικανότητα να προστατεύουν τα δικαιώματά τους και το πεδίο άσκησης του αντικειμένου τους. Αυτά είναι όσα εφαρμόζουν «μια αφηρημένη γνώση σε συγκεκριμένες περιπτώσεις».<sup>70</sup> Για

<sup>67</sup> Στο ίδιο, σ. 32

<sup>68</sup> Τον όρο είδαμε και παραπάνω (σ. 17) όπου ο Elliott τον αντιπαραβάλλει με τον «επαγγελματισμό κύρους» που επικρατούσε στις προβιομηχανικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης.

<sup>69</sup> Julia Evetts, «Professionalism: Value and ideology», ό.π., σ. 7

<sup>70</sup> Florent Champy, *La Sociologie des Professions...*, ό.π., σ. 33.

τον Freidson ο επαγγελματισμός μπορεί να θεωρηθεί ως μια «τρίτη λογική» για τη ρύθμιση των οικονομικών δραστηριοτήτων εκεί όπου οι άλλοι μηχανισμοί της αγοράς και του Κράτους αποτυγχάνουν. Με την έννοια αυτή τα επαγγέλματα επιτελούν μια κοινωνική λειτουργία.<sup>71</sup>

Ο Champy προτείνει μια τυπολογία για τα επαγγέλματα με κριτήρια: (1) το επίπεδο αυτονομίας και προστασιών που απολαμβάνουν καθώς και την πηγή προέλευσής τους, και (2) το επίπεδο «σύνεσης» που απαιτείται να επιδεικνύουν στην εφαρμογή του αντικειμένου τους. Από την τυπολογία αυτή προκύπτουν τέσσερις τύποι επαγγελμάτων: (1) οι κοινές εργασίες, κατά την άσκηση των οποίων δεν απαιτείται ιδιαίτερη σύνεση και δεν απολαμβάνουν προστασιών, (2) τα επαγγέλματα τα οποία χωρίς να εμφανίζουν ιδιαίτερες απαιτήσεις εντούτοις απολαμβάνουν προστασιών και αυτονομίας, συνήθως από το Κράτος, με την μορφή του «κλειστού επαγγέλματος». Κάποια απ' αυτά είναι και ορκωτά. (3) αυτά τα οποία ενώ υπάρχει απαίτηση άσκησης «συνετής» πρακτικής και είναι ιδιαίτερα απαιτητικά δεν απολαμβάνουν προστασιών και ιδιαίτερης αυτονομίας (σ' αυτά ο Champy περιλαμβάνει και το στρατιωτικό επάγγελμα) και (4) τα επαγγέλματα με «συνετή πρακτική» τα οποία εφαρμόζουν υψηλά επίπεδα γνώσης για την αντιμετώπιση συγκεκριμένων καταστάσεων, με αυτονομία στη λήψη αποφάσεων κατά την άσκηση των επαγγελματικών υποχρεώσεων. Τα επαγγέλματα αυτά απολαμβάνουν το ίδιο καθεστώς προστασιών σε όλες τις χώρες.<sup>72</sup>

Γενικότερα, ως «επαγγέλματα», με περιορισμένη χρήση του όρου έναντι όλων των εργασιακών απασχολήσεων, αντιμετωπίζονται όσα ανήκουν στην κατηγορία της παροχής υπηρεσιών και είναι βασισμένα στην κατοχή εξειδικευμένης γνώσης. Συνήθως απαιτείται η γνώση αυτή να είναι επιπέδου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ενώ η άσκηση του επαγγέλματος προϋποθέτει μια μακρά συνήθως περίοδο επαγγελματικής εκπαίδευσης και εμπειρίας. Σύμφωνα με μια άλλη κατηγοριοποίηση, «επαγγέλματα» είναι όσα συνδέονται με τις αβεβαιότητες του σύγχρονου τρόπου ζωής και του σύγχρονου κόσμου. Οι «επαγγελματίες» είναι αυτοί που εμπλέκονται με τα διακυβεύματα και τους κινδύνους του σύγχρονου κόσμου, μέσω της εξειδικευμένης γνώσης που κατέχουν, ώστε να διευκολύνουν τους πελάτες τους στην αποτελεσματική αντιμετώπισή τους. Οι τομείς που εφαρμόζουν τις γνώσεις τους και που μπορούν να προσδιορίσουν τα επαγγέλματα αυτά είναι,

<sup>71</sup> Στο ίδιο, σ. 34

<sup>72</sup> Στο ίδιο, σ. 185-190.

σύμφωνα με μια απαρίθμηση της Evetts,<sup>73</sup> η γέννηση, η επιβίωση, η φυσική και ψυχική υγεία, η επίλυση διαφορών, η κοινωνική ειρήνη, η οικονομία και η οικονομική πίστη, η εκπαίδευση και η κοινωνικοποίηση, οι κατασκευές και το περιβάλλον, η στρατιωτική εμπλοκή, η διατήρηση της ειρήνης και της ασφάλειας, η διασκέδαση, οι τέχνες, η θρησκεία και η διαπραγμάτευσή μας με τον κόσμο του αύριο.

---

<sup>73</sup> Julia Evetts, «The Sociological Analysis of Professionalism», *International Sociology*, τομ. 18, τχ. 2 (Ιούνιος 2013) σ. 395-415, σ. 397., Julia Evetts, «The sociology of professional groups: New Directions», *Current Sociology*, τομ. 54, τχ. 1 (Ιανουάριος 2006), σ. 133-143, σ. 135, και Julia Evetts, «Professionalism: Value and ideology», ό.π., σ. 3



## B.2 ΤΟ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ

### B.2.1 Ο στρατός στην κλασική κοινωνική θεωρία

Οι πρώτες αναφορές στο στρατό, ως κοινωνικό φαινόμενο, εμφανίζονται στα έργα των κλασικών της κοινωνιολογίας, στα οποία η κοινωνία εξετάζεται ως ένα συνεκτικό σύνολο, αποτελούμενο από διάφορους θεσμούς. Ο στρατός είναι ένας απ' αυτούς τους βασικούς θεσμούς, οι οποίοι εξετάζονται και αναλύονται στις ιδιαιτερότητές τους, πάντα όμως σε σχέση με την ευρύτερη κοινωνία. Η γενική εικόνα που διαμορφώνεται για το στρατό είναι αυτή ενός θεσμού με ιδιαίτερο χαρακτήρα, ο οποίος συνίσταται από ένα σύνολο συμπεριφορών, κανόνων, προτύπων, ηθών και αξιών. Ο στρατός είναι προορισμένος για την εκπλήρωση των αμυντικών ή επιθετικών στόχων κάθε κοινωνίας που διαμορφώνονται από τις εξωτερικές της σχέσεις με άλλες κοινωνίες.<sup>74</sup>

Ο Κοντ, στη σύλληψή του για την εξέλιξη της ανθρωπότητας, αποδίδει στη στρατιωτική οργάνωση, όπως και στη θρησκεία, ξεχωριστή σημασία και ρόλο, ιδιαίτερα στις προβιομηχανικές κοινωνίες. Η στρατιωτική πλευρά της κοινωνικής ζωής είναι τόσο παλιά όσο και το ανθρώπινο είδος. Τα πρώτα ανθρώπινα εργαλεία ήταν επί της ουσίας όπλα και η πρώτη αρχή που εγκαθιδρύθηκε στις πρωτόγονες κοινωνικές ομάδες ήταν αυτή του στρατιωτικού αρχηγού, με κριτήριο την εξέχουσα πολεμική ικανότητα που ήταν απαραίτητη για την επιβίωση της ομάδας. Ο στρατιωτικός αρχηγός συγκέντρωνε σε ένα πρόσωπο τόσο τη στρατιωτική όσο και τη θρησκευτική-πνευματική εξουσία. Η κατάσταση αυτή διαμόρφωσε την επικράτηση ενός στρατιωτικού πνεύματος στις κοινωνίες, το οποίο καθόριζε τη δράση των ανθρώπων. Η έννοια της ηθικής, αυτή καθ' αυτή, αποτελεί, σύμφωνα με τον Κοντ, το προϊόν των στρατιωτικών αξιών που κατευθύνουν την ανθρώπινη δράση σε σχέση με τους πολεμικούς σκοπούς.<sup>75</sup>

Το πέρασμα από το πολυθεϊστικό στο μονοθεϊστικό στάδιο εξέλιξης των κοινωνιών, σηματοδότησε σειρά κοινωνικών μεταβολών που επηρέασαν τη θέση του στρατού στις κοινωνίες. Οι εξουσίες χωρίστηκαν σε διαφορετικά πρόσωπα ή

<sup>74</sup> Marina Nuciari, «The Study of the Military. Models for the Military Profession», στο, Giuseppe Caforio, Marina Nuciari (επιμ.), *Handbook of the Sociology of the Military*, Cham, 2018, σ. 35-60, σ. 35

<sup>75</sup> Ο Κοντ για παράδειγμα θεωρεί το θεσμό της δουλείας ως στοιχείο πολιτισμού του ανθρώπινου είδους, με την έννοια ότι το διαφοροποιεί από την κτηνώδη συμπεριφορά της θανάτωσης του ηττημένου στη μάχη. Η δουλεία αντί της θανάτωσης των ηττημένων απέτρεπε την εξόντωση του ανθρώπινου είδους και συνέβαλλε, με την εργασία των δούλων, στην ανάπτυξη της κοινότητας και στην ισχυροποίηση του στρατού της. Giuseppe Caforio, "Some historical notes"..., ό.π, σ. 8

αρχές, οι πόλεμοι μειώθηκαν και οι στρατοί συρρικνώθηκαν σε μια κοινωνική ελίτ. Το στρατιωτικό πνεύμα και οι αξίες που χαρακτήριζε τις κοινωνίες γενικότερα, περιορίστηκαν στο εσωτερικό της στρατιωτικής ελίτ, ως ένα ιδιαίτερο στοιχείο που χαρακτήριζε τα μέλη της. Η έλευση της αστικής κοινωνίας επέφερε πολύ σημαντικές αλλαγές στη στρατιωτική οργάνωση. Η δημιουργία εθνών-κρατών σήμανε τη διάλυση των φεουδαλικών στρατιωτικών σωμάτων και τη δημιουργία τακτικών στρατών, οι οποίοι απέκτησαν γραφειοκρατική οργάνωση. Η εξουσία των στρατιωτικών ηγετών υπάγεται στην πολιτική εξουσία και οι στρατιωτικές δραστηριότητες υπάγονται και εξυπηρετούν τους πολιτικούς και οικονομικούς σκοπούς των κρατών. Από το σύνολο των διεργασιών που σημειώνονται, αυτή που επίδρασε καταλυτικά στη μεταβολή της μορφής των στρατών ήταν η μαζικοποίησή τους, με τη στρατολόγηση του γενικού πληθυσμού που θεσπίστηκε από τη Γαλλική Επανάσταση. Η κοινωνική σημασία της εξέλιξης αυτής συνίσταται στην εξασθένηση των στρατιωτικών ηθών, στην αλλοίωση της ιδιαίτερης φύσης του στρατιωτικού επαγγέλματος και την υπαγωγή του στους πολύπλοκους μηχανισμούς της σύγχρονης κοινωνίας.<sup>76</sup>

Παρόμοια, με αυτή του Κοντ, είναι και η άποψη του, σύγχρονου του, Αλέξις ντε Τοκβίλ, ο οποίος διαπιστώνει ότι η ανάδυση των εθνών-κρατών λειτούργησε ως παράγοντας μείωσης της εμφάνισης του φαινομένου του πολέμου και οδήγησε στην εξημέρωση του милитаристικού πνεύματος των κοινωνιών. Οι διαπιστώσεις αυτές θεωρεί ότι είναι απότοκο της βιομηχανοποίησης των εθνικών κοινωνιών και θα μπορούσαν να ενισχυθούν με τον περαιτέρω εκδημοκρατισμό τους. Ωστόσο, επισημαίνει ότι ανεξάρτητα από το βαθμό εκδημοκρατισμού τους, οι κοινωνίες δεν θα πάνε να έχουν την υποχρέωση να διατηρούν ένοπλες δυνάμεις, οι οποίες θα πρέπει όμως να εκφράζουν τη λαϊκή βούληση. Ο ντε Τοκβίλ θεωρεί ότι ο σκοπός του εκδημοκρατισμού των κοινωνιών θα επιτευχθεί με την εκπαίδευση όλων των πολιτών στη συνειδητή υποταγή στους νόμους και την αγάπη για την τάξη. Μέσα απ' αυτή τη διαδικασία επιτυγχάνεται η διείσδυση, στο σώμα των στρατιωτικών, του «γενικού πνεύματος» της κοινωνίας και η υποταγή σ' αυτό του ιδιαίτερου «στρατιωτικού πνεύματος» που τους χαρακτηρίζει. Παράλληλα, απαιτείται η μελέτη του σώματος των στρατιωτικών και ιδιαίτερα η κοινωνική του σύνθεση, οι συμπεριφορές και οι τάσεις που αναπτύσσονται στο εσωτερικό του.

<sup>76</sup> Giuseppe Caforio, "Some historical notes" ..., ό.π., σ. 8-9

Ο ντε Τοκβίλ ανέδειξε στο έργο του ζητήματα όπως οι σχέσεις ενόπλων δυνάμεων και ευρύτερης κοινωνίας, η κοινωνική προέλευση των στρατιωτικών και το στρατιωτικό επάγγελμα ως εργαλείο κοινωνικής ανόδου και εκπλήρωσης φιλοδοξιών των υποκειμένων.<sup>77</sup>

Την αναγκαιότητα μελέτης του σώματος των στρατιωτικών επισημαίνει και ο Χέρμπερτ Σπένσερ, ο οποίος, αντίθετα από τους Κοντ και ντε Τοκβίλ, θεωρεί ότι η προώθηση της ειρήνης μεταξύ των κοινωνιών δεν θα είναι φυσική συνέπεια της βιομηχανικής ανάπτυξης αλλά θα προέλθει από την εξάλειψη του μιλιταρισμού.<sup>78</sup>

Σημαντικές είναι οι αναφορές του Μαξ Βέμπερ στην ανάλυσή του για τη γραφειοκρατική οργάνωση στο σύγχρονο εθνικό κράτος. Αν και δεν αποτελούν το κύριο θέμα του έργου του, ο Βέμπερ αναλύει με συνοχή και σε βάθος τα χαρακτηριστικά και την εξέλιξη των στρατιωτικών δομών καθώς και σημαντικές έννοιες όπως η πειθαρχία, η υπακοή σε θεσπισμένους κανόνες, η ορθολογιστική κατανομή των ρόλων, η πίστη στην απρόσωπη νόμιμη εξουσία, οι οποίες συνιστούν τον ιδεατό τύπο της γραφειοκρατικής οργάνωσης. Ο στρατός, σύμφωνα με τον Βέμπερ, αποτελεί έναν τυπικό «νεοτερικής μορφής σύνδεσμο» που υπακούει στον τύπο της «νόμιμης εξουσίας με γραφειοκρατικό διοικητικό επιτελείο» και εμφανίζει τα χαρακτηριστικά του παραπάνω ιδεατού τύπου.<sup>79</sup>

Ο στρατιωτικός, με αυτή τη θεώρηση δεν διαφέρει από το δημόσιο διοικητικό υπάλληλο, ο οποίος λειτουργεί -πολύ συνοπτικά- στο πλαίσιο σαφών κανόνων δικαίου, οι οποίοι θεσπίστηκαν με γνώμονα την ευημερία της κοινότητας. Πιο συγκεκριμένα οι υπάλληλοι και κατά συνέπεια οι στρατιωτικοί: είναι προσωπικά ελεύθεροι και υπακούν μόνο σε αντικειμενικά καθήκοντα του αξιώματος, εντάσσονται σε σταθερή ιεραρχία αξιωμάτων, έχουν σταθερές υπηρεσιακές αρμοδιότητες, διορίζονται, διαθέτουν πιστοποιημένη ικανότητα εξάσκησης των καθηκόντων τους μέσω εξειδικευμένης εκπαίδευσης, αμείβονται με σταθερούς μισθούς σε χρήμα, ασκούν το αξίωμά τους ως κύριο επάγγελμα, εργάζονται με πλήρη διαχωρισμό από τα διοικητικά μέσα και χωρίς ιδιοποίηση της υπηρεσιακής τους θέσης, αποβλέπουν σε σταδιοδρομία και εξέλιξη και υπόκεινται σε αυστηρή υπηρεσιακή πειθαρχία και έλεγχο. Για τον Βέμπερ, η τεράστια επιρροή της

<sup>77</sup> Στο ίδιο, σ. 8-9

<sup>78</sup> Στο ίδιο, σ. 11

<sup>79</sup> Max Weber, *Οι τύποι της εξουσίας*, μτφρ. Γκιούρας Θανάσης, Αθήνα, Κένταυρος, 2001, σ. 30.

γραφειοκρατίας στις ένοπλες δυνάμεις εξασφαλίζει την υπακοή στις εντολές της πολιτείας και της κοινωνίας. Ο στρατιωτικός είναι αφοσιωμένος στην επαγγελματική του δραστηριότητα, ως ένας απλός κρίκος της γραφειοκρατικής αλυσίδας που δεν διαθέτει την ικανότητα να αλλάξει τους μηχανισμούς της. Ταυτόχρονα, η πνευματική και ψυχολογική σύνδεση με την αποστολή του, μετατρέπουν το στρατιωτικό στον καλύτερο παράγοντα της δημόσιας διοίκησης.<sup>80</sup>

Όλα τα παραπάνω στοιχεία συνθέτουν, σύμφωνα με τη σκέψη του Βέμπερ, το αντιπροσωπευτικότερο δείγμα γραφειοκρατικής οργάνωσης που αποτελεί και την κυρίαρχη τάση στη δυτική ιστορία. Η πειθαρχία που χαρακτηρίζει το στρατιωτικό κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του, αποτελεί για τον Βέμπερ τον ιδεατό τύπο της «ορθολογικά καθορισμένης πειθαρχίας», ο οποίος είναι εφαρμοστέος και υιοθετήθηκε από το επιστημονικό management στις σύγχρονες καπιταλιστικές μορφές οργάνωσης των επιχειρήσεων.<sup>81</sup> Κι αυτό γιατί η στρατιωτική πειθαρχία συνδυάζει τη γραφειοκρατική ισχύ με τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά του χαρισματικού ηγέτη, τη σχολαστική εκπαίδευση, την αίσθηση του καθήκοντος και τη συνειδητή εκπλήρωση του. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν τους παράγοντες που προσδίδουν δύναμη στους στρατιωτικούς οργανισμούς και η υιοθέτησή τους μπορεί να αποδώσει το ίδιο αποτέλεσμα σε οποιαδήποτε εταιρεία ή βιομηχανία.<sup>82</sup>

Διευκρινίζει πάντως ο Βέμπερ ότι η σύγχρονη μορφή του στρατιωτικού «υπαλλήλου», δεν ταυτίζεται με αυτή του χαρισματικού ηγέτη, που ανήκει σε προγενέστερους τύπους κοινωνίας. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι ο σύγχρονος στρατιωτικός, αντίθετα από το χαρισματικό ηγέτη του παρελθόντος, αποσκοπεί σε οικονομική πρόσοδο από μια επαγγελματική δραστηριότητα ως μισθωτός. Η έννοια του χαρίσματος συνδέεται με την αίσθηση ενός εσωτερικού καλέσματος που τον ωθεί στο επάγγελμα.<sup>83</sup>

<sup>80</sup> Giuseppe Caforio, "Some historical notes" ..., ό.π., σ. 12-13

<sup>81</sup> Robert Miewald, «Weberian Bureacracy and the Military Model», *Public Administration Review*, τομ. 30, τχ. 2 (Μαρ-Απρ 1970), σ. 129-133, σ. 130, 132.

<sup>82</sup> Giuseppe Caforio, "Some historical notes" ..., ό.π., σ. 12-13

<sup>83</sup> «Το καθαρό χάρισμα είναι ιδιαίτερα ξένο προς την οικονομία. Εκεί όπου εμφανίζεται αποτελεί ένα "κάλεσμα" με την εμφατική έννοια της λέξης: ως "αποστολή" ή ως "εσωτερικό καθήκον". Στον καθαρό τύπο περιφρονεί και απορρίπτει την οικονομική αξιοποίηση των χαρισματικών ιδιοτήτων ως πηγή εισοδήματος... Αυτό που όλοι περιφρονούν – όσο υφίσταται ο αμιγώς χαρισματικός τύπος – είναι: η παραδοσιακή ή ορθολογική οικονομία της καθημερινότητας, η αποσκόπηση τακτικών "εσόδων" μέσω μιας αντιστοιχώς διευθετημένης διαρκούς οικονομικής δραστηριότητας»  
Max Weber, *Οι τύποι της εξουσίας*, ... ό.π., σ. 65-66.

## B.2.2 Η γέννηση της στρατιωτικής κοινωνιολογίας

Όπως φάνηκε και παραπάνω, η ενασχόληση των κοινωνιολόγων με τις ένοπλες δυνάμεις και τη στρατιωτική οργάνωση αποτελούσε δευτερεύον στοιχείο των αναλύσεών τους, κατά τα πρώτα στάδια της ανάπτυξης του επιστημονικού κλάδου της κοινωνιολογίας. Ο στρατός θα αρχίσει να αποτελεί αντικείμενο της κοινωνιολογίας με μεγάλη χρονική καθυστέρηση<sup>84</sup> και κυρίως με αφορμή το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.<sup>85</sup>

Ο πόλεμος αποτελεί χρονική καμπή, κυρίως γιατί φέρνει εντός του στρατεύματος τους επιστήμονες, οι οποίοι θα βρεθούν αντιμέτωποι με τις αντιξοότητες και τις ιδιαίτερες συνθήκες που δημιουργεί, δηλαδή με ένα μεγάλο νέο πεδίο για εμπειρική κοινωνική έρευνα. Με αφορμή τον πόλεμο και τα προβλήματα που δημιουργεί στο προσωπικό, οι ίδιες οι ένοπλες δυνάμεις θα ενδιαφερθούν για την κοινωνική έρευνα στο εσωτερικό τους προκειμένου να τα αντιμετωπίσουν. Σ' αυτό το πλαίσιο οργανώνεται το 1942 μια μεγάλη εμπειρική κοινωνική έρευνα, από μια πλειάδα κοινωνικών επιστημόνων υπό τον Σάμιουελ Στούφερ. Τα αποτελέσματά της δημοσιεύθηκαν το 1949 με τον τίτλο «Ο Αμερικανός Στρατιώτης»<sup>86</sup> και αποτέλεσαν το πρώτο μεγάλο έργο στο χώρο ενός νέου κλάδου της κοινωνιολογίας, της στρατιωτικής κοινωνιολογίας, η οποία θα αναπτυχθεί στη συνέχεια περισσότερο. Η στρατιωτική κοινωνιολογία αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, ενώ από τα τέλη της δεκαετίας του '60 σημειώνει αξιοσημείωτη ανάπτυξη και στην

<sup>84</sup> Η καθυστέρηση μπορεί να αποδοθεί στην αρνητική προδιάθεση των διανοητών και της επιστημονικής κοινότητας απέναντι στο στρατό. Ο Βολταίρος περιέγραφε το στρατιώτη ως την προσωποποίηση «κτηνώδους δύναμης με ορθολογιστική μορφή». Γενικότερα στην κλασική κοινωνική θεωρία ήταν διάχυτος ο αντιμιλιταρισμός και θεωρείτο ότι η πρόοδος της βιομηχανικής κοινωνίας θα συνοδευτεί από την τελειοποίηση του ανθρώπου και την εξάλειψη της αναγκαιότητας των στρατών.

Lyle McAlister, "Changing Concepts of the Role of the Military in Latin America." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, τομ. 360, τχ.1 (Ιούλιος 1965), σ. 85-98, σ. 86.

<sup>85</sup> Σύμφωνα με τον Γερ. Καραμπελιά, αιτία για τη μη ενασχόληση των επιστημόνων με το στρατό πριν τον πόλεμο θεωρείται ο ηγεμονικός ρόλος του φιλελευθερισμού στα πανεπιστήμια των ΗΠΑ, ο οποίος συνδέεται με αντιμιλιταριστική διάθεση. Επιπλέον, ο Βοθνε, θεωρεί ότι η, μικρή αριθμητικά και χωρίς παραστάσεις και εμπειρίες από τα στρατιωτικά πράγματα, επιστημονική κοινότητα της εποχής κατεύθυνε την εμπειρική έρευνα στα ζητήματα που απασχολούσαν την αμερικανική κοινωνία όπως η φτώχεια και η βία.

Γεράσιμος Καραμπελιάς, *Κοινωνιολογία και Ένοπλες Δυνάμεις, μια παρεξηγημένη σχέση...* ό.π., σ. 16-17,

<sup>86</sup> Κατ' εντολή των αμερικανικών ενόπλων δυνάμεων, πραγματοποίησαν μια τεράστια έρευνα σε μισό περίπου εκατομμύριο στρατιώτες που συμμετείχαν στον πόλεμο. Με μεθόδους παρόμοιες του Elton Mayo και της έρευνας στη Western Electronic Company «προσπάθησαν να αναδείξουν την επίδραση που ασκούσαν η προπαγάνδα των συμμάχων, το esprit de corps, οι σκληρές και απάνθρωπες συνθήκες του πολέμου, το σύστημα αξιολόγησης και προαγωγών, ο βαθμός πειθαρχίας και οι κάθετες σχέσεις, οι φυλετικές διακρίσεις και η δημογραφία αλλά και η κοινωνική θέση των ενστόλων στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και της συμπεριφοράς των στρατιωτών.» Η έρευνα αυτή που δημοσιεύτηκε με τον τίτλο *Ο Αμερικανός Στρατιώτης* αποτέλεσε «αξεπέραστο σημείο αναφοράς τόσο για το χώρο της στρατιωτικής κοινωνιολογίας όσο και της βιομηχανικής κοινωνιολογίας καθώς ακολούθησαν πολλές από τις μεθόδους και τα αποτελέσματά τους». Στο ίδιο, σ. 18-20

Ευρώπη.<sup>87</sup> Ο νέος κλάδος αναπτύσσεται σ' ένα ευρύ πεδίο θεματικών και προβληματισμών, εφαρμόζοντας εμπειρική έρευνα, και κάτω από διαφορετικούς θεωρητικούς προσανατολισμούς. Μία από τις βασικές θεματικές του, αποτελεί η μορφή του στρατιωτικού επαγγέλματος.<sup>88</sup>

Σχετικά με τη μορφή του στρατιωτικού επαγγέλματος στις προβιομηχανικές κοινωνίες ο Elliott αναφέρει ότι ήταν ένα απ' αυτά που πληρούσαν όλα τα κριτήρια του «επαγγελματισμού κύρους» και παραθέτει τα χαρακτηριστικά εκείνα που το έκαναν ένα από τα «αρχέτυπα» επαγγέλματα της βρετανικής κοινωνίας, μαζί με το νομικό, το ιατρικό, το εκπαιδευτικό και τον κλήρο.<sup>89</sup> Συχνά, η εξάσκηση των επαγγελματιών αυτών δεν στηριζόταν στην προσπάθεια ή στην ικανότητα αλλά σηματοδοτούσε την κοινωνική αναγνώριση. Η κοινωνική θέση που συνόδευε τη στρατιωτική ιδιότητα, την έκανε υποκείμενο σε σχέσεις πατρωνίας και αντικείμενο -επί της ουσίας- αγοράς από τα μέλη της τάξης των ευγενών, που είχαν τα οικονομικά μέσα για τη χρηματοδότηση και διατήρηση στρατού. Πάντως, θεωρείτο ότι οι επαγγελματίες στρατιωτικοί που προέρχονταν από την τάξη των ευγενών διέθεταν τα απαραίτητα προσόντα, όπως το θάρρος, τη δύναμη, την αίσθηση της τιμής και του καθήκοντος και ηγετικές ικανότητες. Σταδιακά, τα φαινόμενα της πατρωνίας και της αγοράς υποχώρησαν, μαζί με την αριστοκρατία. Το στρατιωτικό επάγγελμα αποτελούσε, όπως και τα άλλα «επαγγέλματα κύρους», στόχο των γόνων των οικογενειών της κυρίαρχης τάξης της βρετανικής κοινωνίας. Το

<sup>87</sup> Marina Nuciari, «The Study of the Military... ό.π., σ. 36

<sup>88</sup> Ο αμερικανός στρατιωτικός κοινωνιολόγος Charles Moskos, επιχειρώντας να κωδικοποιήσει την υπάρχουσα τότε βιβλιογραφία του πεδίου, διακρίνει πέντε θεματικές: α) ο στρατιωτικός ως μέλος της ισχυρής ελίτ (the power elite soldier), β) ο επαγγελματίας στρατιώτης (the professional soldier), γ) ο απλός - κληρωτός στρατιώτης (the common soldier), με αντικείμενα τη νοσοτροπία και κουλτούρα των απλών στρατιωτών απέναντι στη στρατιωτική ιεραρχία – σύστημα καθώς και τον πόλεμο, την ψυχολογία στη μάχη και τις φυλετικές σχέσεις., δ) ο στρατιώτης πολίτης (the citizen soldier). Ως στρατιώτη –πολίτη ο Moskos ορίζει «τον πολίτη που κατ' εντολή της χώρας του αναλαμβάνει όπλα, διατηρώντας κατά τη διάρκεια της θητείας του τις αξίες που κατείχε ως πολίτης, μεταφέρει την ευφυΐα του στη στρατιωτική δομή, και επανέρχεται στην πολιτική ζωή με ευκολία μετά την ολοκλήρωση της στρατιωτικής του υποχρέωσης». Τα αντικείμενα της θεματικής αυτής αφορούν στην κοινωνικοποίηση στο Στρατό, στις διαδικασίες επιλογής της υπηρεσίας τοποθέτησης των στρατιωτών και στη συζήτηση για τη θέσπιση πλήρως εθελοντικού στρατού. Αρκετά από τα θέματα αυτά έχουν να κάνουν με την αμερικανική πραγματικότητα της εποχής και το εκεί σύστημα στρατολόγησης, το οποίο παρουσιάζει ιδιαίτερες διαφορές με τα ισχύοντα στην Ελλάδα. και ε) ο στρατιώτης του τρίτου κόσμου (the third-world soldier).

Charles Moskos, «The Military», *Annual Review of Sociology*, τομ. 2 (1976), σ. 55-77, σ. 55.

Ο Ιταλός στρατιωτικός και κοινωνιολόγος Giuseppe Caforio, σε μια νεότερη (2006) προσπάθεια κωδικοποίησης και καταγραφής των αντικειμένων του πεδίου, αναφέρεται στα: α) κοινωνική έρευνα στο στρατό, β) στρατιωτικό επάγγελμα, γ) ένοπλες δυνάμεις και κοινωνία και δ) οι νέες αποστολές των ενόπλων δυνάμεων. Επιπρόσθετα αφιερώνει δύο κατηγορίες στα κείμενα των ιδρυτών της στρατιωτικής κοινωνιολογίας που τους ταυτίζει με τους κλασικούς της κοινωνιολογίας καθώς και στην Αμερικανική Σχολή, η οποία όπως είδαμε πιο πάνω πιστώνεται την αναγέννηση –ή τη γέννηση- του κλάδου μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Giuseppe Caforio, «Introduction», στο, *Handbook of the sociology of the military*, Giuseppe Caforio (επιμ.), New York, Springer, 2006, σ. 3-6, σ. 5.

<sup>89</sup> Philip Elliott, *The sociology...*, ό.π., σ. 16-17.

19<sup>ο</sup> αιώνα η πρόσβαση στο στρατιωτικό επάγγελμα έγινε πιο εύκολη ενώ εισάγεται και η εξειδικευμένη εκπαίδευση με την ίδρυση στρατιωτικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Σύμφωνα με τον Elliott, η πορεία της οργάνωσης του βρετανικού στρατού καταδεικνύει ξεκάθαρα την αντίθεση μεταξύ του «επαγγελματισμού κύρους» του παρελθόντος και του «εργασιακού επαγγελματισμού» στη βάση μιας απόλυτα εξειδικευμένης γνώσης και με πλήρη απασχόληση.<sup>90</sup>

Το στρατιωτικό επάγγελμα ως ένα από τα «αρχέτυπα» επαγγέλματα, σύμφωνα με τη λειτουργιστική άποψη, υπονοούν και οι Carr-Saunders και Wilson, οι οποίοι όμως το εξαιρούν από τη μελέτη επαγγελμάτων της εποχής τους, «γιατί η υπηρεσία που οι στρατιώτες εκπαιδεύονται να παρέχουν είναι τέτοια που ελπίζουμε να μην κληθούν ποτέ να το κάνουν».<sup>91</sup> Ωστόσο, αυτός δεν είναι ο κύριος λόγος που και άλλοι κοινωνιολόγοι που ασχολούνται με τα επαγγέλματα δεν αναφέρονται σ' αυτό. Η σημαντικότερη παράμετρος που διαφοροποιεί το στρατιωτικό επάγγελμα από αυτά της αγοράς, είναι ότι ο στρατός αποτελεί έναν κρατικό θεσμό και οι επαγγελματίες στρατιωτικοί δεν εργάζονται στην ελεύθερη αγορά, αλλά λειτουργούν με αποκλειστικό πελάτη το κράτος.

### **B.2.3 Οι θεωρητικές προσεγγίσεις για το στρατιωτικό επάγγελμα.**

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις για το στρατιωτικό επάγγελμα αναπτύχθηκαν, σε γενικές γραμμές, τόσο χρονικά όσο και στο περιεχόμενό τους, παράλληλα με τις αντίστοιχες για τα επαγγέλματα, επηρεασμένες κυρίως από τις σχολές του λειτουργισμού και της συμβολικής αλληλεπίδρασης. Έτσι, αντίστοιχα με την κοινωνιολογία των επαγγελμάτων, οι αρχικές θεωρήσεις για το στρατιωτικό επάγγελμα είναι φανερά επηρεασμένες από τη σχολή του λειτουργισμού. Προϊόντος του χρόνου, των κοινωνικο-πολιτικών μεταβολών και των σημαντικών αλλαγών που επήλθαν στη μορφή των στρατών, οι θεωρητικές προσεγγίσεις για το στρατιωτικό επάγγελμα διαφοροποιούνται, προσαρμοζόμενες στην κοινωνική θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης.

Ο Harries-Jenkins διακρίνει τέσσερις διακριτές φάσεις στη θεωρητική προσέγγιση της έννοιας του στρατιωτικού επαγγέλματος.<sup>92</sup> Η περίοδος του

<sup>90</sup> Στο *ίδιο*, σ. 24-27.

<sup>91</sup> A.M. Carr-Saunders, P.A. Wilson, *The Professions*, ..., ό.π., σ. 3

<sup>92</sup> Gwyn Harries-Jenkins, «The Concept of Military Professionalism», *Defense Analysis*, τομ. 6, τχ. 2, (Ιούλιος 1990), σ. 117-130, σ. 117.

«σχηματισμού» της έννοιας (concept formation) (1957-1967) είναι αυτή στην οποία πραγματοποιείται η αρχική προσέγγιση, κυρίως από τους Huntington και Janowitz. Στην περίοδο της «ανάλυσης» (concept analysis) (1967-1977), οι αρχικές προσεγγίσεις αναλύονται και επεκτείνονται χωρίς να αμφισβητηθούν. Η επόμενη δεκαετία (1977-1987) είναι η περίοδος της «επανεξέτασης» (concept revision) της έννοιας και δημιουργίας νέων θεωρητικών σχημάτων, τα οποία επέβαλε η σταδιακή εγκατάλειψη του θεσμού της θητείας και εξελισσόμενη επαγγελματικοποίηση των ενόπλων δυνάμεων στις δυτικές χώρες. Τέλος από το 1987 ξεκινά η περίοδος της «σύνθεσης», στην οποία τα διάφορα αντικρουόμενα θεωρητικά σχήματα επανεξετάζονται και συντίθενται, υπό το πρίσμα και των συνεχών μεταβολών στη δομή και τις αποστολές των ενόπλων δυνάμεων. Με βάση αυτή την περιοδολόγηση θα γίνει η παράθεση των προσεγγίσεων του στρατιωτικού επαγγέλματος.

### **B.2.3.1 «Σχηματισμός» και «ανάλυση» της έννοιας του στρατιωτικού επαγγέλματος - Οι λειτουργιστικές προσεγγίσεις**

Η συζήτηση για το στρατιωτικό επάγγελμα ξεκίνησε τη δεκαετία του '50 και σ' αυτήν κυριάρχησε το ρεύμα του λειτουργισμού που επικρατούσε στην κοινωνιολογική σκέψη. Ο Σάμιουελ Χάντινγκτον (Samuel Huntington), το 1957, ήταν ο πρώτος της σχολής αυτής και ο πρώτος γενικότερα που ασχολήθηκε με το στρατιωτικό επάγγελμα, επισημαίνοντας αρχικά την παραμέληση της μελέτης του από την επιστημονική κοινότητα, αλλά και της σημασίας του από την κοινωνία γενικότερα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει :

«Τόσο οι επιστήμονες όσο και η κοινή γνώμη, δύσκολα αντιλαμβάνονται τον αξιωματικό με τον ίδιο τρόπο που το κάνουν για το δικηγόρο ή το γιατρό, και φυσικά δεν αποδίδεται στον αξιωματικό ο σεβασμός που αποδίδεται στους πολίτες επαγγελματίες... Όταν ο όρος "επαγγελματίας" χρησιμοποιείται σε σχέση με το στρατό, συνήθως έχει την έννοια του "επαγγελματία" σε αντιδιαστολή με τον "ερασιτέχνη" παρά με την έννοια του "επαγγέλματος" σε αντιδιαστολή με το "εμπόριο" (trade) ή τις "τέχνες"(craft)»<sup>93</sup>

Ο Χάντινγκτον, αποδίδοντας έναν ακόμη ορισμό στον όρο «επάγγελμα», υποστηρίζει ότι αυτό πρέπει να διαθέτει τρία χαρακτηριστικά: (1) εξειδικευμένη

<sup>93</sup> Samuel Huntington, *The Soldier and the State, The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Belknap Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1957, σ. 7-8.



γνώση, βασισμένη σε μακροχρόνια εκπαίδευση και εμπειρία, που εφαρμόζεται όμως σε ένα σημαντικό πεδίο της ανθρώπινης δραστηριότητας (2) υπευθυνότητα κυρίως απέναντι στην κοινωνία, η οποία αποτελεί τον δέκτη των υπηρεσιών του που είναι απαραίτητες για την επίτευξη σημαντικών λειτουργιών της και (3) συντεχνιακό χαρακτήρα (corporateness), με την έννοια της αυτεπίγνωσης της επαγγελματικής ομάδας (της διαμόρφωσης ισχυρής συλλογικής ταυτότητας της επαγγελματικής ομάδας).<sup>94</sup>

Η έννοια της υπευθυνότητας στον Χάντινγκτον συνδέεται με την ύπαρξη ενός ηθικού κώδικα που ακολουθείται από τους επαγγελματίες και εξασφαλίζει την εφαρμογή των εξειδικευμένων γνώσεων τους για την ευημερία και όχι για τη βλάβη της κοινωνίας. Επίσης, συνδέει την υπευθυνότητα με την έννοια του αλτρουισμού, διευκρινίζοντας ότι το κύριο κίνητρο του επαγγελματία δεν είναι η χρηματική αμοιβή αλλά η διάθεση προσφοράς προς την κοινωνία.<sup>95</sup> Σε ό,τι αφορά το συντεχνιακό χαρακτήρα ο Χάντινγκτον διευκρινίζει ότι πρόκειται για την αίσθηση ενότητας της ομάδας, η οποία αποκτάται με την εκτενή εφαρμογή της πειθαρχίας και εκπαίδευσης και συνδέεται με την κοινή συνείδηση της κοινωνικής ευθύνης. Υποστηρίζει ότι τα τρία κύρια χαρακτηριστικά συνδέονται μεταξύ τους και αλληλοεπηρεάζονται, δίνοντας το καθένα υπόσταση στα άλλα. Παράλληλα, σε αυτά τα χαρακτηριστικά περιέχονται όλα εκείνα που αποδόθηκαν στον όρο «επάγγελμα» από τη σχολή του λειτουργισμού.<sup>96</sup>

Σημαντικό στοιχείο της θεωρίας του Χάντινγκτον για το στρατιωτικό επάγγελμα είναι το είδος της εξειδίκευσης που οι επαγγελματίες στρατιωτικοί κατέχουν και είναι αρμόδιοι να εφαρμόσουν. Αυτό είναι η *διαχείριση της βίας* και πιο συγκεκριμένα «η διεύθυνση, η διεξαγωγή και ο έλεγχος ενός οργανισμού του οποίου πρωταρχική λειτουργία είναι η εφαρμογή της βίας»<sup>97</sup> Με αυτή την έννοια, ο Χάντινγκτον χαρακτηρίζει ως επαγγελματίες στρατιωτικούς μόνο τους αξιωματικούς που έχουν ως αντικείμενο τη διαχείριση της βίας, εξαιρώντας από το στρατιωτικό επάγγελμα τους υπαξιωματικούς αλλά και τους αξιωματικούς ειδικοτήτων όπως για παράδειγμα τους ιατρούς, νομικούς κλπ, με αντικείμενο που είναι αντίστοιχο με την πολιτική σφαίρα δραστηριοτήτων και δεν ασχολείται αυστηρά με τη εφαρμογή και διαχείριση της βίας κατά τη διεξαγωγή της μάχης. Με αυτές τις

<sup>94</sup> Στο *ίδιο*, σ.8

<sup>95</sup> Στο *ίδιο*, σ.9

<sup>96</sup> Στο *ίδιο*, σ. 9-10

<sup>97</sup> Στο *ίδιο*, σ.11

προϋποθέσεις, το στρατιωτικό επάγγελμα, ανταποκρίνεται στον ιδεατό τύπο που διαμορφώνουν τα τρία κύρια χαρακτηριστικά που συνθέτουν τον επαγγελματισμό, σε μεγαλύτερο βαθμό ακόμα και από τα θεωρούμενα ως αρχέτυπα επαγγέλματα, όπως το ιατρικό και το νομικό. Η απομάκρυνσή του από τα χαρακτηριστικά του ιδεοτύπου σημαίνει και απομείωση του επιπέδου επαγγελματισμού.<sup>98</sup> Εκτός από το διαχωρισμό των επαγγελμάτων σύμφωνα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, οι θέσεις και η οπτική της σχολής του λειτουργισμού είναι εμφανείς σε όλο το έργο του Χάντινγκτον, με αναφορές στην κοινωνία ως ανθρώπινο σώμα και τις λειτουργίες που επιτελούν τα επαγγέλματα σ' αυτήν, την ιστορική εξέλιξη του στρατιωτικού επαγγέλματος από τις προνεοτερικές μορφές στη σύγχρονη μορφή του, τις αρχές και αξίες που αντλεί από το παρελθόν<sup>99</sup> και τον διαχρονικό και ανεξάρτητο από τόπο σταθερό χαρακτήρα της επαγγελματικής ικανότητας των αξιωματικών.<sup>100</sup> Ωστόσο, ισχυριζόμενος ότι «Οι φράσεις "επαγγελματικός στρατός" και "επαγγελματίας στρατιώτης" περιέχουν ασάφεια σχετικά με τη διαφορά ανάμεσα σ' έναν μόνιμο στρατιωτικό που είναι επαγγελματίας με την έννοια ότι εργάζεται για το μισθό, και στον αξιωματικό καριέρας που είναι επαγγελματίας με την πολύ διαφορετική έννοια κάποιου που ακολουθεί ένα «υψηλό κάλεσμα» για να υπηρετήσει την κοινωνία»,<sup>101</sup> θίγει ένα θέμα, το οποίο θα απασχολήσει τους στρατιωτικούς κοινωνιολόγους πολύ αργότερα και άπτεται του νοήματος που αποδίδουν τα ίδια τα υποκείμενα στην επαγγελματική τους ιδιότητα.

Η προσέγγιση του στρατιωτικού επαγγέλματος, στο επόμενο χρονικό διάστημα σηματοδοτείται από τη συνεχή μεταβολή, απόρροια των αλλαγών που επέρχονται στους στρατιωτικούς οργανισμούς, εξαιτίας των ευρύτερων κοινωνικοπολιτικών αλλαγών. Αφετηρία των μεταβολών αυτών αποτελεί το έργο του Μόρις Γιάνοβιτς (Morris Janowitz). Η προσέγγιση του Γιάνοβιτς για το στρατιωτικό επάγγελμα εντάσσεται επίσης στο πλαίσιο του λειτουργισμού, επιδιδόμενος και αυτός στη διαμόρφωση ενός επαγγελματικού ιδεατού τύπου, ο οποίος αποτελείται από πέντε κύρια χαρακτηριστικά. Αυτά είναι: (1) κοινωνικά σημαντικές γνώσεις και δεξιότητες, (2) εσωτερική οργάνωση, (3) αυτονομία ή αυτοδιάθεση, (4) κώδικα ηθικής πρακτικής και (5) ένα σύστημα επιβολής στα μέλη του επαγγέλματος. Παρά το γεγονός ότι η αυτονομία είναι ένα χαρακτηριστικό που, σύμφωνα με τον

---

<sup>98</sup> Στο *ίδιο*, σ.11

<sup>99</sup> Στο *ίδιο*, σ.19-20

<sup>100</sup> Στο *ίδιο*, σ.13

<sup>101</sup> Στο *ίδιο*, σ.8

Γιάνοβιτς, το στρατιωτικό επάγγελμα δεν διαθέτει, υποστηρίζει ότι οι στρατιωτικοί μπορούν να θεωρηθούν επαγγελματίες, με την περιορισμένη χρήση του όρου, λόγω της έντονης παρουσίας των υπόλοιπων τεσσάρων χαρακτηριστικών του ιδεότυπου του.<sup>102</sup> Ωστόσο δεν επιμένει στη σταθερότητα των χαρακτηριστικών του στρατιωτικού επαγγέλματος καθώς διαπιστώνει ότι ο ρόλος των στρατών, μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, προσανατολίζεται στη χρήση της στρατιωτικής ισχύος για την αποτροπή του πολέμου και την επίλυση των διαφορών με την ελάχιστη χρήση βίας. Στο διεθνές περιβάλλον του Ψυχρού Πολέμου, όπου αφενός εμφανίζεται ραγδαία εξέλιξη της στρατιωτικής τεχνολογίας, με αποκορύφωμα τα πυρηνικά όπλα, αφετέρου όμως κυριαρχούν οι στρατηγικές της αποτροπής, οι στρατοί και κατ' επέκταση οι επαγγελματίες στρατιωτικοί φαίνεται να εκπαιδεύονται και να βελτιώνονται, για να παραμένουν όμως ανενεργοί. Η εξέλιξη αυτή, σύμφωνα με τον Γιάνοβιτς, δημιούργησε μια κρίση ταυτότητας στους στρατιωτικούς, οι οποίοι πλέον χρειάζεται να ισορροπήσουν μεταξύ δύο διαφορετικών προτύπων επαγγελματία στρατιωτικού. Από τη μια πλευρά υπάρχει το παραδοσιακό πρότυπο του «ηρωικού ηγέτη», του «πολεμιστή» που διακατέχεται κυρίως από ένα πλέγμα αξιών, αποτελούμενο κατά κύριο λόγο από θάρρος, ρώμη, αίσθηση καθήκοντος, αυτοθυσίας και αφοσίωσης σ' ένα κάθετο ιεραρχικό σύστημα οργάνωσης, βασισμένο στην απόλυτη πειθαρχία. Από την άλλη, υπάρχει το σύγχρονο πρότυπο του στρατιωτικού «διαχειριστή» (manager), με έμφαση στον ορθολογισμό και την εκτίμηση της σχέσης κόστους-οφέλους στις ενέργειές του, κατοχή υψηλού επιπέδου επιστημονικής ή τεχνολογικής γνώσης που εφαρμόζεται στα σύγχρονα οπλικά συστήματα.<sup>103</sup> Η έλλειψη αυτονομίας στο στρατιωτικό επάγγελμα καθώς και αυτό της «κρίσης ταυτότητας» των αξιωματικών, όπως το έθεσε ο Γιάνοβιτς, με τις θέσεις του, θα απασχολήσει τη στρατιωτική κοινωνιολογία, σε σχέση με τη φύση του στρατιωτικού επαγγέλματος, τα επόμενα χρόνια και μέχρι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Ο Γιάνοβιτς επίσης πρόβλεψε την μετάβαση από τους μαζικούς στρατούς σε μικρότερους σε μέγεθος στρατούς αποτελούμενους από επαγγελματίες.

Η αυτονομία και ο έλεγχος της εργασίας από τους ίδιους τους επαγγελματίες, είναι ένα χαρακτηριστικό των επαγγελματιών που αναγνωρίζεται από την

<sup>102</sup> Giuseppe Caforio, «Trends and evolution in the military profession», στο, *Social science and the Military, An interdisciplinary overview*, Routledge, London and New York, 2007, σ. 217-237, σ.218.

<sup>103</sup> Marina Nuciari, «The Study of the Military... ό.π., σ. 41

ευρύτερη κοινωνία λόγω της ζωτικής σημασίας των τομέων στους οποίους αυτά λειτουργούν, για την ίδια την κοινωνία. Οι τομείς αυτοί σχετίζονται περισσότερο με τα ελευθέρια επαγγέλματα. Με βάση όμως τη βεμπεριανή διάκριση σε αυτόνομη και ετερόνομη εργασία, μπορούμε να θεωρήσουμε ως τέτοιους τομείς και όσους περιλαμβάνουν επαγγελματική δραστηριότητα στο πλαίσιο μιας οργανωμένης γραφειοκρατίας, είτε δημόσιας είτε ιδιωτικής. Η μόνη διαφορά μεταξύ των δύο μορφών έγκειται στην εξάρτηση των επαγγελματιών του δημόσιου τομέα, από τον οργανισμό εντός του οποίου αναπτύσσουν τη δραστηριότητα. Εκείνο που χαρακτηρίζει τους οργανισμούς σε σχέση με τους επαγγελματικούς ρόλους, είναι ότι αυτοί εφαρμόζονται μέσα σ' ένα σύστημα ρόλων και αντανακλούν τη λειτουργική δομή του οργανισμού. Το γεγονός αυτό οδηγεί στον περιορισμό της αυτονομίας του κάθε επαγγελματικού ρόλου ξεχωριστά και καθιστά δύσκολη τη διάκριση και τον έλεγχο του από τους ίδιους τους επαγγελματίες. Οι περιορισμοί αυτοί αίρονται, σ' ένα βαθμό, από το γεγονός ότι στην κορυφή του οργανισμού βρίσκονται επαγγελματίες του ίδιου τομέα.<sup>104</sup>

Αυτή η ιδιαιτερότητα αφορά κυρίως στους οργανισμούς του δημόσιου τομέα και είναι ιδιαίτερα εμφανής στις ένοπλες δυνάμεις, οι οποίες εξελίχθηκαν με τη μορφή δημόσιου οργανισμού, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα -ελευθέρια- επαγγέλματα. Το αποτέλεσμα σ' αυτή την περίπτωση είναι ότι συχνά τα επαγγελματικά χαρακτηριστικά είναι δύσκολο να διαχωριστούν από τη θέση στον οργανισμό, ο οποίος είναι αυτός που καθορίζει το είδος, το περιεχόμενο και τα όρια της στρατιωτικής επαγγελματικής δραστηριότητας. Αυτό το είδος επαγγελματισμού αποδίδεται από τον Maurry Feld ως «διορισμένος επαγγελματισμός» (*ascriptive professionalism*).<sup>105</sup>

Με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της επαγγελματικής ιδιότητας, υπό την σκέπη ενός οργανισμού, και της διπλής ταυτότητας των στρατιωτικών ασχολήθηκε και ο Jacques van Doorn. Ο Van Doorn υποστηρίζει ότι ανάμεσα στις δύο ιδιότητες, του «επαγγελματία» και του «γραφειοκράτη» υπάρχουν κοινά σημεία, όπως η υψηλή γνώση και εξειδίκευση, τα ενιαία διεθνή πρότυπα και η συναισθηματική ουδετερότητα. Σημαντικές διαφορές των δύο ιδιοτήτων είναι ότι: (1) η προσήλωση του επαγγελματία στην εκπλήρωση των αξιών του επαγγέλματος που επιτελεί υψηλής κοινωνικής σημασίας λειτουργίες, σε αντίθεση με το

<sup>104</sup> Στο ίδιο, σ. 42

<sup>105</sup> Στο ίδιο, σ. 42-43.

«γραφειοκράτη» που λειτουργεί περισσότερο με γνώμονα τη σχέση μέσων και επιδιωκόμενου σκοπού και λιγότερο με τις αξίες, που ωστόσο τον διέπουν, (2) η έλλειψη από τους γραφειοκρατικούς οργανισμούς της έμφασης στην κοινωνική ευθύνη και σε κώδικες ήθους.

Η σημαντικότερη διαφορά που εντοπίζει ο Van Doorn είναι το πλαίσιο λειτουργίας των δύο δομών. Οι επαγγελματικές κοινότητες έχουν οριζόντια δομή στην οποία τα μέλη συνδέονται μεταξύ τους με σχέσεις ισοτιμίας. Αντίθετα στους οργανισμούς κυριαρχούν οι κάθετες δομές και οι ιεραρχικές σχέσεις.<sup>106</sup>

Ο Van Doorn, ορίζοντας την έννοια του επαγγέλματος με λειτουργιστικούς όρους,<sup>107</sup> εξετάζει την ιστορική εξέλιξη του στρατιωτικού επαγγέλματος και καταδεικνύει ότι αυτό διαμορφώθηκε, εμφανίζοντας χαρακτηριστικά των σύγχρονων οργανισμών, όπως η ιεραρχική δομή, πολύ πριν εμφανιστεί η έννοια του επαγγελματισμού. Η εξέλιξη του ως επάγγελμα ακολούθησε, κατά κάποιο τρόπο, αντίστροφη διαδικασία από τα άλλα επαγγέλματα καθώς η προστασία του επαγγέλματος, το μονοπώλιο των υπηρεσιών και ο κώδικας ήθους προϋπήρχαν της δημιουργίας σχολών εκπαίδευσης και επαγγελματικών ενώσεων.<sup>108</sup> Η διαδικασία αυτή το καθιστά μια μοναδική περίπτωση «άτυπου επαγγέλματος»,<sup>109</sup> το οποίο συνδυάζει τα χαρακτηριστικά των λοιπών -ελευθέρων- επαγγελματιών με το γραφειοκρατικό χαρακτήρα του στρατιωτικού οργανισμού.<sup>110</sup>

### **B.2.3.2 Η περίοδος της «επανεξέτασης» της έννοιας του στρατιωτικού επαγγέλματος.**

Η διττή ταυτότητα του στρατιωτικού, ως επαγγελματία αλλά και ως μέλος του στρατιωτικού οργανισμού που δεν επιτρέπει το σαφή διαχωρισμό των δύο ρόλων, αποτέλεσε τη βάση της δημιουργίας διάφορων θεωρητικών σχημάτων. Στη σύλληψή τους, οι ένοπλες δυνάμεις περιγράφονται ως ένας θεσμός, εντός του οποίου οι στρατιωτικοί αναπτύσσουν αναγκαστικά τις επαγγελματικές

<sup>106</sup> Jacques van Doorn, «The officer corps: a fusion of profession and organization», *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, τομ. 6, τχ. 2 (1965), σ. 262-282, σ. 262-263.

<sup>107</sup> Ο Van Doorn αναφέρει ότι: «Τα δύο πιο βασικά χαρακτηριστικά ενός επαγγέλματος είναι: (1) ένα πολύ ειδικό και καλά ενσωματωμένο σύνολο γνώσης και ικανοτήτων και μια δέσμη προτύπων και κανόνων που μεταδίδονται με τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης των νέων μελών, και (2) μια δηλωμένη αυτονομία του επαγγέλματος, κατοχυρωμένη νόμιμα, που αποτρέπει την παρέμβαση άλλων στην επιλογή, εισαγωγή και εκπαίδευση των υποψηφίων, όπως και στην επαγγελματική συμπεριφορά των ίδιων των επαγγελματιών». Στο ίδιο, σ. 267-268

<sup>108</sup> Επαγγελματικές ενώσεις στρατιωτικών μόλις στην εποχή του Van Doorn είχαν αρχίσει να δημιουργούνται σε ορισμένα δυτικά κράτη. Στην Ελλάδα η δημιουργία επαγγελματικών ενώσεων στρατιωτικών επιτράπηκε για πρώτη φορά το 2010 και παραμένει μια πολύ πρόσφατη εξέλιξη.

<sup>109</sup> Giuseppe Caforio, «Trends and evolution in the military profession»..., *ό.π.*, σ. 218

<sup>110</sup> Jacques van Doorn, «The officer corps: a fusion of profession and organization»..., *ό.π.*, σ. 281-282

τους δραστηριότητες. Επιδίωξη αυτών των θεωρητικών σχημάτων είναι η κατανόηση του περιεχομένου και των μορφών της στρατιωτικής δραστηριότητας καθώς και ο βαθμός σύγκλισης ή απόκλισης των στρατιωτικών οργανισμών από την κοινωνία. Σε όλα επιχειρείται η διάκριση των επαγγελματιών στρατιωτικών ανάλογα με τον προσανατολισμό τους ανάμεσα στις δύο φύσεις τους: αυτή που προσδιορίζεται από την επαγγελματική δραστηριότητα και αυτή που προσδιορίζεται από τη θέση τους στο στρατιωτικό οργανισμό.<sup>111</sup>

Η ανάγκη για κατανόηση των μορφών που προσλαμβάνει το στρατιωτικό επάγγελμα γίνεται επιτακτικότερη όσο προχωρούν σημαντικές αλλαγές στους στρατούς. Ήδη από τη δεκαετία του '70, οι ΗΠΑ προχωρούν στην υιοθέτηση των «πλήρως εθελοντικών ενόπλων δυνάμεων», εγκαταλείποντας το θεσμό της θητείας ή της στρατολόγησης πολιτών. Την τάση αυτή ακολούθησαν πολλά κράτη του δυτικού κόσμου, μειώνοντας το μέγεθος του στρατού τους και μετατρέποντάς τους σε επαγγελματικούς με την πρόσληψη μόνιμου προσωπικού.<sup>112</sup> Η μαζική είσοδος νέων εργαζόμενων στις ένοπλες δυνάμεις δημιουργεί έναν νέο καταμερισμό εργασίας στο εσωτερικό τους και μεταβάλλει οριστικά τη μορφή τους. Υπό το πρίσμα αυτό, τα θεωρητικά μοντέλα που διαμορφώνονται εκείνη την εποχή καταλήγουν στην κοινή διαπίστωση ότι το στρατιωτικό επάγγελμα αντιμετωπίζει μια εξελισσόμενη «αποεπαγγελματικοποίηση» ή μια μετατροπή σε απλή απασχόληση.<sup>113</sup>

Μια πρώτη προσέγγιση είναι αυτή του Arthur Larson, ο οποίος διακρίνει δύο μορφές επαγγελματισμού στο στρατό. Ο «ριζοσπαστικός επαγγελματισμός» είναι εκείνος που αναπτύσσεται σε έναν οργανισμό απομονωμένο από την υπόλοιπη κοινωνία λόγω των πολύ εξειδικευμένων αποστολών, της προσήλωσης στον παραδοσιακό τρόπο λειτουργίας του καθώς και της πολιτικής του ουδετερότητας. Επιδιώκει την πλήρη αυτονόμηση του επαγγέλματος από την πολιτεία. Αντίθετα,

<sup>111</sup> Marina Nuciari, «The Study of the Military... ό.π., σ. 43

<sup>112</sup> Η εξέλιξη της μείωσης του μεγέθους των στρατών και η σταδιακή μετατροπή τους σε επαγγελματικούς αποδίδεται στην κοινωνική μεταβολή της δεκαετίας του '70, η οποία επέφερε μειωμένη δημοφιλία στις ένοπλες δυνάμεις, ιδιαίτερα μεταξύ των νέων. Εξάλλου, την περίοδο εκείνη βρισκόταν σε εξέλιξη η διαδικασία εξομάλυνσης των σχέσεων των μεγάλων δυνάμεων μέσω συμφωνιών για μείωση των στρατηγικών όπλων, των εξοπλισμών και των στρατιωτικών δαπανών, η οποία οδήγησε σε αποφάσεις για συντήρηση μικρότερων και οικονομικότερων ενόπλων δυνάμεων σε σχέση με τους μαζικούς στρατούς του παρελθόντος. Στη μετατροπή των στρατών σε επαγγελματικούς έπαιξε ρόλο και η τεχνολογική εξέλιξη των οπλικών συστημάτων, η οποία επέβαλε μεγαλύτερη εξειδίκευση και εκπαίδευση για το χειρισμό τους. Jacques Van Doorn, «The Decline of the Mass Army in the West», *Armed Forces and Society*, τομ. 1, τχ. 2, (Φεβρουάριος 1975), σ. 147-157, σ. 148-149. και James Burk, «The decline of mass armed forces and compulsory military service», *Defense Analysis*, τομ. 8, τχ. 1 (1992), σ. 45-59, σ. 46.

<sup>113</sup> Marina Nuciari, «Rethinking the Military Profession: Models of Change Compared», *Current Sociology*, τομ. 42, τχ. 3 (Δεκέμβριος 1994), σ. 7-21, σ. 8.

ο «πραγματοστικός επαγγελματισμός» εμφανίζεται περισσότερο δεκτικός στη συνεργασία στρατού - κράτους και αποδέχονται τον καθορισμό των πολιτικών αντικειμενικών σκοπών. Παράλληλα αποτελεί στοιχείο εγγύτητας και σύγκλισης του στρατιωτικού οργανισμού με την κοινωνία. Με απλά λόγια οι ριζοσπάστες είναι πρώτα και κύρια στρατιώτες ενώ οι πραγματιστές στρατιώτες και πολίτες ταυτόχρονα.<sup>114</sup>

Η σημαντικότερη όμως θεωρητική προσέγγιση η οποία διαμορφώθηκε αυτή την περίοδο και επηρέασε σημαντικά τη συζήτηση γύρω από το στρατιωτικό επαγγελμα είναι αυτή του Charles Moskos, ο οποίος αντιλαμβάνονταν τις ένοπλες δυνάμεις ως έναν «κοινωνικό οργανισμό ο οποίος διατηρεί ένα επίπεδο αυτονομίας ενώ ταυτόχρονα αντανάκλα ευρύτερες κοινωνικές τάσεις»<sup>115</sup> Ο Moskos ασχολήθηκε με το ζήτημα της μεταβολής του στρατιωτικού οργανισμού στις ΗΠΑ, μετά την καθιέρωση των «πλήρως εθελοντικών δυνάμεων» και την επαγγελματικοποίησή τους. Αρχικά υποστήριξε ότι στις ένοπλες δυνάμεις θα διαμορφωθούν δύο πρότυπα οργάνωσης και συμπεριφοράς των στελεχών τους: ένα συγκλίνον (convergent or civil) και ένα αποκλίνον (divergent or traditional) από τους αντίστοιχους οργανισμούς του πολιτικού τομέα. Κατέληξε στη διαμόρφωση ενός «πλουραλιστικού» μοντέλου στο οποίο εκπροσωπούνται και οι δύο τάσεις, όχι υπό την έννοια ότι συνολικά υιοθετείται στο στρατό ένα ενδιάμεσο μοντέλο, αλλά ότι διαφορετικές κατηγορίες προσωπικού τείνουν είτε προς το συγκλίνον είτε προς το παραδοσιακό μοντέλο. Έτσι, για παράδειγμα υποστηρίζει ότι «το παραδοσιακό μοντέλο θα υπερισχύει μεταξύ των στρατιωτικών μονάδων μάχης, των μονάδων υποστήριξης με εντατικό έργο και στα ανώτερα επίπεδα διοίκησης, όπου θα συνεχίσουν να καλλιεργούνται η στρατιωτική τιμή και η γοητεία του στρατού». Αντίθετα, προβλέπει την υπερίσχυση των «πολιτικών» αξιών σε τομείς που άπτονται κυρίως τεχνικού και υποστηρικτικού έργου. Επίσης θεωρεί ως ευάλωτους στην υιοθέτηση τέτοιων αξιών τους εθελοντές υπαξιωματικούς και ως άλλο σημαντικό παράγοντα την κοινωνική προέλευση.<sup>116</sup>

Με την ίδια λογική, ο Moskos μερικά χρόνια αργότερα εισάγει το μοντέλο θεσμικού λειτουργήματος/απασχόλησης (Institutional/occupational - I/O model),

<sup>114</sup> Bernard Boëne, «La professionnalisation des armées: Contexte et raisons, impact fonctionnel et sociopolitique», *Revue Française de Sociologie*, τομ. 44, τχ. 4 (2003), σ. 647-693, σ.685.

<sup>115</sup> Charles Moskos, «From institution to occupation: Trends in military organization», *Armed forces and society*, τομ. 4, τχ. 1 (Νοε 1977), σ. 41-50, σ. 41.

<sup>116</sup> Charles Moskos, «The emergent military: civil, traditional, or plural?», *The Pacific Sociological Review*, τομ. 16, τχ. 2 (Απρ 1973), σ. 255-280, σ. 276.

ως εργαλείο διερεύνησης των τάσεων είτε σε ένα στράτευμα είτε σε μεμονωμένο κλάδο ή κατηγορία προσωπικού. Πρόκειται για δύο ιδεοτύπους, αποτελούμενους από χαρακτηριστικά-μεταβλητές που σκοπό έχουν να γίνουν εργαλεία εμπειρικής έρευνας για τη διερεύνηση των τάσεων του στρατιωτικού προσωπικού.

Σύμφωνα με τον Moskos, στο στρατιωτικό επάγγελμα συνυπάρχουν τα χαρακτηριστικά του «καλέσματος» (calling), του «επαγγέλματος» (profession) και της απλής «εργασίας» (occupation). Αποσαφηνίζοντας τους όρους αυτούς, ορίζει το κάλεσμα με αξιακούς όρους, όπως την υπέρβαση του ατομικού συμφέροντος προς όφελος ενός ευρύτερου «καλού», στο οποίο ωθείται το υποκείμενο. Ο υπηρέτης ενός καλέσματος θεωρεί τον εαυτό του και θεωρείται από τους άλλους ως διαφορετικός από την υπόλοιπη κοινωνία. Γενικά απολαμβάνει εκτίμησης, αφού σχετίζεται με τις έννοιες της αυτοθυσίας και της αφοσίωσης σε ένα ρόλο. Ο στρατός παραδοσιακά διαθέτει αρκετά από τα χαρακτηριστικά του καλέσματος, όπως ο (εθελοντικός) τρόπος κατάταξης, η υποχρέωση για 24ωρη διαθεσιμότητα, οι συχνές μετακινήσεις, η υποταγή στο στρατιωτικό κανονισμό και πειθαρχία, η αδυναμία παραίτησης, απεργίας ή διαπραγμάτευσης των συνθηκών εργασίας και τέλος ο διαρκής κίνδυνος που ενέχεται στην εκτέλεση στρατιωτικών ασκήσεων και κυρίως στρατιωτικών επιχειρήσεων.<sup>117</sup> Η έννοια του επαγγέλματος σύμφωνα με τον Moskos, διέπεται από τη λειτουργιστική αντίληψη και ορίζεται κυρίως από τις εξειδικευμένες ικανότητες – δεξιότητες, που αποκτώνται με μακρά και εντατική ακαδημαϊκή εκπαίδευση, με τον έλεγχο της εργασιακής κατάστασης, τον καθορισμό ηθικών πρακτικών και συνήθως τη δημιουργία επαγγελματικών ενώσεων. Ο Moskos επισημαίνει ότι ο όρος «επαγγελματίας στρατιωτικός» χρησιμοποιείται ευρέως από τους στρατιωτικούς για να περιγράψουν τους εαυτούς τους. Επίσης χρησιμοποιείται από τους επιστήμονες ερευνητές για την περιγραφή ειδικότερα των αξιωματικών καριέρας.<sup>118</sup> Τα χαρακτηριστικά του «καλέσματος» και του «επαγγέλματος» συνιστούν τον ένα πόλο του μοντέλου του Moskos, αυτόν του θεσμού (institution)<sup>119</sup> - όρο τον οποίο θα αποδώσουμε ως *θεσμικό λειτούργημα*. Στον ιδεατό τύπο, η αμοιβή για τους υπηρέτες ενός θεσμικού λειτούργηματος δεν είναι μόνο χρηματική, αλλά έχει και τις μορφές της ηθικής αμοιβής ή παροχής

<sup>117</sup> Charles Moskos, «The All-Volunteer Military: Calling, Profession, or Occupation?», *Parameters*, τομ. 40, τχ 4 (Χειμώνας 2010-11), σελ. 23-31, σ. 24

<sup>118</sup> Στο ίδιο, σ. 24.

<sup>119</sup> Charles Moskos, «From institution to occupation...», ό.π., σ. 42



προνομίων. Επίσης, η μορφή αυτή είναι ασύμβατη με τη δημιουργία συνδικαλιστικών φορέων.<sup>120</sup>

Μεταβλητή	Θεσμικό λειτούργημα	Απασχόληση
<b>Νομιμοποίηση</b>	Κανονιστικές αξίες	Οικονομία της αγοράς
<b>Αποδοχή ρόλου</b>	Συγκεχυμένη: γενικότητα	Εξειδικευμένη: ειδικός
<b>Βάση αποζημίωσης</b>	Βαθμός και αρχαιότητα	επίπεδο δεξιοτήτων
<b>Μορφή αποζημίωσης</b>	Πολλές φορές σε όχι χρηματική μορφή και ταπεινές	Μισθός και μπόνους
<b>Επίπεδο αποζημίωσης</b>	Συμπιεσμένο: χαμηλός μισθός νεοτοποθετημένου	Πιεσμένο: υψηλός μισθός νεοτοποθετημένου
<b>Κατοικία</b>	Προσαρμοσμένη στην εργασία, μέσα ή κοντά στο στρατόπεδο	Διαχωρισμός εργασιακού χώρου - κατοικίας
<b>Σύζυγος</b>	Μέλος της στρατιωτικής κοινότητας	Απομάκρυνση από τη στρατιωτική κοινότητα
<b>Κοινωνική εκτίμηση</b>	Βασισμένη στην έννοια του καθήκοντος	Κύρος βασισμένο στο επίπεδο της αμοιβής
<b>Ομάδες αναφοράς</b>	Κάθετα εντός της υπηρεσίας	Οριζόντια εκτός της υπηρεσίας
<b>Αξιολόγηση</b>	Ολική και ποιοτική	Τμηματική και ποσοτική
<b>Νομικό σύστημα</b>	Στρατιωτική δικαιοσύνη	Πολιτική νομολογία
<b>Κατάσταση αποστράτων</b>	Προνόμια αποστράτων και προβάδισμα	Ίδια με τον πολιτικό τομέα

(Πίνακας 1)<sup>121</sup>

Σε αντιδιαστολή με τις έννοιες του καλέσματος και του επαγγέλματος τίθεται η απασχόληση, η οποία ορίζεται με όρους αγοράς. Χρηματική αμοιβή για συγκεκριμένη εργασία. Η προτεραιότητα του υποκειμένου έγκειται στο ατομικό συμφέρον παρά στην αποστολή του οργανισμού απασχόλησης. Παραδοσιακά, ο Στρατός επιζητά να αποφύγει αυτό το μοντέλο και τις ποικίλες επιδράσεις του στον οργανισμό.<sup>122</sup> Η πλήρης προσαρμογή του στρατιωτικού επαγγέλματος σε αυτό τον ιδεότυπο, το καθιστά «μια εργασία σαν όλες τις άλλες».<sup>123</sup>

<sup>120</sup> Στο ίδιο, σ. 42

<sup>121</sup> Charles Moskos, «Institutional/occupational trends in armed forces: an update», *Armed forces and society*, τομ. 12, τχ.3 (Άνοιξη 1986), σ.377-382, σ.378.

<sup>122</sup> Στο ίδιο, σ. 43

<sup>123</sup> Marina Nuciari, «The Study of the Military... ό.π.», σ. 48.

Οι μεταβλητές που συγκροτούν τους δύο ιδεότυπους (πίνακας 1) μπορούν να διακριθούν σε «εξωτερικές» ή «πολιτισμικές», και σε «εσωτερικές» ή «ενδοπολιτισμικές», σε σχέση με το στρατιωτικό οργανισμό. Οι πρώτες αφορούν κυρίως στη μορφή και τα κυρίαρχα πολιτισμικά πρότυπα της κοινωνίας, ενώ οι άλλες αφορούν στις εσωτερικές οργανωτικές δομές του στρατού στον οποίο αναφέρονται και έχουν άμεση σχέση με το επίπεδο ενσωμάτωσης και ελέγχου κάθε στρατού στο προσωπικό του.<sup>124</sup>

Το μοντέλο I/O εφαρμόστηκε σε πλήθος εμπειρικών ερευνών, σε όλον τον κόσμο και έγινε εργαλείο μέτρησης για τη μορφή που προσλαμβάνουν οι στρατιωτικοί οργανισμοί γενικά, αλλά και για τις τάσεις σε συγκεκριμένες κατηγορίες στρατιωτικού προσωπικού. Ο Moskos, εκτός από τη συνεισφορά του στη μελέτη του στρατιωτικού επαγγέλματος με τη διαμόρφωση του μοντέλου του, έθεσε για πρώτη φορά το ζήτημα της επαγγελματικής υπόστασης του υπόλοιπου -πλην αξιωματικών- στρατιωτικού προσωπικού του στρατού. Μέχρι τότε, δεν πρέπει να ξεχνάμε, υποστήριζε, ότι ο όρος «επαγγελματίας στρατιωτικός» αναφερόταν μόνο στους αξιωματικούς και ειδικότερα -σύμφωνα με κάποιους μελετητές όπως είδαμε- στους αξιωματικούς καριέρας: «...επειδή ο όρος "επαγγελματίας στρατιωτικός" στην κανονική του χρήση αναφέρεται στους αξιωματικούς καριέρας, αυτό υπονοεί ότι οι υπόλοιποι στο στράτευμα είναι κατά κάποιο τρόπο «μη επαγγελματίες» ή ακόμα χειρότερα ερασιτέχνες; Και για να περιπλέξω περισσότερο τα πράγματα, πολλοί στρατοί που διάβρωσαν τη θεσμική μορφή του καλέσματος προσπορούνται το επαγγελματικό μοντέλο τόσο εντός όσο και εκτός του στρατεύματος».<sup>125</sup>

Η τελευταία άποψη του Moskos, ότι η μετακίνηση του στρατιωτικού προσωπικού από τη θεσμική μορφή του καλέσματος διαβρώνει το επαγγελματικό μοντέλο των στρατιωτικών οργανισμών, αποτελεί και τη γενικότερη αντίληψη αυτής της περιόδου, η οποία αποτυπώνεται και από άλλους κοινωνιολόγους, όπως η Downes. Αυτή εκφράζει την άποψη ότι το στρατιωτικό επάγγελμα απομακρύνεται

<sup>124</sup> Ως «εξωτερικές» ή πολιτισμικές μεταβλητές θεωρούνται η μορφή της νομιμοποίησης και η βάση της «κοινωνικής εκτίμησης». Οι μεταβλητές που σχετίζονται με την αμοιβή ή αποζημίωση, την αξιολόγηση, το νομικό σύστημα και την αποστρατευτική κατάσταση, είναι μεν «εσωτερικές» αλλά είναι οριακά «ενδοπολιτισμικές» γιατί σε σοβαρό βαθμό καθορίζονται από γενικές ρυθμίσεις του κράτους. Τέλος, οι ψυχοκοινωνικές μεταβλητές (αποδοχή ρόλου και ομάδες αναφοράς) καθώς και αυτές που σχετίζονται με την καθημερινή ζωή των στρατιωτικών (κατοικία και σύζυγος) είναι «εσωτερικές» και εξαρτώνται από το επίπεδο ενσωμάτωσης και ελέγχου του προσωπικού που κάθε στρατός εφαρμόζει.

Marina Nuciari, «The Study of the Military... ό.π., σ. 49.

<sup>125</sup> Moskos, Charles, "The all-volunteer military...", ό.π., σ. 25

από τον ιδεατό τύπο του επαγγέλματος - τον οποίο η ίδια διαμορφώνει με καθαρά λειτουργιστικούς όρους- και βρίσκεται σε παρακμή.<sup>126</sup>

### **B.2.3.3 Στροφή στη συμβολική διαντίδραση - Η περίοδος της «σύνθεσης»**

Το ενδιαφέρον για τη μελέτη και άλλων κατηγοριών στελεχών του στρατού, εκτός των αξιωματικών, υλοποιείται από την εμπειρική έρευνα του Γάλλου κοινωνιολόγου -και αξιωματικού- Thomas, ο οποίος πραγματοποίησε έρευνα για τις αντιλήψεις των υπαξιωματικών. Ο Thomas πρότεινε το μοντέλο των «4 στρατηγικών», το οποίο προκύπτει από τη διαρκή διαντίδραση των δρώντων υποκειμένων με το στρατιωτικό οργανισμό, στη βάση διαφορετικών λογικών και καθορισμένων υποκειμενικών στόχων. Από τη διαντίδραση προκύπτουν τέσσερις διαφορετικοί τύποι στρατηγικών που φαίνεται να ακολουθούν τα υποκείμενα σε σχέση με την εργασία τους στο στρατιωτικό οργανισμό. Η «θεσμική στρατηγική» χαρακτηρίζεται από την επιθυμία για καριέρα στις ένοπλες δυνάμεις και προσήλωση στις παραδοσιακές στρατιωτικές αξίες και τη στρατιωτική ιεραρχία. Η «ατομική ή βιομηχανική στρατηγική» προσδιορίζεται από την επιθυμία για σύντομη καριέρα στις ένοπλες δυνάμεις, μεταπήδηση στον ιδιωτικό τομέα και κυριαρχία των ατομικιστικών αξιών. Η «κοινωνική ή μυητική στρατηγική» συναντάται στις κατηγορίες των στρατιωτικών, των οποίων το αντικείμενο δεν έχει αντίστοιχο στον πολιτικό τομέα και αποτελεί συνήθως τον πυρήνα των δραστηριοτήτων μάχης, όπως τα στελέχη των ειδικών δυνάμεων, οι πιλότοι μαχητικών αεροσκαφών κλπ. Διαθέτουν υψηλό επίπεδο αφοσίωσης στην αποστολή και στην ιδιαίτερη κοινότητα τους. Τέλος, η «ασταθής ή ανύπαρκτη στρατηγική» αφορά όσους δεν διέπονται από σταθερές αξίες και αποβλέπουν μόνο στην ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών από την εργασία τους.<sup>127</sup> Μία πέμπτη στρατηγική προτείνεται από τον Bernard Boene, προκειμένου στο παραπάνω μοντέλο να μπορεί να συμπεριλάβει και να ανταποκρίνεται σε όλες τις κατηγορίες στρατιωτικών. Η «επαγγελματική στρατηγική του Boene συναντάται κυρίως στους αξιωματικούς και περιλαμβάνει την επιθυμία για σταδιοδρομία στις ένοπλες δυνάμεις, υψηλή αφοσίωση και

<sup>126</sup> Cathy Downes, «To be or not to be a profession? The military case», *Defense Analysis*, τομ.1, τχ. 3 (1985), σ. 147-171.

<sup>127</sup> Hubert Jean-Pierre Thomas, Christian Rosenzweig, «French NCOs, Career Strategies and Attitudes», *Armed Forces and Society*, τομ. 8, τχ. 2 (Χειμώνας 1982), σ. 275-301, σ. 278-280.

δέσμευση με τον οργανισμό, ηθικό κώδικα βασισμένο στη διάθεση για προσφορά στα κοινά και υψηλές προσδοκίες για αυτό-εκπλήρωση και ηθικές αμοιβές.<sup>128</sup>

Ο Harries-Jenkins θεωρεί ότι οι ένοπλες δυνάμεις είναι η απόλυτη σύνθεση ενός γραφειοκρατικού οργανισμού και ενός επαγγέλματος. Όλα τα στελέχη έχουν τη θέση και το ρόλο τους, η οποία καθορίζεται από δύο μεταβλητές: τη θέση τους σε σχέση με την εκπλήρωση της κεντρικής αποστολής των ενόπλων δυνάμεων που είναι η μάχη, και τη θέση τους σε μια κλίμακα εξουσίας μέσα στον οργανισμό, η οποία καθορίζεται κυρίως από το βαθμό στην κλίμακα της ιεραρχίας. Η θέση του Harries-Jenkins έρχεται σε αντίθεση με τη θέση του Moskos, ότι η μη εκπλήρωση του ιδεατού τύπου του θεσμικού λειτουργήματος συνιστά απομάκρυνση από την επαγγελματική ταυτότητα των στρατιωτικών. Κάθε στρατιωτικός, με βάση τη θέση στην κλίμακα εξουσίας και το ειδικό εργασιακό του αντικείμενο συνεισφέρει στην εκπλήρωση της αποστολής του στρατιωτικού οργανισμού.<sup>129</sup>

Μια παρόμοια τυπολογία με αυτή του Thomas προτείνουν οι Caforio και Nuciari, μετά από μια μεγάλη εμπειρική έρευνα, που πραγματοποιήθηκε με βάση το μοντέλο του Moskos, μεταξύ αξιωματικών οκτώ ευρωπαϊκών χωρών. Η έρευνα, χρησιμοποιώντας και τους παλαιότερους όρους του «πραγματιστή» και του «ριζοσπάστη» επαγγελματία, ταυτοποιούν τέσσερις τύπους αξιωματικών: τους αδιάφορους είτε για το επαγγελματικό είτε για το εργασιακό πρότυπο, αυτούς που ανταποκρίνονται πλήρως στο εργασιακό πρότυπο, τους «ριζοσπάστες» που ανταποκρίνονται πλήρως στο επαγγελματικό πρότυπο και τους «πραγματιστές» που αποτελούν ένα συνδυασμό.<sup>130</sup>

Τον όρο του «πραγματιστικού επαγγελματισμού» χρησιμοποιεί και ο David Segal με το ίδιο περιεχόμενο -αυτό της συνύπαρξης στα υποκείμενα ενδιαφέροντος τόσο για την επαγγελματική επίδοση και απόδοση όσο και για ζητήματα διαβίωσης και οικονομικά. Ο Segal, επικαλούμενος παλαιότερες έρευνες και στοιχεία, διαφωνεί με τον Moskos ότι η επαγγελματικοποίηση των ενόπλων δυνάμεων επέφερε μετακύλιση του ενδιαφέροντος των στρατιωτικών στα οικονομικά ζητήματα και διολίσθηση του στρατιωτικού επαγγέλματος σε απλή βιοποριστική εργασία, ως μη όφειλε. Στην πραγματικότητα, το μοντέλο του Moskos περιέχει δύο επίπεδα ανάλυσης των στάσεων και αντιλήψεων των στρατιωτικών: το

<sup>128</sup> Marina Nuciari, «The Study of the Military... ό.π., σ. 51.

<sup>129</sup> Gwyn Harries-Jenkins, «The Concept of Military Professionalism»..., ό.π., σ.122-125

<sup>130</sup> Giuseppe Caforio, Marina Nuciari, «The Officer Profession: Ideal-type», *Current Sociology*, τομ. 43, τχ. 3 (Δεκέμβριος 1994), σ. 33-56, σ. 36-37.

«οργανωσιακό» (ο στρατός ως θεσμός ή ως χώρος εργασίας) και το «ατομικό» (η εργασία στο στρατό ως κάλεσμα ή ως απλή εργασία). Από τους συνδυασμούς των στάσεων προκύπτουν διαφορετικές θέσεις, οι οποίες όμως συνιστούν σε κάθε περίπτωση έναν «πραγματιστικό επαγγελματισμό». Η μορφή αυτή επαγγελματισμού είναι ένα διαχρονικό στοιχείο των στρατιωτικών, φυσιολογικό και χαρακτηριστικό όλων των εργαζομένων, το οποίο δεν αλλοιώνει τη μορφή ή την ποιότητα του στρατιωτικού οργανισμού. Η θέση του είναι ότι οι τάσεις των στρατιωτικών παρουσιάζουν σύντομες διακυμάνσεις προς τα οικονομικά ζητήματα όταν προκύπτουν απειλές για τους μισθούς ή τα παραδοσιακά προνόμια τους. Οι τάσεις αυτές αντιστρέφονται και προσανατολίζονται προς την εκτέλεση της αποστολής του στρατού, σε περιόδους στρατιωτικής εμπλοκής ή απειλής. Η μετακίνηση από τη μια θέση στην άλλη είναι μια δυναμική κατάσταση, η οποία απαιτεί τη συνεχή εμπειρική διερεύνησή της, είτε με το μοντέλο του Moskos είτε με άλλα ερευνητικά εργαλεία, χωρίς όμως ντετερμινιστική διάθεση.<sup>131</sup>

Σε παρόμοια λογική, ο Henning Sorensen ασκώντας κριτική στους Huntington, Janowitz και Moskos, επισημαίνει την ανάγκη ένταξης στο κάδρο του στρατιωτικού επαγγέλματος όλων των κατηγοριών, στρατιωτικών ανεξάρτητα από βαθμό και εργασιακό αντικείμενο. Υποστηρίζει επίσης ότι το στρατιωτικό επάγγελμα απαιτεί μια πολυεπίπεδη ανάλυση, στο εσωτερικό του, σε σχέση με το στρατιωτικό οργανισμό και σε σχέση με την κοινωνία. Οι εξελίξεις που το αφορούν δεν επιφέρουν μονοσήμαντα αποτελέσματα καθώς η αντίδραση των υποκειμένων σ' αυτές έχει καθαρά υποκειμενικό χαρακτήρα και εξαρτάται από την πρόσληψη γι' αυτές. Κατ' αντίστοιχο τρόπο, δεν μπορεί να προβλεφθεί ότι οι όποιες εξελίξεις θα έχουν συγκεκριμένο θετικό ή αρνητικό αποτέλεσμα, όπως υπονοεί ο Moskos στο μοντέλο του.<sup>132</sup>

---

<sup>131</sup> David Segal, «Measuring the Institutional/Occupational Thesis», *Armed Forces and Society*, τομ. 12, τχ. 3 (Ανοιξη 1986), σ. 351-376.

<sup>132</sup> Henning Sorensen, «New Perspectives on the Military Profession: The I/O Model and Esprit de Corps Reevaluated», *Armed Forces and Society*, τομ. 20, τχ. 4 (Καλοκαίρι 1994), σ. 599-617, σ. 609-613.

### B.3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Το στρατιωτικό επάγγελμα έπαψε να είναι ταυτόσημο με την ιδιότητα του αξιωματικού, όπως θεωρείτο παλιότερα, και περιλαμβάνει πλέον και άλλες κατηγορίες στρατιωτικών επαγγελματιών όπως οι υπαξιωματικοί και οι επαγγελματίες οπλίτες. Η πλήρης επαγγελματικοποίηση ήταν αυτή που πυροδότησε τη συζήτηση γύρω από τον επαγγελματισμό στις Ένοπλες Δυνάμεις. Αρχικά, η πλήρης επαγγελματικοποίηση των Ενόπλων Δυνάμεων συνοδεύτηκε από δυσοίωνες προβλέψεις σχετικά με τη διατήρηση του αμιγώς και παραδοσιακού επαγγελματικού χαρακτήρα τους αλλά και της αποτελεσματικότητάς τους. Την αμφισβήτηση αυτή διαδέχτηκαν πιο ψύχραιμες θεωρήσεις που μιλούν για έναν διαχρονικά «πραγματιστικό επαγγελματισμό», συνδυασμό στάσεων και αντιλήψεων για τα υπηρεσιακά καθήκοντα και υποχρεώσεις αλλά και για τις βιοποριστικές ανάγκες, ο οποίος τείνει προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση ανάλογα με τη χρονική περίοδο και τις συνθήκες που διαμορφώνονται.

Παράλληλα, διατυπώθηκαν θεωρητικά σχήματα που καταδεικνύουν διαφορές στην αντιμετώπιση του επαγγέλματός τους από τις διάφορες κατηγορίες στρατιωτικών, ανάλογα με τη θέση τους στο στρατιωτικό οργανισμό (υπηρεσιακός βαθμός και ειδικότητα).

Σκοπός της έρευνας που πραγματοποιήθηκε είναι, υπό το πρίσμα αυτών των θεωρήσεων, η διερεύνηση του νοήματος που αποδίδουν οι ίδιοι οι στρατιωτικοί στην επαγγελματική τους ιδιότητα καθώς και η διερεύνηση τυχόν μεταβολών στις αντιλήψεις ανάμεσα σε νέους και παλαιότερους επαγγελματίες.

Ως πεδίο της έρευνας επελέγη η ελληνική Πολεμική Αεροπορία (ΠΑ) κυρίως διότι ανταποκρίνεται περισσότερο από τους άλλους Κλάδους των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων στο επαγγελματικό πρότυπο που αφορούν τα θεωρητικά σχήματα που εξετάστηκαν. Παρά το γεγονός ότι η θητεία εξακολουθεί να υφίσταται στην Ελλάδα, τη συντριπτική πλειοψηφία των στρατευσίμων οπλιτών απορροφά ο Στρατός Ξηράς. Στην Πολεμική Αεροπορία το κύριο έργο εκτελείται και υποστηρίζεται από επαγγελματίες. Παράλληλα, όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, η Πολεμική Αεροπορία ενεργεί καθημερινά, σε συνθήκες οι οποίες προσομοιάζουν ευθέως στις πολεμικές, για την υπεράσπιση του Αιγαίου, σ' ένα ψυχροπολεμικό περιβάλλον που έχει διαμορφωθεί τις τελευταίες δεκαετίες και συνεχίζει να

υφίσταται, χωρίς ορατή προοπτική εξάλειψής του. Σ' αυτό το περιβάλλον η Πολεμική Αεροπορία από το 1970 έχει θρηνήσει την απώλεια 174 στελεχών της.<sup>133</sup>

Τα ερευνητικά ερωτήματα συνίστανται στη διερεύνηση των νοημάτων που αποδίδουν οι επαγγελματίες της Πολεμικής Αεροπορίας στην ιδιότητα τους και, πιο συγκεκριμένα, η διερεύνηση ύπαρξης διαφορών μεταξύ επαγγελματιών διαφορετικής εκπαιδευτικής προέλευσης και ειδικοτήτων. Δηλαδή μεταξύ αποφοίτων διαφορετικών ανωτάτων (ΑΣΕΙ) και ανωτέρων (ΑΣΣΥ) παραγωγικών σχολών αξιωματικών και υπαξιωματικών, καθώς και προερχόμενων από τους θεσμούς του εθελοντή ή επαγγελματία οπλίτη που δεν έχουν αποφοιτήσει από παραγωγική σχολή των Ενόπλων Δυνάμεων, όπως κάποια από τα θεωρητικά σχήματα που παρουσιάστηκαν ισχυρίζονται.

Άλλο ερευνητικό ερώτημα αποτέλεσε η διερεύνηση ύπαρξης διαφορών στις νοηματοδοτήσεις μεταξύ παλαιών και νεότερων στελεχών της Πολεμικής Αεροπορίας, με δεδομένο ότι κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας η Ελλάδα ήδη διέρχεται περίπου μια δεκαετία οικονομικής κρίσης, η οποία ενδεχομένως να επηρεάζει τη στάση των επαγγελματιών απέναντι στην εργασία τους. Προαναφέρθηκε άλλωστε ο σχετικός θεωρητικός ισχυρισμός του Segal.

Τρίτο ερευνητικό ερώτημα αποτελεί η διερεύνηση του νοήματος που αποδίδεται στην έννοια του επαγγελματισμού από τα στελέχη της Πολεμικής Αεροπορίας καθώς και η διαμόρφωση μιας εικόνας για τη μορφή του επαγγελματισμού που υιοθετείται σύμφωνα με τα θεωρητικά σχήματα που παρουσιάστηκαν.

Η αναζήτηση των νοημάτων που αποδίδουν τα υποκείμενα κατευθύνει την ερευνητική διαδικασία στην υιοθέτηση της ποιοτικής μεθόδου, η οποία είναι η περισσότερο κατάλληλη για το σκοπό αυτό. Η ποιοτική έρευνα είναι αυτή που μας επιτρέπει να αποκτήσουμε πρόσβαση στην υποκειμενική εμπειρία των ανθρώπων και στα υποκειμενικά τους νοήματα για τον τρόπο με τον οποίο αυτοί βιώνουν τις καταστάσεις και τα γεγονότα στον κόσμο που τους περιβάλλει.<sup>134</sup> Ειδικότερα, υιοθετήθηκε η διαλογική ποιοτική μέθοδος, σύμφωνα με την οποία η διεξόδυση στα προσωπικά νοήματα των υποκειμένων βασίζεται στη δική τους οπτική, διατυπωμένη από το λόγο τους. Σ' αυτού του τύπου την ερευνητική διαδικασία, τα υποκείμενα συμμετέχουν ενεργά, σε συζήτηση με τον ερευνητή, μέσα

<sup>133</sup> [http://www.pasoipa.org.gr/lefkoma/soma\\_browse/hellenic\\_airforce/](http://www.pasoipa.org.gr/lefkoma/soma_browse/hellenic_airforce/) (Τελευταία πρόσβαση 28/7/2019)

<sup>134</sup> Φιλία Ίσαρη, Μάριος Πουρκός, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας*, Ζωγράφου, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015, σ. 43.

από την πορεία της οποίας διαμορφώνεται η δική τους προοπτική για τα υπό διερεύνηση θέματα.<sup>135</sup>

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη διεξαγωγή ημιδομημένων συνεντεύξεων σε βάθος κατά τις οποίες τέθηκε μια σειρά προκαθορισμένων ερωτημάτων εστιασμένων κυρίως στα κίνητρα ενασχόλησης με το στρατιωτικό επάγγελμα, το είδος και το επίπεδο της απαιτούμενης εκπαίδευσης, το νόημα που αποδίδουν τα υποκείμενα στην εργασία τους, την πρόσληψη και απόδοση της έννοιας του επαγγελματισμού, τα επίπεδα της υπάρχουσας και της επιθυμητής αναγνώρισης της εργασίας τους, το βαθμό ικανοποίησης από την εργασία, τις δυσκολίες που παρουσιάζει και το επίπεδο των σχέσεων που αναπτύσσονται στο εργασιακό περιβάλλον.

Η επιλογή των συνεντεύξεων ως μέθοδος συλλογής - παραγωγής δεδομένων επιλέχθηκε γιατί μ' αυτόν τον τρόπο δημιουργείται μια διαδραστική σχέση του ερευνητή με τους πληροφορητές, ενώ οι τελευταίοι έχουν τη δυνατότητα να αρθρώσουν το δικό τους λόγο, να διατυπώσουν τις απόψεις τους και να αποκαλύψουν τα νοήματα με τα οποία επενδύουν τα βιώματα και τις εμπειρίες τους.<sup>136</sup> Ειδικά η χρήση ημιδομημένων συνεντεύξεων προτιμήθηκε λόγω της ευελιξίας που προσφέρει στον ερευνητή να τροποποιεί τη σειρά ή το περιεχόμενο των ερωτήσεων και το βάθος της συζήτησης, ανάλογα με την πορεία της και τον ερωτώμενο, έτσι ώστε να αντληθούν οι επιδιωκόμενες πληροφορίες και να καλυφθεί το πλαίσιο της συνέντευξης.<sup>137</sup>

Για την ανταπόκριση στα ερευνητικά ερωτήματα επιλέχθηκε ως στρατηγική δειγματοληψίας αυτή της μέγιστης ποικιλίας - ανομοιογένειας. Η ανομοιογένεια του δείγματος συνίσταται στην επιλογή στελεχών με διαφορετικές εκπαιδευτικές προελεύσεις και ειδικότητες, βαθμούς στην ιεραρχία της Πολεμικής Αεροπορίας και κατά συνέπεια έτη υπηρεσίας. Επιδιώχθηκε η επιλογή προσωπικού με αυτή τη στρατηγική προκειμένου να καταστεί δυνατή η καταγραφή τόσο της μοναδικότητας κάθε περίπτωσης όσο και η ανάδειξη κοινών χαρακτηριστικών και μοτίβων παρά την ανομοιογένεια του δείγματος και η εξαγωγή αντίστοιχων συμπερασμάτων.<sup>138</sup> Πιο συγκεκριμένα η χρονική απόσταση εισόδου στην ΠΑ των παλαιότερων στελεχών από τα νεότερα προσεγγίζει τη μια γενιά. Οι παλαιότεροι βίωσαν

---

<sup>135</sup> Στο *ίδιο*, σ. 30

<sup>136</sup> Στο *ίδιο*, σ. 96

<sup>137</sup> Στο *ίδιο*, σ. 97

<sup>138</sup> Στο *ίδιο*, σ. 82.



κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας τους στην ΠΑ τη μετεξέλιξη των Ενόπλων Δυνάμεων και ειδικά της ΠΑ σε πλήρως επαγγελματικές, με την είσοδο νέων στελεχών μη προερχόμενων από τις παραγωγικές σχολές. Οι νεότεροι αντιμετωπίζουν την εξέλιξη αυτοί ως ένα δεδομένο, μια αφομοιωμένη διαδικασία. Ταυτόχρονα οι παλαιότεροι εισήλθαν στην ΠΑ σε μια περίοδο που οι Ένοπλες Δυνάμεις παρά την ελκυστικότητά τους ως επαγγελματική ενασχόληση, αυτή ήταν σαφώς μικρότερη απ' ό τι σήμερα. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι παραγωγικές σχολές Αξιωματικών και Υπαξιωματικών των Ενόπλων Δυνάμεων είναι σταθερά πρώτες ή μεταξύ των πρώτων σχολών σε προτίμηση μεταξύ των νέων τα τελευταία χρόνια, υποσκελίζοντας σε δημοφιλία ακόμα και αυτές που οδηγούν σε κατεστημένα επαγγέλματα όπως το νομικό, το ιατρικό και των μηχανικών.<sup>139</sup> Μία άλλη ειδοποιός διαφορά είναι η είσοδος των νεότερων στην ΠΑ σε μια περίοδο κατά την οποία η οικονομική κρίση κυριαρχεί στη σκέψη, τη λήψη αποφάσεων και τη δράση των υποκειμένων.

Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιήθηκαν δεκατρείς (13) συνεντεύξεις με ποικιλία όπως παρακάτω: τέσσερις αξιωματικοί ιπτάμενοι της Σχολής Ικάρων βαθμών από Ανθυποσμηναγό έως και Σμήναρχο και υπηρεσία από 2 έως 31 χρόνια υπηρεσίας, τρεις αξιωματικούς της Σχολής Ικάρων, ειδικοτήτων εδάφους (μηχανικός και ελεγκτές αεράμυνας) βαθμών από Ανθυποσμηναγό έως και Επισμηναγό με 3 έως 20 χρόνια υπηρεσίας, δύο αξιωματικούς απόφοιτους της Στρατιωτικής Σχολής Αξιωματικών Σωμάτων, υγειονομικών ειδικοτήτων με 2 έως 11 χρόνια υπηρεσίας, δύο απόφοιτους των Σχολών Υπαξιωματικών της ΠΑ, βαθμών Σμηνία και Αντισμήναρχο, με 2 και 36 χρόνια υπηρεσίας αντίστοιχα, και δύο υπαξιωματικούς του θεσμού των Εθελοντών Μακράς Θητείας διαφορετικών ειδικοτήτων βαθμού Αρχισμηνία και Ανθυπασπιστή με 18 έως 26 έτη υπηρεσίας. Ο ένας εκ των πληροφορητών παρουσιάζει ενεργή συνδικαλιστική δράση. Από πλευράς φύλου η κατανομή ήταν 11 άνδρες και 2 γυναίκες και από πλευράς οικογενειακής κατάστασης 6 έγγαμοι και 7 άγαμοι. Οι συνεντεύξεις λήφθηκαν από στελέχη που υπηρετούν σε διάφορες Μονάδες της ΠΑ.

<sup>139</sup> Ενδεικτικά αναφέρεται ότι οι στρατιωτικές σχολές αξιωματικών του υγειονομικού, του νομικού και του οικονομικού σώματος (ΣΣΑΣ) έχουν βάσεις σταθερά υψηλότερες από τα αντίστοιχα πολιτικά τμήματα των ίδιων κατευθύνσεων. Οι στρατιωτικές σχολές των μαχίμων αξιωματικών και υπαξιωματικών βρίσκονται σταθερά τα τελευταία χρόνια πρώτες (Σχολή Μηχανικών Αεροπορίας) ή μεταξύ των πρώτων σε προτίμηση σχολών της θετικής κατεύθυνσης υποσκελίζοντας τα περισσότερα τμήματα μηχανικών των πολυτεχνείων και άλλων δημοφιλών σχολών (μαθηματικών, φυσικών, χημικών), όπως προκύπτει από τη διαμόρφωση των βάσεων εισαγωγής στα ΑΕΙ της χώρας. <https://aeitei.gr/> (τελευταία πρόσβαση 28/7/2019)

Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη θεματική μέθοδο, δηλαδή με τη συστηματική αναγνώριση, οργάνωση και κατανόηση επαναλαμβανόμενων μοτίβων νοήματος μέσα στο σύνολο των δεδομένων, έτσι ώστε να ταυτοποιηθούν συλλογικοί τρόποι νοηματοδότησης και εμπειρίες των υποκειμένων της έρευνας. Η επιλογή της θεματικής ανάλυσης κρίθηκε ως η καταλληλότερη γιατί τα ερευνητικά ερωτήματα λειτουργούν ως οδηγός στη διαδικασία της και, στην περίπτωση της παρούσας έρευνας, οι απαντήσεις τους προϋποθέτουν τη διερεύνηση των συλλογικών τρόπων νοηματοδότησης των υποκειμένων.<sup>140</sup> Κατά την ανάλυση πραγματοποιήθηκε μετεγγραφή των δεδομένων και εντοπίστηκαν τα αποσπάσματα που αφορούν στα ερευνητικά ερωτήματα. Ακολούθησε κωδικοποίηση με βάση τους κύριους θεματικούς άξονες που τέθηκαν, επεξεργασία και έκθεση των ευρημάτων, η οποία ακολουθεί.

Μετά τη μαγνητοφώνηση συμπληρώθηκε πρωτόκολλο για κάθε συμμετέχοντα/ουσα στην έρευνα. Στο κείμενο για λόγους δεοντολογικούς αλλά και λόγους ουσίας δεν αναφέρονται ονόματα των συμμετεχόντων αλλά μόνο ο βαθμός.

---

<sup>140</sup> Γιώργος Τσιώλης, «Η θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων», στο, Γιάννης Ζαϊμάκης (επιμ), *Ερευνητικές διαδρομές στις κοινωνικές επιστήμες, Θεωρητικές - Μεθοδολογικές συμβολές και μελέτες περίπτωσης*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης & Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας, 2018, σ. 97-125, σ. 98.

## B.4 ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ - ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

### B.4.1 Κίνητρα επιλογής του στρατιωτικού επαγγέλματος

Το πρώτο ερώτημα που τίθεται για να διερευνηθεί η σχέση και το νόημα που αποδίδουν τα υποκείμενα στην εργασία τους είναι, σχεδόν αναπόφευκτα, αυτό που αφορά τα κίνητρα εισόδου και ενασχόλησης μ' αυτήν. Η αντίληψη για τα είδη των κινήτρων που οδηγούν τα υποκείμενα στην ενάσκηση ενός επαγγέλματος γενικά είναι ότι αυτά χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: «το ένα αφορά την προσδοκία για αυξημένα κέρδη και το άλλο τις συμβολικές ανταμοιβές που αυτό μπορεί να προσφέρει.»<sup>141</sup> Η δεύτερη κατηγορία παραπέμπει στην έννοια του «καλέσματος», η οποία στην καθαρή της μορφή σημαίνει την ανταπόκριση του υποκειμένου σε μια εσωτερική ώθηση προς το επάγγελμα, χωρίς την προσμονή υλικού κέρδους από την εξάσκησή του.<sup>142</sup> Παραδοσιακά, το κάλεσμα, έχει αντιμετωπιστεί ως «ένα γεμάτο σημασία νεύμα προς δραστηριότητες που είναι ηθικά, κοινωνικά και προσωπικά σημαντικές».<sup>143</sup>

Τα κίνητρα εισόδου και ενασχόλησης και με το στρατιωτικό επάγγελμα αλλά και το είδος της δέσμευσης που συνδέει τους στρατιωτικούς με το επάγγελμά τους, είναι από τα ζητήματα που αποτέλεσαν αντικείμενο διαφωνίας μεταξύ των διαφόρων σχολών σκέψης. Ειδικά η ύπαρξη ή όχι του «καλέσματος» μεταξύ των κινήτρων ήταν από τα κύρια κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν, για τη διάκριση των επαγγελματιών στρατιωτικών από τους «μη επαγγελματίες». Οι αιτιάσεις που διατυπώθηκαν στο πλαίσιο του λειτουργισμού<sup>144</sup>, για διολίσθηση του στρατιωτικού επαγγέλματος σε απλή εργασία είχαν ως γνώμονα και την διάβρωση της θεσμικής μορφής του «καλέσματος», η οποία θα επερχόταν από την αθρόα είσοδο νέων στελεχών στις ένοπλες δυνάμεις των δυτικών χωρών, στο πλαίσιο της μετεξέλιξής τους σε επαγγελματικές. Η εμπειρική έρευνα, κάτω από το πρίσμα της νέας πραγματικότητας κατέδειξε, όπως είδαμε, ότι τα οικονομικά κίνητρα για

<sup>141</sup> Χριστίνα Καρακιουλάφη, «Είναι και τέχνη και επάγγελμα: προσλήψεις της καλλιτεχνικής εργασίας - το παράδειγμα των ηθοποιών στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τομ. 137, (2012), σ. 113-140, σ. 120.

<sup>142</sup> Στο ίδιο, σ.122

<sup>143</sup> Σε όλες τις διαφορετικές απόψεις που έχουν εκφραστεί στον επιστημονικό διάλογο για το θέμα, το κάλεσμα έχει σταθερά τρία βασικά χαρακτηριστικά: α) τον προσανατολισμό, την ώθηση του υποκειμένου σε δράση, β) μια σαφήνεια για το σκοπό και την προσωπική αποστολή του και γ) την θετική κοινωνική πρόθεση του υποκειμένου. Με αυτό το δεδομένο ο ορισμός του καλέσματος είναι «**Μια πορεία δράσης ως ακολουθία θετικών κοινωνικών προθέσεων που ενσωματώνει τη σύγκλιση των αισθήσεων του υποκειμένου για το τι θα ήθελε να κάνει, τι θα έπρεπε να κάνει και τι κάνει στην πραγματικότητα**». A.R Elangovan, Craig Pinder, Murdith McLean, «Callings and organizational behavior», *Journal of Vocational Behavior*, τομ. 76 (2010), σ. 428 – 440, σ. 429 – 431.

<sup>144</sup>

την ενασχόληση με το στρατιωτικό επάγγελμα δεν συνιστούν απειλή για τον επαγγελματικό του χαρακτήρα. Συνυπάρχουν με άλλα κίνητρα και αντιλήψεις των υποκειμένων και διαμορφώνουν διαφορετικούς τύπους πραγματιστικού επαγγελματισμού, ο οποίος δεν αλλοιώνει τη μορφή, την ποιότητα ή την απόδοση του στρατιωτικού οργανισμού.

#### **B.4.1.1 Τα ατομικά κίνητρα**

Τα κίνητρα που ώθησαν τους πληροφορητές μας προς την ΠΑ φαίνεται ότι συνιστούν το νεύμα προς ηθικά, κοινωνικά και προσωπικά σημαντικές δραστηριότητες, σύμφωνα με τον ορισμό του «καλέσματος». Φαίνεται ότι σημαντικότερο ρόλο διαδραματίζουν στη λήψη απόφασης για είσοδο στις Ένοπλες Δυνάμεις και ειδικότερα στην ΠΑ, τα κίνητρα που σχετίζονται λιγότερο με την προσδοκία υλικών ανταμοιβών και πολύ περισσότερο με τη συμβολική, ηθική και κοινωνική διάσταση τους. Ένα πρώτο κίνητρο είναι η πρόσληψη που είχαν τα υποκείμενα για την κοινωνική θέση και αξία του στρατιωτικού επαγγέλματος σε συνδυασμό με την αντίληψη ότι οι Ένοπλες Δυνάμεις συμβάλλουν στην ασφάλεια της χώρας.

*Σμηχος: «Δέχτηκα τα πρώτα ερεθίσματα στο γυμνάσιο, από τα μεγαλύτερα παιδιά, από το «μύθο» που είχε η Πολεμική Αεροπορία καθ' όλη τη διάρκεια των ετών, από την αποστολή που εκτελούσε. [...] Είχα μεγαλώσει σε μια κοινωνία, στα προάστια μεν μεγάλης πόλης αλλά ουσιαστικά χωριό ήταν. Μια κάπως κλειστή κοινωνία, με προσήλωση στην οικογένεια, παραδόσεις, και με πολύ θετική άποψη για τα επαγγέλματα αυτά. [...] Καμία γνώση, μηδέν, δεν ήξερα τίποτα. Με προσέλκυε μόνο η εικόνα που έβγαινε προς τα έξω, ο μύθος που περίβαλλε το επάγγελμα με βάση την άποψη της κοινωνίας...»*

*Επιγος : «Πάντα, απ' όταν ήμουνα μικρός, έβλεπα τον ένστολο με δέος και θαυμασμό. Τις είχα σε υψηλή εκτίμηση τις Ένοπλες Δυνάμεις γιατί από τη μία με εντυπωσίαζε η στολή και γενικά το λειτούργημα που εκτελούν οι Ένοπλες Δυνάμεις, η προστασία της χώρας σε κρίσιμες στιγμές»*

*Σμιας: «Καταρχάς το γεγονός ότι μπήκα στην αεροπορία ήταν θέμα τύχης. Εγώ ήθελα απλά να υπηρετήσω στις Ένοπλες Δυνάμεις. Η ιδέα μου ήρθε στο*

*Γυμνάσιο επειδή είχα ερεθίσματα από τη μητέρα μου, η οποία μπορεί να μην είναι του επαγγέλματος αλλά θαύμαζε πολύ τους ενστόλους και αργότερα μπήκε ο αδερφός μου στη ΣΜΥ<sup>145</sup> και πήρα κι από 'κει κάποια ερεθίσματα. Οπότε αποφάσισα ν' ασχοληθώ μ' αυτόν τον τομέα, να προσπαθήσω τουλάχιστον.»*

*Ανθσγος 1: « Στην αρχή την ιδέα μου την έδωσε κάποιος φίλος μου. Σαν ιδέα το είχαμε σκεφτεί και με τον πατέρα μου σε συνδυασμό με το ότι ένας ξαδερφός μου είχε μπει στη ΣΤΥΑ<sup>146</sup> ...Γενικότερα τη δουλειά του στρατιωτικού τη θεωρώ πολύ σοβαρή εργασία. Αγαπούσα και αγαπώ την πατρίδα μου και πίστευα ότι μέσα από αυτό το επάγγελμα θα βοηθήσω ακόμα πιο πολύ τη χώρα μου.»*

*ΕΜΘ Ασμίας: «Από πολύ μικρός ήθελα να γίνω ηλεκτρονικός ή αστυνομικός. Μου άρεσαν τα Σώματα Ασφαλείας χωρίς να έχω προσδιορίσει τι είναι αυτό ακριβώς που μ' αρέσει, γιατί κανένας στην οικογένεια μου δεν είχε σχέση με το χώρο αυτό.»*

Κυρίαρχο όμως κίνητρο, που αποτελεί επίσης συνιστώσα του καλέσματος είναι και η ροπή προς το ειδικότερο αντικείμενο της εργασίας στην ΠΑ. Όπως μάλλον είναι αναμενόμενο, το μαχητικό αεροπλάνο και οι συνθήκες πτήσεων φαίνεται να ασκούν ιδιαίτερη γοητεία μεταξύ του προσωπικού της ΠΑ:

*Επγος 1: «Με γοήτευε και το αεροπλάνο και το στρατιωτικό επάγγελμα αλλά πρώτη μου επιλογή ήταν η Σχολή Ικάρων»*

*Επγος 2: «Στα χρόνια της εφηβείας μου και λόγω της καταγωγής μου από νησί του Αιγαίου έβλεπα συχνά τα μαχητικά μας σε συμπλοκές. Ενθουσιάστηκα μ' αυτό και επέλεξα και προσπάθησα να μπω στην Αεροπορία με την ειδικότητα του Ιπταμένου.»*

<sup>145</sup> ΣΜΥ: Σχολή Μόνιμων Υπαξιωματικών. Είναι Ανώτερη Στρατιωτική Σχολή Υπαξιωματικών του Στρατού Ξηράς. Οι μαθητές της ΣΜΥ εισέρχονται με τη διαδικασία των πανελλαδικών εξετάσεων και εξέρχονται μετά από τριετή φοίτηση με το βαθμό του Μόνιμου Λοχία.

<sup>146</sup> ΣΤΥΑ: Σχολή Τεχνικών Υπαξιωματικών Αεροπορίας. Δεν υφίσταται πλέον καθώς όλες οι Σχολές Υπαξιωματικών της Αεροπορίας έχουν ενοποιηθεί ως ΣΜΥΑ (Σχολή Μόνιμων Υπαξιωματικών Αεροπορίας). Οι μαθητές της ΣΜΥΑ εισέρχονται με τη διαδικασία των πανελλαδικών εξετάσεων και εξέρχονται μετά από τριετή φοίτηση με το βαθμό του Μόνιμου Σμηνία. Κατανέμονται σε διοικητικές και τεχνικές ειδικότητες της ΠΑ.

Ανθσγος 3: «Την οριστική απόφαση την πήρα όταν ήμουν 15-16 χρονών, πάντα με τη σκέψη ν' ασχοληθώ με το αεροσκάφος. Επειδή αυτό που μου άρεσε ήταν η ιδέα της πτήσης και το πόσο όμορφο είναι να πετάς, όπως και σε κάθε άλλο μικρότερο παιδί. Το συνέδεσα έτσι. [...] Υπήρχε κι ένα αίσθημα πατριωτισμού στην οικογένειά μου, δηλαδή την έννοια της πατρίδας, των συνόρων μας, της εθνικής κυριαρχίας κτλ χωρίς να σημαίνει ότι το έκανα μόνο γι' αυτό. Δηλαδή κυρίως ήταν η επιθυμία να βρίσκομαι μέσα σ' ένα αεροσκάφος, γι' αυτό και έδωσα εξετάσεις μόνο για τη Σχολή Ικάρων.»

Η έλξη προς το ειδικό εργασιακό αντικείμενο όμως φαίνεται ότι δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο των Ιπταμένων. Παρόμοια έλξη παρατηρείται και για άλλες ειδικότητες με αντικείμενο τελείως διαφορετικό από αυτό της εκτέλεσης του κυρίως πτητικού έργου της ΠΑ.

Σμγος: «Σκέφτηκα για πρώτη φορά να μπω στην ΠΑ στην ηλικία των 7 ετών καθώς ο πατέρας μου ήταν τεχνικός αεροπλάνων. Δεν το σκεφτόμουν λόγω της επαγγελματικής αποκατάστασης, απλώς το έβαλα στόχο και κατάφερα να μπω στη Σχολή Ικάρων, συγκέντρωσα τότε 19.100 μόρια στις πανελλήνιες εξετάσεις. Ποτέ ο πατέρας μου δεν μου ζήτησε να μπω στην ΠΑ. Η επιλογή ήταν αποκλειστικά δική μου. Μου άρεσε η ιδέα να ασχοληθώ ως μηχανικός αεροπλάνων γενικότερα. Δεν είχα σκεφτεί ποτέ μου να γίνω Ιπτάμενος. Ούτε η ειδικότητα του πατέρα μου που ήταν οπλοουργός με ενθουσίαζε. Εμένα με ενδιέφερε το μηχανικό κομμάτι των αεροπλάνων.»

Ανθστης: «Από πολύ μικρός ο στρατός ήταν πάντα στο μυαλό μου, στολή κλπ. Διάβαζα περιοδικά όπως η «Δράση», ή «Μάχη» κλπ. Είχα όμως και μεγάλη αγάπη στα σκυλιά και ιδιαίτερα στο γερμανικό ποιμενικό. Αργότερα πήγα φαντάρος στην Αεροπορία κι εκεί γνώρισα ότι υπάρχει αυτή η ειδικότητα. Έτσι το παιδικό όνειρο έγινε πραγματικότητα.»

Οι δυσκολίες και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του στρατιωτικού επαγγέλματος, ο οποίος διαμορφώνεται κυρίως από την απαίτηση διαβίωσης σ' ένα πειθαρχημένο περιβάλλον που συχνά συνδυάζεται με σωματική καταπόνηση, φαίνεται να λειτουργεί επίσης ως στοιχείο πρόκλησης για όσους το επιλέγουν. Η συνειδητή

ένταξη σ' ένα τέτοιο απαιτητικό εργασιακό περιβάλλον εντάσσεται επίσης ως συνιστώσα ενός «καλέσματος» για τους επαγγελματίες στρατιωτικούς.

*Ανθσγος 2: «Αρχικά ήθελα να πάω σε στρατιωτική σχολή γενικά. Μου άρεσε η ιδέα, δηλαδή αυτό που είχα σαν ιδέα ότι βγαίνουν μέσα από μια στρατιωτική σχολή. Ότι βγαίνουν άτομα πειθαρχημένα, τα οποία ανταπεξέρχονται σε δυσκολίες και πίστευα ότι μπορώ να ανταπεξέλθω σε όλο αυτό. Την Ικάρων ειδικότερα τη σκέφτηκα γιατί ήταν κάτι δύσκολο, ήταν κάτι συναρπαστικό κι αυτό πιο πολύ μου έδωσε κίνητρο, δηλαδή ήθελα κάτι δύσκολο.»*

*Σμιας: «Ήξερα ότι έχουν σα γνώμονα την πειθαρχία, το να τηρείς κάποια προγράμματα, ότι θα υπάρχουν πάρα πολλές ευθύνες. [...] Ήμουνα πάρα πολύ πειθαρχική, πάντα είχα πρόγραμμα, δεν ήθελα να βγαίνω από κάποια όρια, μπορούσα να βάλω ευθύνες από μικρή. Εε οπότε κατάλαβα ότι αυτό ήταν που αντιστοιχούσε στο χαρακτήρα μου»*

*Ανθσγος 4: «Σκεφτόμουν την είσοδό μου στις Ένοπλες Δυνάμεις από 13 ετών γιατί περισσότερο ήθελα να γίνω Ιπτάμενος. Λόγω του ύψους δεν μπορούσα να μπω. Μετά ήθελα γενικά τις ιατρικές σχολές του στρατού, καθώς μου άρεσε η πειθαρχία. Θεωρούσα ότι είναι ένας κλάδος οργανωμένος, ο οποίος σχετιζόταν με τη σωματική άσκηση και τη συστηματική εκπαίδευση.»*

*ΕΜΘ Ασμιας: «Μου άρεσε η πειθαρχία, μου άρεσε η έννοια του «Οργανισμού», το πώς δηλαδή μια κοινότητα λειτουργεί οργανωμένα για να παράξει ένα συγκεκριμένο έργο. Μ' άρεσε και η στολή, η ομοιομορφία της. Και στη μικρή εκείνη ηλικία θεωρούσα ότι μέσα από τις Ένοπλες Δυνάμεις θα μπορούσα να βοηθήσω ανθρώπους που το είχαν ανάγκη. Την Πατρίδα μου πάνω απ' όλα κι ίσως και μεμονωμένους ανθρώπους.»*

Ο συνδυασμός των συμβολικών ανταμοιβών που εμφανίζονται στις απαντήσεις των πληροφορητών ως κίνητρα για να κατευθυνθούν στην επαγγελματική τους επιλογή και ως προσδοκίες απ' αυτή συνηγορούν στην υπερίσχυσή τους έναντι των υλικών ανταμοιβών. Αυτό το επιβεβαιώνουν και οι ίδιοι με τις απαντήσεις τους παρουσιάζοντας δε και ορισμένα ισχυρά επιχειρήματα. Χαρακτηριστικό

είναι ότι από το σύνολο των πληροφορητών μόνον ένας απάντησε ότι βασικό του κίνητρο ήταν η επαγγελματική αποκατάσταση κι αυτό σε συνδυασμό με τη ροπή του προς συγκεκριμένο τομέα δραστηριότητας εντός των Ενόπλων Δυνάμεων.

*Υποσχος: «Η απόφαση [να επιδιώξω την είσοδό μου στις Ένοπλες Δυνάμεις] πάρθηκε από το Γυμνάσιο και οι λόγοι ήταν ξεκάθαρα για την επαγγελματική αποκατάσταση. Στην πορεία σκέφτηκα ότι δεν μου ταιριάζει απόλυτα [οι Ένοπλες Δυνάμεις]. Όμως επειδή η Ψυχολογία ήταν κάτι που με ενδιέφερε πάρα πολύ από μικρή ηλικία και σε συνδυασμό με την επαγγελματική αποκατάσταση των Ενόπλων Δυνάμεων ήταν το ιδανικό»*

Για την ακρίβεια δεν αναφέρθηκαν καν στο συγκεκριμένο είδος κινήτρων παρά μόνο όταν ερωτήθηκαν συγκεκριμένα για το αν η επαγγελματική αποκατάσταση ήταν ένα από τα κίνητρά τους:

*Ανθστης: «Όχι. Επαγγελματικά ήμουνα καλυμμένος. Ο πατέρας μου ήταν χρυσοχόος, οπότε είχα διέξοδο. Είχα δουλέψει ως τεχνίτης χρυσοχόος και όχι μόνο ως «βιτρίνα». Οικονομικό πρόβλημα δεν υπήρχε. Στην ουσία ήταν δική μου απόφαση καθαρά.»*

*Ανθσχος 3 «Ήταν σίγουρα σε δεύτερη μοίρα. Πιο μεγάλη βαρύτητα είχε μετά όταν «κόπηκα» αυτό. Όταν κάποιος είναι 17 – 18 χρονών θεωρεί ότι μπορεί να τα καταφέρει όλα, πόσο μάλλον το 2011, που μπήκα εγώ, που τα πράγματα δεν ήταν τόσο ακραία όσο τώρα. Ένα παιδί 17 – 18 χρονών θεωρεί ότι μπορεί να βρει κι άλλον τρόπο [να βιοποριστεί]. Δηλαδή εν τέλει σκέφτεται εκείνη τη στιγμή περισσότερο ό,τι θυσιάζει με το να μπει μέσα και να είναι εσώκλειστος τέσσερα χρόνια. Δεν μπορεί να καταλάβει τη σιγουριά που σου δίνει και την επαγγελματική αποκατάσταση μια τέτοια δουλειά, γι' αυτό ήταν σε δεύτερη μοίρα και ίσως και παρακάτω.[...] Αν και δεν υπάρχει αντικειμενικό κριτήριο για το πώς στέκεται οικονομικά μια οικογένεια [...] αν δεν έχει περάσει κάτι ο άλλος πολύ δύσκολο και είναι στα όρια της ανέχειας νομίζω δε θα το βάλει σε πρώτη μοίρα αυτός που είναι 17 χρονών. Δηλαδή θα σκεφτεί εγώ θέλω να κάνω αυτό.»*



Σμιας: «Δεν μπήκα περιμένοντας ένα χρηματικό αντίκρισμα είναι η αλήθεια... δεν ήμουν..., υπάρχουν και τέτοια παιδιά αλλά εγώ δεν είχα κάτι τέτοιο. Ήθελα απλά να ασχοληθώ με κάτι το οποίο θα έβγαινε από το χαρακτήρα μου και επειδή από μικρή ήταν έτσι ο χαρακτήρας μου, κάπως αυστηρός και συγκεκριμένος σε κάποια πράγματα, κατάλαβα ότι ήταν αυτός ο τομέας που θα με βοηθούσε πολύ. [...] Ακόμη και στο σχολείο, επειδή φαινόταν ο χαρακτήρας μου, φαινόταν ότι ήμουν για εκεί πέρα [για στρατιωτική σχολή] αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι επευφημούσαν [οι συμμαθητές μου] αυτή μου την επιλογή. Είχα κάποιες αποτυχίες και πέρασα με την τρίτη φορά σε στρατιωτική σχολή. Είχα περάσει στο τμήμα Βιολογίας στο ΑΠΘ και άρχισαν να μου λένε όλοι «εντάξει πάλι καλά, δεν ήσουν για εκεί μέσα, είναι δύσκολα για τις γυναίκες» και τέτοια. Δεν σκέφτηκα ποτέ τα χρήματα γιατί οι γονείς μου όσο κι αν ζορίζονται θα με υποστήριζαν αν ήθελα να συνεχίσω στο Βιολογικό. Αλλά δεν ήταν αυτό το κίνητρο.»

#### **B.4.1.2 Τα κίνητρα των άλλων**

Τα δύο παραπάνω αποσπάσματα δίνουν την αφορμή για την εξέταση ενός επιπλέον παράγοντα, σχετικά με τα κίνητρα επιλογής του στρατιωτικού επαγγέλματος: την αίσθηση που οι πληροφορητές έχουν για τα κίνητρα των άλλων και αντιπροσωπεύουν τις δύο κυριότερες θέσεις που εκφράστηκαν στις συνεντεύξεις. Στο πρώτο απόσπασμα παρουσιάζεται η θέση ότι στην ηλικία που γίνεται η επιλογή του στρατιωτικού επαγγέλματος δεν βαρύνει, ως κριτήριο, η επαγγελματική αποκατάσταση, αλλά το συναίσθημα, η αγάπη και η γοητεία του επαγγέλματος που αντισταθμίζει τις θυσίες στις οποίες πρόκειται να κανείς να υποβληθεί για να το εξασκήσει.

Επγος 2: «Στην ηλικία 15-25 που ζητούσα να μπω στη σχολή, μέχρι που έφτασα και σαν νεαρός αξιωματικός, όπως κάθε άνθρωπος εκείνης της ηλικίας λειτουργεί με το συναίσθημα. Δεν έχει πολλές γνώσεις, μεγάλη εμπειρία να στοιχειοθετήσει πράγματα, να κρίνει, να αντιληφθεί καταστάσεις...αλλά με το συναίσθημα, με την έπαρση, πολλές φορές με την αδρεναλίνη μας, με την τεστοστερόνη μας σκεφτόμαστε»

Ανθσγος 1: «Επαγγελματίας θεωρώ ότι είναι όποιος κάνει κάτι ως επάγγελμα, είναι δηλαδή η εργασία του και πληρώνεται για να την κάνει. Στις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι αγαπούν την πατρίδα τους και αν ακόμα αμείβονταν με λιγότερα χρήματα πάλι θα συνέχιζαν να κάνουν την εργασία αυτή. Σίγουρα απαιτούνται κάποιες υλικές αμοιβές, αλλά δεν είναι το παν. Μεταξύ των ιπταμένων η αντίληψη αυτή υπάρχει παραπάνω.»

Ανθσγος 2: «...κανείς δεν μπήκε εδώ για τα λεφτά...γιατί όσοι μπήκαν εδώ για τα λεφτά δεν νομίζω να καθόντουσαν. [...] Ναι, κανείς δεν μπήκε εδώ για τα λεφτά. Αν δεν του άρεσε, εδώ πέρα ειδικά, δεν θα έμενε. [...] Στη φάση που είμαι εγώ τώρα, νομίζω με γοητεύει πιο πολύ το αεροπλάνο...γιατί είμαστε μικροί και αυτό μας γοητεύει πιο πολύ αυτή τη στιγμή»

Σε αντίθεση μ' αυτή την άποψη, σε αρκετές περιπτώσεις εκφράστηκε η πεποίθηση ότι, ιδιαίτερα στις μέρες μας που η οικονομική συγκυρία είναι δύσκολη, σε αντιδιαστολή με το παρελθόν, το κίνητρο της επαγγελματικής αποκατάστασης βαρύνει σημαντικά στην απόφαση των νέων να ακολουθήσουν το στρατιωτικό επάγγελμα. Η εκτίμηση αυτή όμως συνοδεύεται από την επισήμανση των πληροφορητών ότι αυτό το συγκεκριμένο κίνητρο έχει αρνητική χροιά, αν δεν συνοδεύεται από την επιθυμία για την εκπλήρωση ενός ιδεώδους.

Επγος 1: «Η άμεση επαγγελματική αποκατάσταση που προσφέρει η Πολεμική Αεροπορία αποτελεί κίνητρο για να εισέλθει κάποιος σ' αυτήν. Σ' αυτές τις δύσκολες περιόδους που ζούμε, είναι πολύ πιθανό κάποιος να επιλέξει την ΠΑ μόνο και μόνο για την επαγγελματική αποκατάσταση που προσφέρει»

Η ίδια υπαξιωματικός που αναφέρθηκε πιο πάνω εξηγεί: Σμιας: «Εεε τώρα πιά οι νέοι δεν μπαίνουν στις στρατιωτικές σχολές για να υπηρετήσουν τις Ένοπλες Δυνάμεις, όσο για μια επαγγελματική αποκατάσταση. Το οποίο πιστεύω ότι είναι και θέμα οικογενειακού περιβάλλοντος. Δηλαδή η άποψη "από το να γίνεις κομμώτρια ή να τελειώσεις το πανεπιστήμιο και να γίνεις σερβιτόρα ...μπες εκεί πέρα να έχεις το μισθό σου και μετά κάνε ό,τι θες»

Ανθστης: «Εε έχει να κάνει με την κοινωνία και την οικονομική κατάσταση της χώρας αυτό που τώρα με στεναχωρεί. Δηλαδή οι συνάδελφοι επιλέγουν την Αεροπορία σαν επάγγελμα και όχι σαν κάτι άλλο...σαν ιδανικό. Πιο παλιά ήταν και άνθρωποι γιατί τους άρεσε η στολή ή η ίδια η δουλειά, κι ας μην ήξεραν τη φύση και τις δυσκολίες της. Τώρα πηγαίνουν για να πάρουν ένα σταθερό μισθό. Οπότε και η συμπεριφορά τους είναι ανάλογη. [...] Και παλιότερα υπήρχαν άνθρωποι που έμπαιναν γι' αυτό το λόγο. Αλλά ήταν πολύ μικρότερος ο αριθμός συγκριτικά με αυτή την περίοδο. Σίγουρα και για το βιοπορισμό αλλά και για κάτι άλλο... και για κάποιον άλλο λόγο...ναι. Τα ιδανικά της πατρίδας, της οικογένειας, της θρησκείας, ήταν πιο δυνατά. Κυρίως της πατρίδας. Έμπαιναν και για άλλο λόγο. Ένα μεγάλο μέρος, όχι όλοι»

Τελικά φαίνεται ότι οι απόψεις είναι διχασμένες σχετικά με τα κίνητρα που οδηγούν κάποιον να επιλέξει το στρατιωτικό επάγγελμα ή απλά:

Ασμος: «[Κάποιος] εντάσσεται [στο στρατιωτικό επάγγελμα] επειδή είναι σίγουρη η επαγγελματική αποκατάσταση, και για τα ιδανικά και την αποστολή των Ενόπλων Δυνάμεων. Νομίζω ότι τα παιδιά έχουν ευφυΐα και γνωρίζουν ότι η Πολεμική Αεροπορία είναι μια καλή επιλογή γι' αυτούς»

ΕΜΘ Ασμιας: «Ανάλογα από την κοινωνική τάξη που προέρχεται ο καθένας και ανάλογα με τις παραδοχές που έχει, θεολογικές, κοινωνικές, φιλοσοφικές, πολιτικές, κάθε είδους παραδοχή...αυτό διαμορφώνει τον τρόπο με τον οποίο σκέφτεται κάθε φορά. Κι όλα αυτά είναι μεταβαλλόμενα ανάλογα με την κατάσταση που βρίσκεται τη δεδομένη στιγμή. Γιατί ο άνθρωπος δεν είναι υπολογιστικό σύστημα. Έχει ψυχοσύνθεση, κι ανάλογα με τη στιγμή...»

#### **B.4.2. Η εκπαίδευση και η εξειδικευμένη γνώση**

Ένα χαρακτηριστικό, το οποίο αποδίδεται στα επαγγέλματα και αποτελεί κριτήριο διαχωρισμού τους από τις απλές εργασίες είναι αυτό της εκπαίδευσης και της κατοχής εξειδικευμένης γνώσης για την αντιμετώπιση συγκεκριμένων προβλημάτων. Το χαρακτηριστικό της εκπαίδευσης εμφανίζεται σε όλες τις

θεωρητικές αντιμετωπίσεις των επαγγελματιών γενικά και του στρατιωτικού επαγγέλματος ειδικότερα.

Οι νεότερες προσεγγίσεις του επαγγελματικού φαινομένου κατατείνουν, όπως είδαμε, στην άποψη ότι τα επαγγέλματα απαιτούν την κατοχή υψηλού επιπέδου εξειδικευμένης γνώσης και η άσκησή τους μια μακρά περίοδο επαγγελματικής εκπαίδευσης και εμπειρίας. Ειδικότερα για το στρατιωτικό επάγγελμα, η σημασία της εκπαίδευσης είναι εμφανής σε όλες τις θεωρητικές προσεγγίσεις. Ο Huntington υποστήριζε ότι η εκπαίδευση των επαγγελματιών στρατιωτικών αφορούσε μόνο το σκληρό πυρήνα της στρατιωτικής δραστηριότητας, τη διαχείριση της βίας. Εξαιρούσε έτσι τους υπαξιωματικούς και τα στελέχη υποστηρικτικών ειδικοτήτων από το στρατιωτικό επάγγελμα.<sup>147</sup> Νεότερες όμως θεωρητικές αντιμετωπίσεις του ζητήματος συμφωνούν ότι η επαγγελματική ταυτότητα των στρατιωτικών καθορίζεται από τη θέση και το ρόλο τους στο στρατιωτικό οργανισμό και σε σχέση με την εκπλήρωση της κεντρικής του αποστολής. Παράλληλα επισημαίνεται η ανάγκη ένταξης στους επαγγελματίες στρατιωτικούς, όλων των κατηγοριών στελεχών, ανεξάρτητα από βαθμό και ειδικότητα.

Διερευνώντας το νόημα που αποδίδουν οι ίδιοι στην εργασία τους, θεωρήθηκε ότι έχει αξία η διερεύνηση της σημασίας που οι ίδιοι οι στρατιωτικοί αποδίδουν στην εκπαίδευσή τους στο εργασιακό τους αντικείμενο αλλά και το πόσο απαιτητική και καθοριστική είναι για την εκτέλεση των καθηκόντων τους. Στο πλαίσιο αυτό τέθηκαν ερωτήματα στους πληροφορητές σχετικά με το είδος, το επίπεδο δυσκολίας, τη διάρκεια και την αποδιδόμενη σημασία στην εκπαίδευση που έχουν υποστεί στη διάρκεια της σταδιοδρομίας τους στην ΠΑ.

Σε ένα πρώτο επίπεδο εξετάζοντας τις απαντήσεις των ιπταμένων αξιωματικών χειριστών της ΠΑ, δείχνει να επιβεβαιώνεται η απαίτηση για υψηλού επιπέδου εκπαίδευση για την άσκηση της εργασιακής δραστηριότητας και την εκτέλεση του επαγγελματικού έργου.

Επγος 2: *«Η ακαδημαϊκή εκπαίδευση που απαιτείται είναι υψηλού επιπέδου, πανεπιστημιακού και διαμορφώνει το απαραίτητο θεωρητικό υπόβαθρο. Μετά βγαίνουν στην επιφάνεια, θα λέγαμε, οι τεχνικές που πρέπει να εφαρμόζονται, οι οδηγίες, οι διαταγές. Όλα αυτά δημιουργούν ένα μίγμα απαιτήσεων που απαιτούν συνεχή και απαιτητική εκπαίδευση. Απαιτούνται σοβαρές ικανότητες και η*

<sup>147</sup> Samuel Huntington, *The Soldier and the State, The Theory and Politics of Civil-Military Relations*,... ό.π., σ. 11

συνεχής βελτίωση του χειριστικού επιπέδου. Κι αυτό απαιτεί συνεχή εκπαίδευση, «ψάξιμο» και αυτοβελτίωση.[...] Εκτός από τις απαιτήσεις... και η εκπαίδευση, και τα στάνταρτς, και οι γνώσεις, και η ροή των πληροφοριών που κάθε μέρα βγαίνουν στην επιφάνεια, απαιτούν το μυαλό να «στύβεται» καθημερινά... να «στύβεται»...»

Ανθσγος 1: «Είναι πολύ απαιτητική η εκπαίδευση. Τα στάνταρτς είναι πολύ υψηλά καθώς δεν αρκεί να πετάς απλώς ένα αεροσκάφος. Πρέπει να εκτελείς και μια αποστολή παράλληλα, οπότε ο πήχης ανεβαίνει πάρα πολύ και πρέπει να πιάσεις κάποια στάνταρτς για να μπορέσουν να σε εμπιστευτούν. Χρειάζεται ένας συνδυασμός πραγμάτων που περιλαμβάνει πολύ διάβασμα, απομνημόνευση πολλών διαδικασιών και στοιχείων, πρακτική εξάσκηση, εγρήγορση και διαχείριση άγχους. [...] Για τον Ιπτάμενο η εκπαίδευση είναι δύσκολη και συνεχιζόμενη για πολλά χρόνια »

Ανθσγος 2: «Η εκπαίδευση ήταν πολύ απαιτητική και από άποψη χρόνου και από άποψη κούρασης και τα πάντα. Δηλαδή ό,τι μπορούσαμε να το κάνουμε το κάναμε. Πέρα από τα σωματικά προσόντα όπως η όραση και η πολύ καλή φυσική κατάσταση, σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα έπρεπε να μάθουμε πολλά πράγματα και ο όγκος αυτός να γίνει κτήμα μας. Μεγάλος όγκος γνώσεων και πολύ «advance» πράγματα.»

Η απαίτηση για υψηλού επιπέδου εκπαίδευση, στοχευμένη και εξειδικευμένη στα αντικείμενα εφαρμογής της κάθε ειδικότητας, η οποία και παρέχεται από την ΠΑ γίνεται εμφανής και από άλλες κατηγορίες στελεχών πλην ιπταμένων.

Σγος: «Στη σχολή η εκπαίδευση είναι αρκετά απαιτητική. Είναι πιο δύσκολα τα μαθήματα και πιο επιστημονικά κι έχοντας συνηθίσει από το σχολείο να είμαστε στην κορυφή,<sup>148</sup> είναι κι έντονος ο συναγωνισμός. Η εκπαίδευση του μηχανικού είναι χωρίς συζήτηση πανεπιστημιακού επιπέδου και απαιτεί να διαθέτει κανείς αυτό που ονομάζω «επεξεργαστική ισχύ». Την ικανότητα δηλαδή να θυμάται στοιχεία και αριθμούς, να οργανώνει την εργασία, να επεξεργάζεται στοιχεία σε

<sup>148</sup> Ο πληροφορητής αναφέρεται στο γεγονός ότι οι εισακτέοι στη ΣΜΑ συγκεντρώνουν στις Πανελλαδικές εξετάσεις το μεγαλύτερο αριθμό μορίων καθώς η συγκεκριμένη σχολή είναι αυτή που έχει την υψηλότερη βάση εισαγωγής στο πεδίο της τις τελευταίες δεκαετίες.

ηλεκτρονικό υπολογιστή κι ότι έχει κάνει απ' αυτά και σε επίπεδο μεταπτυχιακού βοηθάει. Μπορεί να μη χρησιμεύει πάντα όλο το εύρος των γνώσεων που λαμβάνουμε, εξαρτάται από τη θέση που τοποθετείται ο καθένας. Ειδικότερα όμως η φύση της δουλειάς του μηχανικού και του τεχνικού -μιλάω και για τους τεχνικούς της ΣΤΥΑ- είναι όπου πηγαίνει να εκπαιδεύεται. Δεν είναι ό,τι έμαθα εδώ και τελείωσα. Αν πάω σε άλλο τύπο αεροσκάφους πρέπει να ξεκινήσω από το μηδέν την εκπαίδευση. Μόνο τα μέτρα ασφαλείας και η φιλοσοφία μένουν ίδια.»

Ασμχος: «Η σχολή σου δίνει μία γενική κατεύθυνση, μια γενική στρατιωτική εκπαίδευση και κουλτούρα και σε υποστηρίζει για τις γνώσεις που θα αποκτήσεις μετά. Τότε δεν το ξέρεις ακόμα ότι θα αποκτήσεις γνώσεις. Αυτές θα βγουν από σχολεία, τα εκάστοτε σχολεία που περάσαμε πάνω στο αντικείμενό μας ή από την ίδια την δουλειά. [...] Πέραν του χώρου της σχολής, τα σχολεία που παρακολούθησα και η δομή τους ήταν απόλυτα στοχευμένη προς το τί απαιτούσε η υπηρεσία από εμάς. Με λίγα λόγια σου μάθαινε ένα αντικείμενο από την αρχή έως το τέλος με τον καλύτερο τρόπο, διότι αυτό στο δίδασκε ένας πολύ έμπειρος άνθρωπος του οποίου η μεταδοτικότητα και η γνώση δεν περιγράφεται σ' ένα βιβλίο, ή θα έπρεπε να έχουν γραφτεί τόμοι για να αποτυπώσουν την εμπειρία του στην εφαρμογή του συγκεκριμένου αντικειμένου, είτε αυτό είναι θεωρητικής φύσεως - εφαρμογή κανονισμών κλπ - είτε τεχνολογικής φύσεως, πιο πρακτικό, το οποίο θα στο μάθει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο από το Α μέχρι το Ω. Την επόμενη μέρα του σχολείου είσαι ικανός να το χειριστείς στη Μονάδα που θα πας.»

Επγος 1: «Η ειδικότητά μου έχει διαφορετικές κατευθύνσεις οι οποίες όλες προϋποθέτουν απαιτητική εκπαίδευση υψηλού επιπέδου, πανεπιστημιακού θα έλεγα. Είτε ασχολείσαι με οπλικά συστήματα είτε με τον έλεγχο του εναέριου χώρου αν δεν έχεις την εκπαίδευση που απαιτείται οι επιπτώσεις είναι προφανείς Η ανεπάρκεια μπορεί να προκαλέσει από ατύχημα μέχρι επιπτώσεις, σε περίοδο επιχειρήσεων, στην άμυνα της χώρας. [...] Επίσης, θεωρώ ότι είναι ανελαστικό κάθε στέλεχος που ασκεί [διοικητικά] καθήκοντα να έχει παιδεία...παιδεία πανεπιστημιακού επιπέδου, πρέπει να έχει σπουδάσει, να έχει διδαχτεί ψυχολογία, πράγμα που γίνεται στις σχολές. Από τη στιγμή που διοικώ ανθρώπους πρέπει να έχω βασικές γνώσεις για τις επιπτώσεις που μπορεί να έχουν οι αποφάσεις μου στην

*ψυχολογία τους και κυρίως να εκτελώ τα καθήκοντά μου με σεβασμό στην ανθρωπινή φύση τους και με δικαιοσύνη»*

Το ζήτημα της ένταξης στο κάδρο των επαγγελματιών στρατιωτικών, όλων των κατηγοριών προσωπικού ανεξάρτητα από προέλευση και ειδικότητα τίθεται ακόμη πιο εύγλωττα από τους πληροφορητές, σε σχέση με την απαιτούμενη και παρεχόμενη εκπαίδευση. Φάνηκε παραπάνω και αναδεικνύεται περισσότερο στη συνέχεια ότι η εκπαίδευση αποτελεί μια διαρκή διαδικασία στην ΠΑ, αφορά δε όλες τις κατηγορίες προσωπικού με επιδίωξη την άριστη γνώση και κατάρτιση επί του ειδικού εργασιακού αντικειμένου.

*ΕΜΘ Ασμίας: «Μετά την κατάταξή μου και τις αρχικές εκπαιδεύσεις - βασική, στρατιωτική και την εκπαίδευση στην ειδικότητα - πέρασα αρκετές εκπαιδεύσεις. Οι απαιτήσεις εξαρτώνται από τη Μονάδα που βρίσκεται κανείς και την πολυπλοκότητα των συστημάτων με τα οποία ασχολείται. Τα σχολεία που περνάμε είναι υψηλού επιπέδου και απαιτήσεων. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα ίδια σχολεία εκπαιδεύοντουσαν και ανώτεροι αξιωματικοί μηχανικοί»*

*Ανθστης: «Η εκπαίδευση και στην αρχή και στη συνέχεια ήταν απαιτητική. Δεν ήταν μόνο το κέντρο εκπαίδευσης που κάναμε εκπαίδευση με το σκύλο σαν ομάδα. Συνεχίστηκε για δυο χρόνια περίπου. Εκεί χωριζόταν σε διάφορα κλιμάκια, υπήρχε μεγάλη σωματική καταπόνηση.[...] Στην αρχή δεν ήταν επαρκής. Το ΓΕΑ εστίασε στα προβλήματα και άλλαξε πράγματα στη ροή της. Πολλοί από εμάς πήγαν στο εξωτερικό. Πήραμε την εμπειρία ενός άλλου στρατού και σε μέσα και σε τεχνικές και τα προσαρμόσαμε στα ελληνικά δεδομένα. Στα επόμενα σχολεία οι δικοί μας άνθρωποι, που είχαν γίνει εν τω μεταξύ εκπαιδευτές, δώσανε και στοιχεία στους ξένους, δεν πήραν μόνο. Η εκπαίδευση ήταν υψηλού επιπέδου κι έχει εξελιχθεί ακόμη περισσότερο. [...] Όταν γίναμε εκπαιδευτές είχαμε διαφορετική εκπαίδευση, επιπρόσθετη, και σεμινάρια. Κάθε φορά ενημερωνόμαστε για τις νέες μεθοδολογίες. Κι αυτά είναι τα υπηρεσιακά. Υπήρξαν και αναζητήσεις μεταξύ μας. Οι εκπαιδευτές μαζευόμασταν και προβληματιζόμασταν για την ειδικότητα και όχι μόνο. Κάποιοι παρακολούθησαν και με δική τους πρωτοβουλία σεμινάρια και μεταφέρθηκε και αυτή η γνώση και εμπειρία.»*

Η σημασία της εκπαίδευσης για την εκτέλεση της εργασίας σε καθημερινό επίπεδο στην ΠΑ είναι εμφανής στις απαντήσεις όλων των πληροφορητών. Εκείνο που είναι αξιοσημείωτο είναι ότι συχνά η εκπαιδευτική διαδικασία συνδέεται μέχρι ταυτίσεως με την εργασία. Χαρακτηριστικές είναι οι επόμενες αποστροφές από απαντήσεις πληροφορητών. Στην πρώτη η ερώτηση αφορούσε τυχόν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που απαιτούνται για να εργαστεί κάποιος στις Ένοπλες Δυνάμεις και στην ΠΑ.

*ΕΜΘ Ασμίας: «Θεωρώ ότι η εκπαίδευση δεν πρέπει να σταματά ποτέ στον άνθρωπο. Όταν σταματά η εκπαίδευση σταματά και ο άνθρωπος να προχωρά. Στην ΠΑ πρέπει ο καθένας να έχει την ικανότητα να είναι εκπαιδευτής»*

Στην επόμενη, η ερώτηση που τέθηκε αφορούσε την αντίληψη περί της έννοιας του επαγγελματισμού:

*Ανθστης : «Έεε ξεκινάω με την εκπαίδευση. Η ΠΑ εστιάζει πολύ στην εκπαίδευση. Δηλαδή ένα στέλεχος στην ουσία είναι ή εκπαιδευτής ή εκπαιδευόμενος. Μάλλον πρώτα εκπαιδευόμενος και μετά εκπαιδευτής στα της ειδικότητάς του και όχι μόνο.»*

#### **B.4.3 Οι ιδιαιτερότητες της εργασίας**

Σημαντικό στοιχείο για τη διερεύνηση των αντιλήψεων των πληροφορητών για την εργασία τους θεωρήθηκε η άποψή τους για τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει αυτή. Οι απαντήσεις αναδεικνύουν στάσεις και αντιλήψεις οι οποίες συνεισφέρουν στην απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων καθώς συνδέονται με ένα πλήθος χαρακτηριστικών του στρατιωτικού επαγγέλματος. Περιλαμβάνουν ζητήματα όπως το επίπεδο της εκπαίδευσης, την πειθαρχία, την αποστολή, το επίπεδο δέσμευσης με το επάγγελμα, τις κοινωνικές λειτουργίες των ενόπλων δυνάμεων. Παράλληλα αναδεικνύονται στάσεις και αντιλήψεις που αφορούν στις οικονομικές απολαβές αλλά και την καθημερινότητα και τις σχέσεις με την οικογένεια. Στο πλαίσιο αυτό αναδεικνύεται αυθόρμητα η άποψη ότι το στρατιωτικό επάγγελμα αποτελεί λειτούργημα και όχι μια απλή εργασία.



#### **B.4.3.1 Η άποψη ότι το στρατιωτικό επάγγελμα είναι λειτούργημα.**

Η έννοια του «λειτουργήματος» αντιστοιχεί σ' αυτήν του «καλέσματος» καθώς εμπεριέχει τα στοιχεία της άρνησης ή της αναντιστοιχίας της οικονομικής προσόδου από την εργασιακή δραστηριότητα σε σχέση με τις προσφερόμενες υπηρεσίες, οι οποίες συνιστούν μια ανώτερη και σημαντική κοινωνική λειτουργία.

Επγος 1: *«Δεν μπήκα στις Ένοπλες Δυνάμεις, ούτε τις θαύμαζα λόγω της επαγγελματικής αποκατάστασης, που κι αυτό παίζει ρόλο σίγουρα γιατί ποιος άνθρωπος δεν θέλει να ζει αξιοπρεπώς; Αλλά όταν επιλέγεις ένα επάγγελμα που όταν σε χρειαστεί πραγματικά θα σου ζητήσει την ίδια σου τη ζωή, για μένα δεν είναι επάγγελμα, είναι λειτούργημα»*

Επγος 2: *«Είναι λειτούργημα, γιατί η δουλειά που κάνουμε δεν είναι α-νάλογη, εφάμιλλη της οικονομικής ανταμοιβής. Εκτελούμε πολύ μεγαλύτερο κοι-νωνικό έργο, εθνικό έργο πάνω στην προάσπιση της εθνικής ακεραιότητας και ασφάλειας το οποίο δεν μπορεί να αντικατοπτριστεί με την ανταμοιβή που παίρ-νουμε. Και δεν αναφέρομαι μόνο στους πιλότους, μιλάω για όλο το στράτευμα»*

Σγος : *«Αν θεωρήσουμε ότι λειτούργημα είναι το επάγγελμα του δασκά-λου ή του καθηγητή που εκπαιδεύει ανθρώπους, έτσι είμαστε κι εμείς. Όχι μόνο επειδή εκπαιδεύουμε αλλά επειδή όλοι μας συμβάλλουμε στο να διατηρείται η ει-ρήνη. Αυτό το θεωρώ λειτούργημα, το να μην έχουμε πόλεμο»*

Ανθσγος 1: *« Η χώρα μας, όπως όλες οι χώρες, έχει στρατό για την άμυνά της έναντι των εχθρικών απειλών. Η ύπαρξή του είναι ζωτικής σημασίας για τη διατήρηση της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Κάποιοι πρέπει να κάνουν αυτή τη δουλειά για την προστασία της χώρας. Διαφοροποιώ τον ελληνικό στρατό από τον αμερικανικό για παράδειγμα. Δεν θεωρώ ότι είμαστε επαγγελματίες. Δουλεύ-ουμε σαν επαγγελματίες αλλά προσωπικά δεν θεωρώ τον εαυτό μου επαγγελμα-τία στρατιωτικό αλλά ότι προσφέρω στο έθνος μου. Δεν φεύγω από τη χώρα μου για να επιβάλλω τη θέλησή μου. Είμαι εδώ για να υπερασπιστώ τη χώρα μου, τα συμφέροντά της και την άμυνά της. [...] Επαγγελματίας είναι αυτός που επιλέγει μια εργασία, πληρώνεται γι' αυτή κι όταν θεωρήσει ότι δεν πληρώνεται καλά*

σταματάει να την κάνει. Νομίζω στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις δεν υπάρχει αυτό. Υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι το κάνουν επειδή αγαπάνε την πατρίδα τους που και λιγότερα να τους δώσει η Πολιτεία θα συνεχίσουν να το κάνουν. Σίγουρα χρειάζονται και οι υλικές αποδοχές, ώστε να εργάζεσαι κι εσύ αμέριμνος, αλλά δεν είναι το πάν αυτό.»

Ανθσγος 2: «Πιστεύω ξεκάθαρα ότι είναι λειτουργήμα. Δίνεις πολλά περισσότερα από αυτά που παίρνεις. Δηλαδή αν το πάμε από άποψη χρημάτων, ο κίνδυνος που υποβάλλουμε καθημερινά τον εαυτό μας είναι πολύ μεγάλος και οι απολαβές που παίρνουμε σχετικά μικρές. Αλλά και πάλι...βασικά κανείς δε μπήκε για τα λεφτά...όσοι μπήκαν εδώ πέρα<sup>149</sup> για τα λεφτά δε νομίζω να καθόντουσαν. Για μένα αυτό είναι λειτουργήμα, να δίνεις περισσότερα απ' αυτά που παίρνεις. Να δίνεις για την πατρίδα σου, για την Πολεμική Αεροπορία, για όλα αυτά.»

Ανθσγος 3: «Κάποιοί, οι οποίοι δεν έχουν, κατά τη γνώμη μου, καλή και σφαιρική άποψη, υποστηρίζουν ότι ο στρατός ουσιαστικά υπάρχει για τη μία ή την καμία φορά που θα πολεμήσει. Αν και δεν συμφωνώ, θα δεχτώ ότι ισχύει. Όταν θα χρειαστεί θα το κάνουμε όχι για τα χρήματα που παίρνουμε αλλά για την υπεράσπιση των συνόρων της πατρίδας μας και όχι για το σπίτι του ο καθένας. Και θα υπερασπιστούμε κι αυτούς που θέλουν το στρατό κι αυτούς που δεν τον θέλουν. Θεωρώ όμως ότι ο στρατός δεν έχει ρόλο μόνο στον πόλεμο. Η γεωπολιτική μας θέση επιβάλλει να έχουμε στρατό και στο πλαίσιο αυτό είναι υποχρέωσή μας να κάνουμε πράγματα που δεν ανταποκρίνονται στο μισθό μας, να κρατάμε ψηλά τους στόχους, να κρατάμε σταθερούς τους αντικειμενικούς σκοπούς και να πληρούμε όλες τις προϋποθέσεις για να έχουμε σταθερή εθνική κυριαρχία»

Η άποψη ότι το στρατιωτικό επάγγελμα αποτελεί λειτουργήμα δεν εμφανίζεται με επιχειρήματα μόνο την εξασφάλιση της άμυνας της χώρας, την προστασία εδαφικής ακεραιότητας και της εθνικής κυριαρχίας και την εκπλήρωση των εθνικών στόχων. Φαίνεται ότι για αρκετά στελέχη η έννοια του λειτουργήματος συνδέεται άμεσα με τους τομείς του προγράμματος κοινωνικής προσφοράς των Ενόπλων Δυνάμεων για την κάλυψη κοινωνικών αναγκών και λειτουργιών στην

<sup>149</sup> Αναφέρεται ειδικά στους Ιπταμένους

ειρηνική περίοδο, κυρίως στον τομέα της προστασίας της υγείας του πληθυσμού, της αντιμετώπισης εκτάκτων αναγκών και κρίσεων.

*Υποσχος: «Πιστεύω ότι ο στρατιωτικός γενικότερα ασκεί λειτούργημα. Υπάρχουν πάρα πολλές ειδικότητες που προσφέρουν έργο στην κοινωνία. Παραδείγματα είναι οι γιατροί που καλύπτουν υγειονομικά απομακρυσμένες περιοχές όπου δεν υπάρχει κέντρο υγείας ή γιατρός, το έργο που προσφέρουμε στα hot spot, οι αεροδιακομιδές ασθενών από δυσπρόσιτες περιοχές. Γενικά η κοινωνική προσφορά είναι σημαντική.»*

*Ανθστης: «Λειτούργημα είναι ένας άνθρωπος μέσα από τη δουλειά του να σώζει μια ζωή, ο γιατρός για παράδειγμα. [...] Παλιότερα που τα είχα έτσι πιο ιδανικά στο μυαλό μου πίστευα ότι κάνω λειτούργημα. Τώρα πιστεύω ότι είναι μια πολύ χρήσιμη δουλειά προς την Πολιτεία αλλά μέχρι εκεί. [...] Δεν πιστεύω ότι κάνω κάτι φοβερό. Μπορεί ας πούμε να «φυλάμε Θερμοπύλες» και να εκπαιδευόμαστε γι' αυτό, αλλά πιστεύω ότι είναι καθήκον όλων των Ελλήνων με μια ευρύτερη έννοια. Και το είδα να συμβαίνει αυτό, όταν κατά τα γεγονότα των Ιμίων που υπηρετούσα σε ένα νησί του Αιγαίου. Οι ντόπιοι ήταν έτοιμοι για όλα. Όταν το είδα αυτό νομίζω σταμάτησε το δικό μου λειτούργημα [...] Η μεταφορά ενός μοσχεύματος με υπηρεσιακό αεροσκάφος είναι κοινωνική προσφορά. Το ότι κάποιος πολίτης μπορεί να εξυπηρετηθεί από το νοσοκομείο της Αεροπορίας και να γίνει καλά δεν είναι λειτούργημα; Το φαγητό που δίνουμε από διάφορες μονάδες στην εκκλησία και σε απόρους δεν είναι λειτούργημα; Το φαγητό σε δομές μεταναστών. Πολλές δραστηριότητες. Από τις πιο απλές μέχρι τις πιο σύνθετες.»*

Γενικότερα, στις συνεντεύξεις είναι διάχυτες οι αναφορές των πληροφορητών στην υποχρέωση που αισθάνονται ότι έχουν απέναντι στο κοινωνικό σύνολο, τόσο για την εκπλήρωση της αποστολής των Ενόπλων Δυνάμεων εφόσον χρειαστεί σε πολεμικές επιχειρήσεις, όσο και για μια πλειάδα θεμάτων από την ειρηνική περίοδο, όπως η πολυδιάστατη κοινωνική προσφορά των Ενόπλων Δυνάμεων στην οποία αναφερθήκαμε. Άλλα θέματα που αναδεικνύονται, και στα οποία θα αναφερθούμε αργότερα, είναι η ευθύνη για τη διαφύλαξη της υγείας και της ακεραιότητας του στρατεύσιμου προσωπικού που υπηρετεί τη θητεία του και η διαφύλαξη του κύρους των Ενόπλων Δυνάμεων μέσα από τη στάση και

συμπεριφορά τους. Η υποχρέωση ανταπόκρισης στις προκλήσεις αυτές δεν αναδεικνύεται ως αντιστάθμισμα στην οικονομική πρόσοδο, η οποία είτε δεν αναφέρεται είτε θεωρείται αναντίστοιχη, αλλά ως απόρροια της ευθύνης που αισθάνονται απέναντι στο κοινωνικό σύνολο εκ της επαγγελματικής τους ιδιότητας. Το γεγονός ότι η ευθύνη είναι αυτή που εμφανίζεται ως κίνητρο για τη στάση αυτή, συνηγορεί στη διαμόρφωση της γενικής εικόνας ότι το στρατιωτικό επάγγελμα, στην αντίληψη των πληροφορητών, έχει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του λειτουργήματος.

#### **B.4.3.2 Η πειθαρχία**

Η πεποίθηση, ότι η πειθαρχία αποτελεί μια ιδιαιτερότητα της εργασίας στο στρατιωτικό περιβάλλον, είναι διαδεδομένη στην ευρύτερη κοινωνία. Η ύπαρξη αυτής της αντίληψης εμφανίζεται συχνά στις συνεντεύξεις ως ένα από τα κίνητρα που οδήγησαν τους πληροφορητές στην επιλογή του στρατιωτικού επαγγέλματος.

*Ανθσγος 1: «Μου άρεσε σαν σύνολο. Δηλαδή αυτό που είχα σαν ιδέα ότι βγαίνουν μέσα από μια στρατιωτική σχολή. Ότι βγαίνουν άτομα πειθαρχημένα, τα οποία ανταπεξέρχονται σε δυσκολίες»*

*Ανθσγος 4: «Γενικά ήθελα ιατρικές σχολές αλλά στο στρατό, γιατί μου άρεσε και η πειθαρχία»*

*ΕΜΘ Ασμιας: «Μου άρεσε η πειθαρχία, η έννοια του «οργανισμού», το πώς δηλαδή μια κοινότητα λειτουργεί οργανωμένα για να παράξει ένα συγκεκριμένο έργο».*

*Σμιας: «Ήξερα ότι έχουν σα γνώμονα την πειθαρχία, το να τηρείς κάποια προγράμματα, ότι θα υπάρχουν πάρα πολλές ευθύνες...»*

Γενικά, αυτή η αντίληψη δεν απέχει από την πραγματικότητα. Άλλωστε, ο ίδιος ο θεσμικός λόγος των Ενόπλων Δυνάμεων το επιβεβαιώνει, ως απαίτηση: «Η πειθαρχία είναι η βασική στρατιωτική αρετή και η πρωταρχική δύναμη, που διατηρεί σε συνοχή το Στρατό. Όλες οι άλλες στρατιωτικές αρετές γίνονται

ανωφελείς και άκαρπες χωρίς την υποταγή των ατομικών θελήσεων και δραστηριοτήτων στις εντολές και οδηγίες, τις οποίες μια θέληση που ευρίσκεται πιο πάνω από τα άτομα, καθορίζει σαν υποχρεωτικούς κανόνες συμπεριφοράς και δράσεως.»<sup>150</sup>

Αξία, για την εκτίμηση των απαντήσεων που δόθηκαν, έχει η παράθεση του ορισμού και των χαρακτηριστικών της πειθαρχίας, σύμφωνα με τα θεσμικά κείμενα των Ενόπλων Δυνάμεων:

«Κάθε κατώτερος οφείλει να υπακούει στους ανώτερους του και να εκτελεί χωρίς αντιλογία τις διαταγές τους που αφορούν στην εφαρμογή των Στρατιωτικών Νόμων, των Κανονισμών και των διαταγών της Υπηρεσίας. Η υπακοή αυτή λέγεται πειθαρχία.

Η πειθαρχία είναι η κύρια δύναμη του Στρατού. Εφαρμόζεται σε όλους γενικά, χωρίς διάκριση βαθμού ή θέσεως. Προσδιορίζει το καθήκον καθενός και δεν επιτρέπει την αποδιοργάνωση του Στρατού.

Η πειθαρχία σε καμιά περίπτωση δεν έχει σκοπό τη συντριβή της προσωπικότητας, ούτε καταργεί την πρωτοβουλία, αλλά δημιουργεί αρμονικές σχέσεις μεταξύ των ατόμων και συντονίζει τις προσπάθειες για την επιτυχία ενός κοινού σκοπού.

Η πειθαρχία είναι εσωτερική, όταν πηγάζει από την συναίσθηση της αξιοπρέπειας και της ατομικής τιμής, από τη συνείδηση της ευθύνης και της ηθικής υποχρέωσης για εκπλήρωση του κοινού έργου και του κοινού σκοπού και από τη σύνδεση του κατώτερου με τον ανώτερο με δεσμούς σεβασμού και εμπιστοσύνης. Αντίθετα, είναι εξωτερική, όταν πηγάζει από το φόβο των ποινών ή την ελπίδα ανταμοιβών.»<sup>151</sup>

Παρά το γεγονός ότι στις συνεντεύξεις δεν διατυπώθηκε ερώτηση σχετικά με την πειθαρχία, η κυρίαρχη θέση της στην εργασιακή δραστηριότητα των επαγγελματιών στρατιωτικών αναδείχθηκε κυρίως ως βασική απαίτηση για την ομαλή λειτουργία του στρατεύματος και ως μια από τις διαφορές σε σχέση με την εργασία στον ιδιωτικό τομέα, η οποία όμως αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα ποιοτικής λειτουργίας του στρατιωτικού οργανισμού.

<sup>150</sup> Γενικό Επιτελείο Στρατού, *Γενικός Κανονισμός Υπηρεσίας στο Στρατό*, Τυπογραφείο Ενόπλων Δυνάμεων, Αθήνα, 1984 (ανατ. 1995), σ. 10.

<sup>151</sup> Στο *ίδιο*, σ. 20

ΕΜΘ Ασμίας: «Στις Ένοπλες Δυνάμεις λειτουργούμε κάτω από την ομπρέλα της ιεραρχίας και της πειθαρχίας, κάτι που έξω οι πολίτες δεν το έχουν, αυτή είναι μια διαφορά.»

Ασμχος: «Τα περί πειθαρχίας που όλος ο κόσμος λέει για το στρατό, ότι εκεί είναι πειθαρχημένα...κι αυτά, εγώ δεν βρίσκω λογικό να το λέμε, γιατί πολύ απλά όλες οι δουλειές έχουν τον κώδικα πειθαρχίας τους. [...] Οπότε θεωρώ ότι όλες οι εργασίες έχουν τις ιδιαιτερότητές τους. Με τη διαφορά ότι η ιεραρχία και η πειθαρχία στις Ένοπλες Δυνάμεις «δουλεύει», ο κανονισμός και ο νόμος «δουλεύουν». Η σχέση ανωτέρου - κατωτέρου, η ιεραρχία και η πειθαρχία του κατωτέρου προς τον ανώτερο «δουλεύουν». Δεν υπάρχει στέλεχος που να μην αναγνωρίζει το διοικητή του ως φυσικό προϊστάμενο, ως αυτόν που έχει πειθαρχική δικαιοδοσία επάνω του»

Επγος: «Δεν θεωρώ ότι υπάρχει ουσιαστική διαφορά [με την εργασία στον ιδιωτικό τομέα] απλά πιστεύω ότι στις Ένοπλες Δυνάμεις είναι πιο ξεκάθαρα τα πράγματα στο κομμάτι της ιεραρχίας και των επιπέδων διοίκησης.»

Εκείνο που διακρίνεται στις απόψεις αυτών των στελεχών, που έχουν αρκετά έως πολλά χρόνια υπηρεσίας, είναι η αποδοχή του θεσμικού λόγου του στρατιωτικού οργανισμού και η αναγνώριση ότι αυτό το μοντέλο συμβάλλει στην ομαλή και αποτελεσματική λειτουργία του. Η έννοια της πειθαρχίας προσλαμβάνεται, όπως περιγράφεται και από το στρατιωτικό οργανισμό, όχι ως στοιχείο συντριπτικό της προσωπικότητας αλλά ως το στοιχείο εκείνο που συμβάλλει στην εκπλήρωση του κοινού σκοπού, αφορά όλο το προσωπικό, ανεξάρτητα από βαθμό και θέση και συνίσταται στην υπακοή των ιεραρχικά προϊσταμένων που είναι εξουσιοδοτημένοι για τη λήψη αποφάσεων.

Η στάση αυτή απέναντι στο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της πειθαρχίας συναντάται με τον ίδιο τρόπο και σε νεότερα στελέχη, με ελάχιστα χρόνια υπηρεσίας στις Ένοπλες Δυνάμεις. Η αποδοχή της ιεραρχικής δομής των Ενόπλων Δυνάμεων, η αναγνώριση του φυσικού ηγέτη στο πρόσωπο του εκάστοτε προϊσταμένου και της έννοιας της πειθαρχίας όπως περιγράφεται στο στρατιωτικό κανονισμό είναι εμφανής.

Σμιας: *«Είναι σωστό [να υπάρχει πειθαρχία] γιατί υπάρχει μια ιεραρχία στις Ένοπλες Δυνάμεις. [...] Κάποιος πρέπει να είναι εγκεκριμένος να δώσει μια λύση. Να έχει περάσει κάποια πράγματα, να έχει περάσει από κάποιες θέσεις και μετά να είναι σε θέση να δώσει τη λύση. [...] Ακόμα και στο πιο απλό οπλικό σύστημα ο αρχηγός στοιχείου πρέπει να δίνει εντολές και οι άλλοι να εκτελούν ακριβώς ό τι τους λέει. Αλλιώς υπάρχει κίνδυνος να γίνει κακό...»*

#### **B.4.3.3 Οι διαφορές από άλλες εργασίες στον ιδιωτικό ή δημόσιο τομέα**

Η αντίληψη των επαγγελματιών στρατιωτικών για τη σύγκλιση ή τις ενδεχόμενες διαφορές της εργασίας τους, σε σχέση με την εργασία εκτός του στρατιωτικού οργανισμού, είναι ένα από τα αντικείμενα που απασχόλησε τη θεωρία. Ο Moskos όπως είδαμε υποστήριξε ότι η έννοια της απασχόλησης, δηλαδή το μοντέλο «αμοιβή για συγκεκριμένη εργασία» έρχεται σε αντιδιαστολή με τις έννοιες του καλέσματος (ή λειτουργήματος) και του επαγγέλματος. Ήδη φαίνεται ότι οι πληροφορητές μας, γενικά αντιλαμβάνονται την εργασία τους ως λειτούργημα. Θεωρήθηκε όμως σκόπιμο να ερωτηθούν ειδικά για την αντίληψή τους για τις ομοιότητες ή διαφορές της εργασίας τους σε σχέση με τον ιδιωτικό ή δημόσιο τομέα.

Οι περισσότεροι αντιλαμβάνονται την εργασία στο στρατιωτικό οργανισμό ως μεγαλύτερης σπουδαιότητας, κυρίως εκ του γεγονότος ότι έχει σχέση με την άμυνα και την ασφάλεια της χώρας. Ανεξάρτητα από την ειδικότητα του κάθε πληροφορητή και το ειδικό εργασιακό του αντικείμενο, η ύπαρξη διαφορών που αναφέρονται στις απαντήσεις, συνδέονται με το χαρακτήρα του λειτουργήματος που διέπει το στρατιωτικό επάγγελμα.

Σμχος: *«Διαφορές υπάρχουν και σε τεχνικά θέματα, εργασιακά θέματα, εργασιακά δικαιώματα. Εμείς έχουμε εργοδότη το Ελληνικό κράτος που μας έχει αναθέσει να εκτελούμε αυτό το λειτούργημα με σκοπό να υπερασπίσουμε και να διατηρήσουμε την εθνική ακεραιότητα και άμυνα ενώ σε μια ιδιωτική εταιρία σκοπός είναι το κέρδος. Λειτουργούν με βάση αυτό.»*

Επγος 2: *«Εμείς πολλές φορές δεν σκεπτόμαστε... σκοπός μας είναι να βγει σε πέρας η αποστολή και κυρίως με ασφάλεια. Εκεί είναι να βγει μια πτήση*

με όσο το δυνατόν μικρότερο κόστος. Εμείς έχουμε πάρει το ρίσκο της αποστολής, ότι οι αποστολές που παίρνουμε, οι ασκήσεις που κάνουμε διέπονται και εκτελούνται μέσα σε πιο επικίνδυνο περιβάλλον. Δεν είναι μια απλή μεταφορά από μια πόλη σε μια άλλη.»

ΕΜΘ Ασμίας: «Έξω είναι ελεύθερη αγορά. Μιλάμε για χρήμα, «ο θάνατός σου η ζωή μου». Μέσα [στην Αεροπορία] δουλεύεις γιατί έχεις ταχθεί να δουλεύεις για την Πολιτεία. [...] Οι παρεχόμενες υπηρεσίες κάθε οργανισμού, δηλαδή όταν κάποιος αγοράζει υπηρεσίες από κάποιον οργανισμό, θέλει αυτό που πληρώνει να το απολαμβάνει. Η ΠΑ όπως και οι Ένοπλες Δυνάμεις έχουν να κάνουν με την εθνική ασφάλεια και την ακεραιότητα της χώρας. Ένα ξενοδοχείο για παράδειγμα που χρησιμοποιεί ένα ίδιο τηλεφωνικό κέντρο έχει να κάνει με την εξυπηρέτηση του πελάτη που έχει πληρώσει ένα υψηλό αντίτιμο για να μείνει. Και οι δύο θα πρέπει να εξυπηρετηθούν. Το τι βλάβη μπορεί να προκαλέσει το να μην κάνεις σωστά τη δουλειά σου σίγουρα θα είναι διαφορετικό. Έχει διαφορά να χάσει ένας πελάτης ένα τηλεφώνημα ή ένα mail κι άλλο να μην περάσει μια επικοινωνία που μπορεί να έχει επιπτώσεις στη λειτουργία ενός οπλικού συστήματος. Η σημασία της ζημιάς που θα προκληθεί αλλάζει.»

Ανθστης: «Φυσικά και διαφέρει. Μπορεί όχι στην αρχική της μορφή αλλά στη σημασία της. Είναι πολύ πιο εύκολο να φυλάς μια επιχείρηση με αυτοκίνητα παρά μια μοίρα αεροσκαφών. Τα ποσά που διακυβεύονται και η σημαντικότητα του υλικού έχει μεγάλη διαφορά»

Ανθσγος: «Ναι. Έχουμε ξεκάθαρη διαφορά. Θεωρώ ότι δεν είμαστε στην ίδια κατηγορία, ούτε με δημόσιους υπάλληλους ούτε με ιδιωτικούς, ούτε με κανέναν. Είμαστε μια κατηγορία ξεχωριστή. Μπορεί να πληρωνόμαστε «μήνας μπει, μήνας βγει» αλλά είμαστε ξεχωριστή κατηγορία. [...] Και θα πρέπει να το θυμόμαστε κάθε φορά. Πρέπει πολλές φορές να κάνουμε υπομονή και να θυσιάζουμε και από το χρόνο μας, πέρα από το ωράριο, γιατί μέσα απ' αυτό που θα κάνω θα προσφέρω κάτι. Θα προσφέρω στην αποστολή της πτέρυγας στην οποία είμαι και συνολικά στο έργο της αεροπορίας και στο έργο του κράτους»



Το γενικό κλίμα που διαμορφώνεται από τις παραπάνω απαντήσεις διαφοροποιείται σε κάποιο βαθμό από τις απαντήσεις στελεχών υγειονομικών ειδικοτήτων, οι οποίες εστιάζουν σε ειδικότερες διαφορές του ειδικού εργασιακού τους αντικειμένου σε σχέση με τον πολιτικό τομέα. Έτσι για παράδειγμα ο ψυχολόγος αναφέρει ότι μέρος του μόνιμου προσωπικού συνδέει λανθασμένα την ψυχολογική αξιολόγηση με τη λειτουργικότητα στην εργασία, με αποτέλεσμα την απροθυμία τους να απευθυνθούν σε αυτόν.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν διαφορές που επισημαίνονται μεταξύ του στρατιωτικού και των άλλων επαγγελματιών και αφορούν τις σχέσεις και τη διοίκηση του προσωπικού καθώς και ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που συναντάται και σε άλλες απαντήσεις: την τυποποίηση.

*Ασμχος: «Δεν έχουμε τη δυνατότητα να επιλέξουμε ούτε προϊστάμενο ούτε υφιστάμενο στο επάγγελμα αυτό. [...] Άρα πρέπει να λειτουργήσεις μέσα σ' ένα περιβάλλον που δεν έχεις επιλέξει και να προσαρμόσεις και τον υπόλοιπο κόσμο σου μέσα σ' αυτό. [...] Μια άλλη σημαντική ιδιαιτερότητα είναι αυτό που λέμε «τυποποίηση». Φοράω τη στολή μου, κι αν σήμερα μετατεθώ και πάω σε μια άλλη μονάδα το μόνο που θα διαφέρει θα είναι το κλειδί της πόρτας του γραφείου μου. Μέσα θα βρω τα ίδια πράγματα και θα αντιμετωπίσω τις ίδιες διαδικασίες. Αυτό μας επιτρέπει να πηγαίνουμε από τη μια μονάδα στην άλλη και να λειτουργούμε αμέσως»*

Και τα δύο ζητήματα αυτά, δηλαδή το αυτό της διοίκησης προσωπικού που δεν έχει κάποιος επιλέξει να συνεργαστεί μαζί του, καθώς και αυτό της τυποποίησης των διαδικασιών στην ΠΑ, αποτελούν αντικείμενο αναφορών των πληροφορητών σε σχέση με άλλα ερωτήματα, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια.

#### **B.4.3.4 Η επιρροή στην προσωπική ζωή και την οικογένεια**

Τόσο ο στρατιωτικός οργανισμός ως τομέας επαγγελματικής ενασχόλησης, όσο και η οικογένεια έχουν χαρακτηριστεί ως «άπληστοι» θεσμοί, λόγω των υψηλών απαιτήσεων τους σε δέσμευση, αφοσίωση, χρόνο και ενέργεια των

μελών τους, προκειμένου να λειτουργήσουν ομαλά και να επιβιώσουν.<sup>152</sup> Η ταυτόχρονη κάλυψη των υψηλών απαιτήσεων των δύο αυτών θεσμών δημιουργεί συχνά είτε διενέξεις είτε πίεση στο στρατιωτικό προκειμένου να ανταποκριθεί. Η κατάσταση, η οποία έχει αναδειχθεί από προηγούμενες έρευνες σε διάφορους στρατούς και αποτελεί μια παραδεκτή ιδιαιτερότητα για το στρατιωτικό επάγγελμα. Οι κυριότερες διαστάσεις του στρατιωτικού οργανισμού ως «άπληστου θεσμού» που καταγράφονται είναι (1) η πιθανότητα τραυματισμού ή θανάτου, (2) η γεωγραφική κινητικότητα λόγω των μεταθέσεων, (3) οι απουσίες του στρατιωτικού από την οικογένεια λόγω επιχειρησιακής διαθεσιμότητας, επιμορφώσεων σε στρατιωτικά σχολεία, συμμετοχής σε ασκήσεις κλπ και (4) οι περιορισμοί ή υποχρεώσεις που αντανάκλουν στην οικογένεια λόγω της υπηρεσιακής κατάστασης του στρατιωτικού μέλους<sup>153</sup> (πχ η δημόσια εικόνα και τα πρότυπα συμπεριφοράς που πρέπει να ακολουθεί η οικογένεια ενός στρατιωτικού διοικητή)

Οι πληροφορητές δεν ερωτήθηκαν ειδικά για την επιρροή στην οικογένεια, αλλά αυτή αναδείχθηκε σε διάφορα σημεία των συζητήσεων, συχνά μετά από ερωτήσεις στις οποίες δεν ήταν απολύτως αναμενόμενο να θιχτεί το θέμα των επιπτώσεων του επαγγέλματος στην οικογένεια ή την προσωπική ζωή. Με δεδομένο ότι οι μισοί πληροφορητές δεν είχαν δημιουργήσει οικογένεια, οι απαντήσεις αφορούν γενικότερα της επιρροή της εργασίας στην προσωπική ζωή εκτός της εργασίας και το πώς αυτοί την αντιλαμβάνονται και τη βιώνουν.

Ένα πρώτο ζήτημα που αναδεικνύεται είναι αυτό του αυξημένου κινδύνου των ιπταμένων της ΠΑ καθώς και το ζήτημα της απουσίας από την οικογένεια σε διάφορες περιπτώσεις, σύμφωνα με όσα προαναφέρθηκαν.

*Επγος 2: «Επιπτώσεις και θυσίες υπάρχουν και σε σχέση με την οικογένεια. Δεν είναι βέβαιο τι ώρα θα γυρίσουμε σπίτι μας. Η οικογένειά μας δεν το ξέρει αυτό και πρέπει να μάθει να ζει με την αβεβαιότητα του πότε και κυρίως του αν θα επιστρέψουμε σπίτι. Το «αν» πρώτα, το οποίο εξαρτάται και από εμάς τους ίδιους. Και το «πότε». Αν και το πρόβλημα αυτό έχει εξομαλυνθεί τα τελευταία χρόνια και υπάρχει ομαλότητα, υπάρχουν πάντα περίοδοι εντάσεως, ασκήσεων*

<sup>152</sup> Mady Wechsler Segal, «The Military and the Family as Greedy Institutions», *Armed Forces and Society*, τομ. 13, τχ. 1 (Φθινόπωρο 1986), σ. 9-38, σ.9

<sup>153</sup> Στο ίδιο, σ. 15-23

*κλπ που συμβαίνει. Όμως και σε άλλες περιπτώσεις, όταν υπάρχει απαίτηση ένα συγκεκριμένο έργο να υλοποιηθεί, αυτό θα γίνει σε επιπλέον χρόνο.»*

Ειδικά για τους ιπταμένους, καταδεικνύεται η ιδιαίτερα απαιτητική εκπαίδευση, η οποία κοστίζει πολύ σε προσωπικό χρόνο. Χαρακτηριστικό είναι ότι η ίδια ακριβώς κατάσταση αναφέρεται από στελέχη με μεγάλη διαφορά σε χρόνια υπηρεσίας, άλλα στο τέλος και άλλα στην αυγή της σταδιοδρομίας τους.

*Σμχος: «Είμαι πιλότος της ΠΑ για εμένα είναι κάτι το οποίο εξελίχθηκε. Έχω θυσιάσει πολύ προσωπικό χρόνο, έχω «φύγει» ημέρες...εβδομάδες... σε σκέψεις, σε εξέλιξη, για να μπορέσω μέσα από τη σταδιοδρομία και την καριέρα να εξελιχθώ, να κριθώ εδώ που είμαι και να κάνω κάθε φορά ένα «σετ» παραπάνω. Απαιτούνται θυσίες, σε προσωπικό χρόνο, για μελέτη. Μπαίνει πάντα μπροστά το καθήκον. On call στο τηλέφωνο όποτε απαιτηθεί. Τρέχει αυτή η απαίτηση, η οποία πρέπει να εκπληρωθεί, μαζί με όλο το περιβάλλον στην εργασία.»*

*Ανθσγος 1: «Για εμένα πιο σημαντική θυσία είναι το ότι πρέπει να βρίσκεται σε ένα περιβάλλον συνεχόμενου στρες και αναμονής. Αναμονής για τις αξιολογήσεις, για το επόμενο «step», το οποίο δεν σε αφήνει και να σκεφτείς κι άλλα πράγματα για τη ζωή σου. Ότι πρέπει κάθε μέρα, όλη μέρα να ασχολείσαι με αυτό, να προσέχεις τον εαυτό σου, να διαβάζεις όλο το ελεύθερο σου χρόνο. Το δύσκολο δεν είναι να διαβάσεις αλλά ό,τι διαβάζεις να το αποδώσεις την επόμενη ημέρα στο μέγιστο βαθμό. Αυτά στο στάδιο της εκπαίδευσης, αλλά για τον Ιπτάμενο η εκπαίδευση συνεχίζεται για πολλά χρόνια.»*

*Ανθσγος 2: «Δεν είμαι σε θέση να βλέπω άτομα που θα ήθελα να βλέπω πιο συχνά, όπως την οικογένειά μου, τους φίλους μου. Ο χρόνος είναι πάρα πολύ περιορισμένος, ουσιαστικά δεν έχω προσωπικό χρόνο. Αυτό συμβαίνει γιατί είναι πολύ μεγάλος ο όγκος της δουλειάς που πρέπει να γίνει, δηλαδή η δουλειά μας δεν τελειώνει με το που φύγουμε από τη μοίρα. Με το που πάμε στο σπίτι μας πρέπει να φάμε, πρέπει να κοιμηθούμε, να ξεκουραστούμε γιατί υπάρχει κούραση και μετά έχουμε να διαβάσουμε για την επόμενη μέρα, δηλαδή είναι κάτι συνεχόμενο. Εμείς ξεκουραζόμαστε μόνο όταν είναι να κοιμηθούμε το βράδυ.»*

Στις άλλες κατηγορίες προσωπικού, πλην Ιπταμένων, η κατάσταση σχετικά με την επιρροή στην οικογένεια εμφανίζεται σχετικά καλύτερη, ενώ παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ εγγάμων και αγάμων στελεχών. Οι γενικότερες αντιλήψεις που εμφανίζονται είναι ότι η επιρροή είναι αυξημένη στα έγγαμα στελέχη και τις οικογένειές τους και ότι οι μεταθέσεις αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα αν και στην Πολεμική Αεροπορία το πρόβλημα αυτό δεν είναι τόσο έντονο όσο σε άλλους κλάδους των Ενόπλων Δυνάμεων και ειδικά στο Στρατό Ξηράς. Φαίνεται ότι στην ΠΑ το πρόβλημα των μεταθέσεων παρουσιάζει διακυμάνσεις ανάλογα με την κατηγορία και την ειδικότητα του προσωπικού.

Επγος 2: *«Στον τομέα της υποστήριξης πρέπει να δημιουργηθεί ένα σταθερό οικογενειακό περιβάλλον, λιγότερες μεταθέσεις. στους στρατιωτικούς γενικά. Εμείς λόγω ειδικότητας διατηρούμαστε λίγο καλύτερα σε ό,τι αφορά τις μεταθέσεις. Η εξειδίκευσή μας μας κρατάει σ' ένα μέρος. Εμένα προσωπικά οι μεταθέσεις μου δεν μου έχουν δημιουργήσει πρόβλημα. Γνωρίζω όμως φίλους και συμμαθητές μου που αντιμετώπισαν.»*

Ανθστης: *«Την επηρεάζουν σίγουρα. Θετικά ή αρνητικά είναι στο δικό μας χέρι. Δηλ. αν πάρω τα προβλήματα της δουλειάς στο σπίτι θα την επηρεάσουν αρνητικά. Είναι δεδομένο αυτό όπως και το ανάποδο. Την πιο σωστή κουβέντα μας την είχε πει ένα Ανθστης όταν είμαστε πιτσιρικάδες. Ότι αν μπορούμε να αφήνουμε τα προβλήματα στην πύλη του στρατοπέδου και να παίρνουμε τα πολιτικά να πηγαίνουμε σπίτι μας και το ανάποδο [...] Εκτός αυτών και η φύση της εργασίας σίγουρα επηρεάζει την οικογένεια, μια μετάθεση, ότι πρέπει ν' ανοίξεις διπλό σπίτι στη μετακίνηση των παιδιών, οι σπουδές τους, η δουλειά της συζύγου. Σίγουρα μπορεί να φέρει ευτυχία αλλά και δυστυχία σε μια σχέση. Μπορεί και να τη διαλύσει, άρα και η προσπάθεια που απαιτείται για να την κρατήσεις είναι μεγαλύτερη.»*

Σγος: *«Δεν αφήνω την δουλειά να πάει στο σπίτι. Οτιδήποτε συμβαίνει στο χώρο εργασίας παραμένει εκεί. Ενδεχόμενα προβλήματα δεν τα μεταφέρω σπίτι. Αυτό το οποίο επηρεάζει σε κάποιο βαθμό είναι οι απουσίες γιατί συμβαίνει πολύ συχνά να χρειαστεί να μείνω στη δουλειά περισσότερο χρόνο, πολύ ή λίγο*

ανάλογα με την ανάγκη, αλλά εντάξει... δεν έγινε και τίποτα. Μεταθέσεις δεν είχα και δεν με έχουν επηρεάσει»

ΕΜΘ Ασμίας: «Οι μεταθέσεις είναι το μεγαλύτερο πράγμα. Ειδικά για έναν οικογενειάρχη θεωρώ ότι είναι το Α και το Ω, γι' αυτό και ως συνδικαλιστικός φορέας προσπαθούμε να μειώσουμε τα χρόνια στα οποία θα μπορεί η Υπηρεσία να δίνει μεταθέσεις στο προσωπικό. Προσπαθούμε στα 25 χρόνια να υπάρχει αμετάθετο στο προσωπικό ανεξαρτήτως βαθμού, τουλάχιστον μέχρι το βαθμό του Συνταγματάρχη. Θεωρούμε ότι οι μεταθέσεις είναι το Α και το Ω και ο μεγαλύτερος λόγος διαζυγίων. Γιατί συνήθως η γυναίκες δεν ακολουθούν τους άντρες στρατιωτικούς στις μεταθέσεις.»

Το να μην μεταφέρονται τα προβλήματα ή οι ιδιαιτερότητες της δουλειάς στο σπίτι είναι μια τακτική την οποία προσπαθούν, όπως αναφέρθηκε, να εφαρμόσουν τα στελέχη, όμως αυτό δεν θεωρείται πάντα εφικτό. Στην παρακάτω περίπτωση θίγεται εν μέρει κι αυτό που αναφέρεται στη θεωρία ως προσαρμογή της οικογένειας στις αξίες και τα πρότυπα συμπεριφοράς του στρατιωτικού.

Ασμηός : «Επιρροή σίγουρα υπάρχει. Δηλαδή πχ όταν εμείς έχουμε μάθει στην ευταξία κι ένα σπίτι είναι στην εντροπία, αναγκαστικά θα χρειαστεί κάτι να πεις, το οποίο μπορεί να μην έχει αποδοχή. Ας πούμε εμένα τα παπούτσια μου δεν είναι ποτέ αγυάλιστα, είτε πολιτικά, είτε αθλητικά που είναι πάντα πλυμένα, είτε υπηρεσιακά. Αυτό δεν βλέπω να συμβαίνει μέσα στο σπίτι που παπούτσια είναι δεξιά κι αριστερά κι όχι καθαρά. Εκεί θα κάνεις μια επέμβαση, είτε χιουμοριστικά είτε αυστηρά ανάλογα και με το χαρακτήρα του καθενός. Άρα αυτό που έχουμε πάρει από τη Σχολή το φέρνουμε στην οικογένεια. Και το στρωμένο κρεβάτι φέρνουμε, και το περιποιημένο κεφάλι το φέρνουμε. Αναγκαστικά, γιατί γίνεται βίωμά σου. Η δουλειά μας είναι το 1/3 της καθημερινότητάς μας και μπορεί και παραπάνω. Δεν μπορεί να μην σε επηρεάσει. Και είναι κι ένα περιβάλλον που δουλεύει στον επηρεαστικό ψυχικό σου τομέα. Πολλά πράγματα δεν γίνονται μόνο με το γνωστικό μας αντικείμενο, γίνονται και με τον ψυχοκοινωνικό μας τομέα και με το νευρομυϊκό μας τομέα, συνδυάζονται. Το ένα επηρεάζει το άλλο κι εμείς επηρεάζουμε το σπίτι στην προέκταση. Κάθε δουλειά όμως τα έχει αυτά. Οι ιδιαιτερότητες της δουλειάς μεταφέρονται στο σπίτι. Κι απ' το σπίτι όμως παίρνεις

*πράγματα στη δουλειά. Δεν απομονώνονται αυτά τα δύο. Επειδή το επάγγελμα έχει άμεση σχέση με τους θεσμούς και τις αξίες αυτά τα μεταφέρουμε μέσα στην οικογένεια.»*

Σε αντίθεση με τα έγγαμα στελέχη που αναφέρονται σε αρνητικές επιδράσεις της εργασιακής τους κατάστασης πάνω στο οικογενειακό τους περιβάλλον, τα άγαμα στελέχη εμφανίζονται ανεπηρέαστα τονίζοντας ωστόσο ότι μάλλον η κατάσταση θα μεταβληθεί όταν αποκτήσουν δική τους οικογένεια.

*Ανθσγος 3: «Προς το παρόν δεν έχω συναντήσει κάποια δυσκολία. Μπορεί να πηγαίνω κάποιες μέρες στο σπίτι νοητικά κουρασμένος ή οι 24ωρες υπηρεσίες να είναι αρκετές αλλά ακόμα δεν θεωρώ ότι έχω δυσκολευτεί. Μπορεί αργότερα αν τύχει κάποια μετάθεση. Πάλι όμως είμαστε σε καλύτερη θέση από το Στρατό Ξηράς. Στην ΠΑ καλώς ή κακώς, ίσως λόγω της εξειδίκευσης του προσωπικού, οι μεταθέσεις δεν έχουν την ίδια συχνότητα. Εγώ θα ήθελα να γνωρίσω κι άλλες πόλεις, και το αντικείμενό μου περισσότερο. Κάποια στιγμή που θα έχω οικογένεια δεν ξέρω πως θα το αντιμετωπίσω.»*

*Ανθσγος 4: «Δεν επηρεάζεται ιδιαίτερα. Μόνο η μετάθεσή μου με επηρέασε και με επηρεάζει γιατί πρόκειται να αρραβωνιαστώ σύντομα και η αρραβωνιαστική μου βρίσκεται σε άλλη πόλη.»*

#### **B.4.4 Η αντίληψη για τις έννοιες «επαγγελματίας» και επαγγελματισμός»**

Ένα από τα κυριότερα ερωτήματα που τέθηκαν στην έρευνα ήταν η αντίληψη των πληροφορητών για τις έννοιες του «επαγγελματία» και του «επαγγελματισμού». Τέθηκε αυτό το ερώτημα με σκοπό, η αξιολόγηση των απαντήσεων να συνδράμει στην εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με το είδος του επαγγελματισμού που υιοθετείται από τα στελέχη της ΠΑ καθώς και στη διερεύνηση τυχόν διαφορών στις αντιλήψεις αυτές ανάμεσα σε παλαιότερα και νεότερα στελέχη καθώς και ανάμεσα σε στελέχη διαφορετικών κατηγοριών ανάλογα με την προέλευση (παραγωγικές σχολές αξιωματικών - υπαξιωματικών - θεσμοί εθελοντών). Ειδικότερα, σκοπός ήταν η διερεύνηση του αν υιοθετούνται οι έννοιες και αν αυτές λαμβάνουν τη μορφή «ριζοσπαστικού» ή «πραγματιστικού» επαγγελματισμού,

σύμφωνα με τα θεωρητικά σχήματα που παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Επγος 2 : *«Πάνω απ' όλα η ασφάλεια. Προσωπική...εγκαταστάσεων. Σκεφτόμαστε την επόμενη ημέρα, τι έχουμε να κάνουμε και προσαρμόζουμε τις ανάγκες μας και τον προσωπικό μας χρόνο ανάλογα με την εργασία μας. Αλλά το πιο σημαντικό είναι η ασφάλεια. Όλες οι διαδικασίες που πρέπει να τηρούνται ώστε να οδηγηθούμε στο μέγιστο επίπεδο ασφαλείας. Πρωτόκολλα και διαδικασίες»*

Ανθσγος 1: *«Ασχολείσαι με ένα αντικείμενο και προσπαθείς καθημερινά να βελτιώνεσαι και να το γνωρίζεις διεξοδικά κάθε τι που αφορά το αντικείμενό σου. Από εκεί και πέρα να περατώσεις την εργασία σου όσο το δυνατόν καλύτερα τηρώντας τις διαδικασίες που υπάρχουν οι οποίες είναι ζωτικής σημασίας ειδικά στην δουλειά του Ιπτάμενου. Πιστεύω ότι πρέπει να υπάρχει επαγγελματισμός στην δουλειά μας καθώς και αυστηρή τήρηση των κανονισμών.»*

Ανθσγος 2: *«Αρχικά πρέπει να είσαι καλός στη δουλειά σου επειδή το επέλεξες, επειδή θέλεις να είσαι εδώ σε πρώτη φάση. Σε δεύτερη φάση στο δικό μας επάγγελμα αν δεν είσαι επαγγελματίας θα θέσεις τον εαυτό σου σε κίνδυνο κι όχι μόνο τον εαυτό σου και άλλους. Το να κάνει ένας ιπτάμενος καλά τη δουλειά του συνίσταται στο να φέρει σε πέρας την αποστολή του, να είναι πολύ πιο πάνω από τα στάνταρ που υπάρχουν. [...] Στο πιο χαμηλό στάνταρ πάντως κάνω καλά τη δουλειά μου σημαίνει φεύγω και γυρίζω πίσω, αν δεν την κάνεις καλά θα θέσεις τον εαυτό σου σε κίνδυνο, θα θέσεις άλλους σε κίνδυνο, θα θέσεις εξοπλισμό σε κίνδυνο.»*

Σε μια πρώτη ανάγνωση και σε ό,τι αφορά τους ιπταμένους της ΠΑ, διαπιστώνεται ότι η έννοια του επαγγελματισμού γίνεται αντιληπτή σε αντιδιαστολή με τον ερασιτεχνισμό και περιλαμβάνει τη βαθιά γνώση όλων των λεπτομερειών του εργασιακού αντικειμένου. Αξιοσημείωτο είναι όμως το γεγονός ότι κοινή μεταξύ των ιπταμένων, είτε παλαιότερων είτε νεότερων, είναι η σύνδεση της έννοιας του επαγγελματισμού στον εργασιακό τους τομέα με την παράμετρο ασφάλεια, στην οποία αποδίδουν τεράστια σημασία.

Εξετάζοντας τις απαντήσεις πληροφορητών από άλλες ειδικότητες και κατηγορίες στελεχών διαπιστώνεται κάτι αντίστοιχο.

Επγος 1: *«Επαγγελματισμός για μένα σημαίνει να γνωρίζω το αντικείμενο της δουλειάς μου από την πιο απλή ενέργεια μέχρι την πιο πολύπλοκη, όπως προβλέπονται από τις εντολές που υπάρχουν. Ο σωστός επαγγελματίας είναι αυτός που γνωρίζει τις υποχρεώσεις του και τις εφαρμόζει στην πράξη άριστα»*

Σμγος: *«Αρχικά σημαίνει να προσέχω τον ίδιο μου τον εαυτό, έπειτα τον εξοπλισμό, ... να εκτελώ τα στάδια της εργασίας με επιτυχία, να χρησιμοποιώ τα μέσα ειδικής προστασίας έτσι ώστε τόσο εγώ και οι συνάδελφοι όσο και το αεροπλάνο να είναι στην απαιτούμενη κατάσταση ώστε να μην προκληθεί τραυματισμός προσωπικού και βλάβη του αεροπλάνου. Είμαστε επαγγελματίες δίνοντας έμφαση πρώτα στο έμψυχο δυναμικό και έπειτα στο υλικό. Το επιθυμητό για μένα είναι να μην υπάρξει κάποιος τραυματισμός και να εκτελεστεί η πτήση κανονικά χωρίς να προκύψει κάποιο πρόβλημα. Όχι βλάβη, γιατί βλάβες θα υπάρχουν. Στην περίπτωση εμφάνισης έκτακτης βλάβης πρέπει να γίνουν όλες οι διαδικασίες που προβλέπονται με τον σωστό τρόπο.»*

Ανθσγος 3: *«Αυτό το αντιλαμβάνομαι με τη λέξη, που λέγαμε πολύ συχνά στη σχολή... «τυποποίηση». Επειδή χειριζόμασταν δηλαδή μηχανήματα που ήταν πανάκριβα, τα οποία τα είχε αγοράσει το ελληνικό κράτος και στα οποία έπρεπε να υπάρχει πολύ σοβαρά η τυποποίηση. Δεύτερον, ασχολούμασταν πάντα και με ζώες, είτε με συναδέλφους, είτε με εκπαιδευτές, είτε και με πρωτοετείς ακόμα στη σχολή. Άρα έπρεπε να υπάρχει πάντα μια τυποποίηση, αρχικά προς την ανθρωπινή ζωή και ένας επαγγελματισμός, δηλαδή να συμπεριφερόμαστε σωστά ως προς τους ανθρώπους, το πώς τους διαχειριζόμαστε, το πώς τους προστατεύουμε... δηλαδή με τα μέτρα ασφαλείας, με τις κανονικές διαδικασίες, να τηρούνται σωστά. Και στη συνέχεια και ηθικά, πώς χειριζόμαστε έναν άνθρωπο, το τι διαταγές του δίνουμε, το γιατί του δίνουμε αυτές τις διαταγές, το τι τον βάζουμε να εκτελέσει. Ως προς τους υφισταμένους περισσότερο καταλαβαίνω εγώ τον επαγγελματισμό. [...] Αυτόν τον κόσμο προσέχουμε πρώτα να είναι ασφαλής, δηλαδή ως προς τα όπλα, τα πυρομαχικά οπότε πρέπει να υπάρχει μία τυποποίηση και ένας επαγγελματισμός ως προς αυτό. Ένα άλλο κομμάτι επαγγελματικά είναι το πώς*



ανταποκρινόμαστε καθημερινά, δηλαδή στις υποχρεώσεις μας, δηλαδή ποιες είναι οι καθημερινές, ποιες είναι οι μηνιαίες, οι εβδομαδιαίες. Ένα άλλο κομμάτι είναι όταν είμαστε έξω πως κινούμαστε, πως συμπεριφερόμαστε, δηλαδή σε μια παρέλαση, ένα άγλημα τι εικόνα δείχνουμε προς τα έξω, και αυτό το θεωρώ επαγγελματισμό.»

Υποσχος: «Αν θεωρήσουμε τον επαγγελματισμό όπως τον ορίζει η Πολεμική Αεροπορία είναι πολύ ξεκάθαρο το πως πρέπει να είναι ένας επαγγελματίας. Από το πιο απλό, το πως πρέπει να φέρει τη στολή μέχρι το πώς πρέπει να εκτελεί τη δουλειά του. Είναι πολύ ξεκάθαρα όλα αυτά. Βέβαια είναι ένας όρος και μια έννοια στην οποία παίζει ρόλο η προσωπικότητα του καθενός. Αυτή είναι που προκαλεί τις διαφορές μεταξύ μας. Γενικότερα θεωρώ ότι επαγγελματίας θεωρείται αυτός ο οποίος εκτελεί το έργο του σύμφωνα με τους κανόνες του συστήματος στο οποίο ανήκει, όπως και το αν ο ίδιος γενικότερα κινείται και ενεργεί σύμφωνα με όσα επιτάσσει η ιδιότητά του. Στην Πολεμική Αεροπορία πιστεύω ότι τόσο η ιδιότητα του Ψυχολόγου όσο και η ιδιότητα του αεροπόρου έχουν σαφείς επαγγελματικούς κώδικες με στενά όρια που προστατεύουν κάποιον από το να χάσει τον επαγγελματισμό του»

Ανθσχος 4: «Ο επαγγελματισμός πρώτα απ' όλα αρχίζει από τα πολύ απλά πράγματα όπως το να είσαι συνεπής στο ωράριό σου. Όταν είσαι σωστός στα απλά πράγματα, τότε δείχνεις ότι είσαι πιθανότατα ικανός και για ζητήματα πολύ πιο σοβαρά στο χώρο εργασίας. Επαγγελματισμός σημαίνει να είσαι εντάξει σε όλες σου τις υποχρεώσεις. Σημαίνει να είσαι συνεπής στα χρονοδιαγράμματα, στην εμφάνισή σου, έτσι ώστε να δίνεις το σωστό παράδειγμα και στους υπολοίπους. Είναι και το να πιστεύεις σ' αυτό που κάνεις. Αν δεν το πιστεύεις δεν θα το κάνεις και καλά.»

Ανθστης : «Επαγγελματισμός σημαίνει για εμένα, ότι αφού μάθω τις απαιτήσεις της δουλειάς, να τις πληρώ στο μεγαλύτερο ποσοστό... να μπω στη δουλειά μου το πρωί, στο ωράριό μου και να κάνω συγκεκριμένες κινήσεις χωρίς κανένας να μου τις υποδείξει. Η δικιά μου ειδικότητα έτσι δουλεύει [...] Η ΠΑ εστιάζει πολύ στην εκπαίδευση. [...] Ε αυτοί που λειτουργούν επαγγελματικά αυτή την εκπαίδευση την εφαρμόζουν στους ίδιους, στο υλικό τους και στους συναδέλφους,

*τους υπόλοιπους επαγγελματίες. Αν η υπηρεσία ζητάει τρία πράγματα, πρέπει να γίνουν τρία κι όχι δύο... κι ας βγαίνει η δουλειά και με δύο. Μπορεί να μην το κάνουν όλοι αλλά το κάνουν οι επαγγελματίες και η Αεροπορία είναι σε μεγάλο βαθμό επαγγελματική»*

*ΕΜΘ Ασμίας: «Εννοώ την υπευθυνότητα στην εκτέλεση μιας εργασίας, υπευθυνότητα πρώτα στον εαυτό σου και μετά στον οργανισμό για τον οποίο δουλεύεις»*

*Σμίας: «Είναι το να αποφεύγεις το “εντάξει θα το κάνει ο άλλος”. Το να κάνεις τη δουλειά σου και να μη δέχεσαι από κανέναν παρατηρήσεις γι’ αυτήν. Δηλαδή αυτό που κατάλαβα στη θέση που βρίσκομαι αυτή τη στιγμή, σε περίπτωση που κάποια δουλειά εξαρτάται από σένα, κάποιου άλλου η δουλειά εξαρτάται από σένα να μην ζορίζεται να την ολοκληρώσει εξαιτίας σου. Να έχεις τελειώσει τη δουλειά σου στα σωστά χρονικά περιθώρια με το σωστό τρόπο, έτσι ώστε και ο άλλος με τη σειρά του να μπορεί να κάνει δουλειά του. [...] Αυτό... το να καταλαβαίνεις ότι είσαι μέρος μίας αλυσίδας και πρέπει κάποια πράγματα να ετοιμάζονται στο χρόνο που πρέπει για να επέλθει κάποιο άλλο αποτέλεσμα, ... πρέπει να το ξέρεις. Το να μην αφήνεις τη δουλειά σου σε άλλους και γενικότερα να θέλεις να τελειώνεις τη δουλειά. Ή να δεις κάποιον άλλον που ζορίζεται και να τον βοηθήσεις. Να μην πεις δεν είναι δουλειά μου δεν ασχολούμαι.»*

Γίνεται απόλυτα εμφανές από τις απαντήσεις που παρατέθηκαν ότι η έννοια του επαγγελματισμού στην αντίληψη των πληροφορητών μας, σε ένα γενικό πλαίσιο ταυτίζεται με την αυστηρή τήρηση διαδικασιών και κανονισμών που έχουν ως σκοπό πρωτίστως την ασφάλεια σε όλα τα επίπεδα - προσωπικού, υλικού και εγκαταστάσεων -. Η τήρηση των διαδικασιών αυτών συνδέεται άμεσα με την έννοια της πειθαρχίας, δηλαδή της απαρέγκλιτης και χωρίς αντιλογία εφαρμογής των διαταγών που εξετάσαμε παραπάνω. Αποτελεί δε το σημαντικότερο ίσως μέρος ενός επαγγελματικού κώδικα, ο οποίος περιλαμβάνει και άλλα στοιχεία που αναδεικνύονται από τις απαντήσεις, όπως αυτό της διατήρησης μιας συγκεκριμένης εικόνας προς το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, της συναδελφικότητας και συνεργασίας στο εργασιακό περιβάλλον, καθώς και της μετάδοσης της επαγγελματικής γνώσης μέσω της εκπαίδευσης. Επαναλαμβάνονται εδώ

απόψεις που συνδέουν την απαίτηση εξειδικευμένης και απαιτητικής εκπαίδευσης, συνεχιζόμενης σε όλο τον εργασιακό βίο με την έννοια του επαγγελματισμού.

Στο ίδιο μήκος κύματος και η επόμενη απάντηση, ή οποία όμως συνδέει την έννοια του επαγγελματισμού με ένα άλλο σημαντικό ζήτημα που καθορίζει την απόδοση νοήματος στην εργασία.

*Ασμχος : «Επαγγελματισμός σημαίνει ότι κάνω καλά την δουλειά μου. Δηλαδή το αποτέλεσμα το οποίο βγάζω είναι αυτό που μου έχει σχεδιαστεί και ζητηθεί από την οργάνωση της εργασίας. Το management εργασίας βάζει το στόχο, θεσμοθετεί, συντονίζει και στη συνέχεια προσμετρά και αξιολογεί το αποτέλεσμα. Όλο αυτό οδηγεί σ' ένα στόχο. Όταν τον πιάσεις έχεις και την ικανοποίηση. Αυτός είναι και ο σκοπός, το να πιάσεις το στόχο. Αυτό σε «κρατάει» μέσα στη διαδρομή σου... κι όταν έχεις μια ομάδα και λες «παιδιά πάμε αυτό να το κάνουμε καλά» γιατί μέσα από το καλό αυτό προκύπτει και το καλό της υπηρεσίας προς τα εμάς [η ανταμοιβή] είτε θα είναι κάτι απλό, μια μέρα ρεπό που θα δώσει ένας διοικητής ή μια εύφημος μνεία δηλαδή μια αναγνώριση ευρύτερη που θα γίνει γνωστή σε συμμαθητές, σε φίλους, σε συναδέλφους και θα πουν «α αυτός είναι εκεί και κάνει αυτό».*

#### **B.4.5 Νόημα και αναγνώριση της εργασίας**

Το παραπάνω απόσπασμα θέτει με τον πιο σαφή τρόπο αυτό το οποίο έχει καταδειχθεί από πολλές εμπειρικές έρευνες σχετικά με το νόημα στην εργασία. Το νόημα που αποδίδει το κάθε υποκείμενο στην εργασία του είναι στενά συνδεδεμένο με την αναγνώριση την οποία αισθάνεται ότι απολαμβάνουν οι κόπτοι του. Η κατάκτηση των τεθέντων από τον οργανισμό στόχων, μέσα από την αποτελεσματική οργάνωση και εκτέλεση της εργασίας, σύμφωνα με τις ισχύουσες διαδικασίες, στοιχειοθετεί, όπως φαίνεται από τις απαντήσεις των πληροφορητών, την έννοια του επαγγελματισμού, αλλά δεν πρέπει να θεωρείται ότι δημιουργεί νόημα από μόνη της.

Πολλές εμπειρικές έρευνες έχουν καταδείξει ότι η επιθυμία για αναγνώριση μπορεί να οδηγήσει σε αίσθηση απώλειας του νοήματος στην εργασία, ενώ παράλληλα εμφανίζεται συχνά η άποψη ότι ο εργαζόμενος προσφέρει περισσότερα

από όσα παίρνει ως ανταμοιβή, είτε σε υλικό είτε σε συμβολικό επίπεδο. Η αίσθηση αυτή μπορεί να οδηγήσει στην εμφάνιση προβλημάτων όπως το άγχος και η κούραση. Ο συσχετισμός μεταξύ νοήματος και αναγνώρισης δεν είναι σταθερός σε ένταση σε όλα τα εργασιακά περιβάλλοντα ενώ μεταβάλλεται και από εποχή σε εποχή.<sup>154</sup>

#### **B.4.5.1 Η διάσταση του νοήματος και της ικανοποίησης - Η αναγνώριση στον εργασιακό χώρο.**

Σύμφωνα με τον Loriol, το νόημα συνδέεται με την εκπλήρωση μιας αποστολής, η οποία, επειδή είναι αξιολογημένη θετικά από κοινωνική άποψη, τόσο εντός του εργασιακού οργανισμού όσο και από την ευρύτερη κοινωνία, μας επιτρέπει να αντλούμε ικανοποίηση και υπερηφάνεια. Προϋπόθεση, για την απόδοση νοήματος και την άντληση ικανοποίησης από την εργασία, είναι η ύπαρξη ενός συλλογικού και οργανωμένου εργασιακού περιβάλλοντος, το οποίο αφενός να διαθέτει κοινή αίσθηση για το τι συνιστά μια «καλή δουλειά» και αφετέρου να επιτρέπει την ομαλή εκτέλεσή της. Η έννοια της «καλής δουλειάς» αποτελεί μια συλλογική κατασκευή που διαμορφώνεται μέσα στο εργασιακό περιβάλλον και μπορεί να διαφοροποιείται μεταξύ των διαφορετικών ομάδων εργαζομένων. Κάθε ομάδα εργαζομένων μπορεί να διαμορφώνει μια διακριτή «επαγγελματική κουλτούρα», η οποία δεν είναι «ένα αμετάβλητο πρόγραμμα το οποίο εσωτερικεύεται κατά την περίοδο της εισαγωγικής εκπαίδευσης σε ένα επάγγελμα, αλλά αποτελεί ένα σύνολο αντιλήψεων που υιοθετούν τα μέλη μιας επαγγελματικής ομάδας και οι οποίες επανενεργοποιούνται ή μεταλλάσσονται διαρκώς καθώς τα μέλη αυτά έρχονται σε επαφή με άλλους συναδέλφους τους, με πολίτες ή άλλες επαγγελματικές ομάδες»<sup>155</sup>

Σε σχέση με τα ερευνητικά μας ερωτήματα, έχει αξία να διερευνηθεί, εκτός από το τι είναι αυτό που δίνει νόημα και ικανοποίηση στην εργασία των στελεχών της ΠΑ, η ύπαρξη διαφοροποιήσεων μεταξύ των επί μέρους κατηγοριών - κατά βαθμό, ειδικότητα, προέλευση και χρόνια υπηρεσίας-.

<sup>154</sup> Marc Loriol, «Νόημα και αναγνώριση στον εργασιακό τομέα», στο, Χ. Καρακιουλάφη και Μ. Σπυριδάκης (επιμ.), *Εργασία και Κοινωνία*, Αθήνα, Διόνικος, 2010, σ. 43-67, σ. 43-44.

<sup>155</sup> Στο ίδιο, σ. 46-47

Σμχος: «On call στο τηλέφωνο όποτε απαιτηθεί ... τρέχει αυτό... τρέχει αυτή η απαίτηση, η οποία πρέπει να εκπληρωθεί μαζί με όλο το περιβάλλον στην εργασία ...να εκπληρωθεί προκειμένου να υπάρχει και ικανοποίηση. Ικανοποίηση από το αποτέλεσμα της δουλειάς. Αν είσαι σε πολεμική Μοίρα η ικανοποίηση έρχεται μέσα από την εκτέλεση της αποστολής. Αν είσαι εκπαιδευτής το προϊόν είναι οι μαθητές και η ικανοποίηση έρχεται από την πρόοδό τους.»

Επγος 2: «Προσωπικά καθημερινά υπάρχει ικανοποίηση. Είτε πάει καλά μια πτήση είτε δεν πάει. Αν πάει καλά η καθημερινή αποστολή πας στο σπίτι σου χαρούμενος. Αν στραβώσει κάτι...θα υπάρχει κάτι στο μυαλό μας που θα το βασανίζει. Εξαρτάται από την προσωπικότητα του καθενός. Πως το βλέπει το πότηρι, μισοάδειο ή μισογεμάτο. Αν είσαι αρνητικός στη ζωή μπορεί να το βλέπεις μισοάδειο και να έχεις αρνητικά συναισθήματα. Και να θες μετά να διαταράσσεις τις ανθρώπινες σχέσεις. Ενώ αν το βλέπεις μισογεμάτο, μπορεί να «φουντάρεις» και να πεις αυτό που έπαθα έγινε, αλλά Δόξα τω Θεώ είμαι καλά. Να λες πρώτα αυτό: είμαι ασφαλής. Από κει και πέρα, τι έμαθα σήμερα; Ποια ήταν τα λάθη μου; Δηλαδή το ξανακάνουμε, το διορθώνουμε. Να προσέξω εκεί, να είμαι πιο προσεκτικός σ' αυτό που θα πω που θα κάνω και ν' αρχίζω να το προσαρμόζω στα δικά μου πλαίσια.»

Γίνεται σαφές ότι για τους Ιπταμένους το νόημα της εργασίας είναι απόλυτα συνδεδεμένο με την εκτέλεση της αποστολής, είτε αυτή είναι επιχειρησιακή είτε εκπαιδευτική. Κι όταν κάτι δεν πηγαίνει όπως είχε σχεδιαστεί, το νόημα αντλείται από τη διαδικασία διόρθωσης του λάθους που θα οδηγήσει στην επιτυχή εκτέλεση της αποστολής. Η αποστολή και η εκπλήρωσή της παραμένουν στην κορυφή της σημασίας, σχετικά με την απόδοση νοήματος και την άντληση ικανοποίησης στην εργασία, και στις απαντήσεις άλλων στελεχών. Παράλληλα είναι εμφανής η παρουσία και ο ρόλος του συλλογικού και οργανωμένου εργασιακού περιβάλλοντος που συντείνει στην απόδοση νοήματος και ικανοποίησης από την εργασία.

Ασμχος: «Αυτό το οποίο με ικανοποιεί στην δουλειά είναι ότι οι Ένοπλες Δυνάμεις αποτελούν έναν πολύ έντιμο εργοδότη και σε αντιμετωπίζει με πολύ μεγάλη αξιοπρέπεια. [...] Πιστεύω ότι είναι αξιοπρεπής η παρουσία μας μέσα στις

*Ένοπλες Δυνάμεις. Και η εξατομικευμένη εργασία που αναδεικνύεται. Είναι η συλλογική εργασία... που ο διπλανός σου που είναι και ικανότερος... ή να σε βοηθήσει ή να σε «τραβήξει» ή να σε παροτρύνει να πας πιο μπροστά. Είναι ένας οργανισμός που όλα τα διαφορετικά μοντέλα ανθρώπων τα αφομοιώνει και στο τέλος πάντα κερδίζουμε. Η αποστολή θα βγει. Δεν έχουμε δηλαδή στοχεύσει κάτι και να μην το πετύχουμε»*

*Σμιας : «Μου δίνει ευκαιρίες να αποδεικνύω κάθε μέρα στο εαυτό μου ότι μπορώ και να λάβω αποφάσεις και να στηριχτούν άλλοι άνθρωποι επάνω μου και γενικότερα να με εκτιμά το προσωπικό της μονάδας για το έργο που παρέχω. Ακόμα και στο πιο μικρό...στο να βοηθήσω ένα στρατιώτη να προσαρμοστεί...γιατί έρχεται τελείως χαμένος σ' ένα καινούριο περιβάλλον και να μπορώ να του παρέχω κάποιες απαντήσεις, αυτό εμένα μου αρκεί. [...] Στο να επιλύω πάρα πολύ γρήγορα τα προβλήματα που δημιουργούνται, που δεν το περίμενα από 'μένα. Στο να μπορώ να προστατέψω το προσωπικό μου, στο να με εκτιμούν οι συνάδελφοί μου και ακόμη και οι υφιστάμενοι. Δηλαδή, να πειθαρχούν χωρίς να χρειάζεται να πω κάτι, να τους έχω εμπνεύσει αυτό το πράγμα, να είναι φιλότιμοι να κάνουν πράγματα από μόνοι τους, να τελειώνει η δουλειά χωρίς να τους το πω. Αυτό πιστεύω είναι το καλύτερο που μπορεί να υπάρχει. Αυτή η αλυσίδα που σας είπα να δουλεύει καλά για να μπορούμε να παράγουμε έργο. [...] Εκείνο μόνο που θα ήθελα είναι από τους προϊσταμένους μου... να μου πουν ένα μπράβο εκεί που πρέπει... να με προστατεύσουν εκεί που θα πρέπει... εγώ είμαι καλυμμένη, δε θέλω κάτι άλλο»*

Η ικανοποίηση φαίνεται επίσης ότι μπορεί να συνδέεται μεν με το έργο που παράγεται αλλά όχι απαραίτητα και με την αναγνώριση.

*Ανθστης: «Το πρόσημο στα χρόνια αυτά είναι θετικό. Όσο ήμουν καθαρά στην ειδικότητά μου, μόνο η συμπεριφορά μερικών συναδέλφων της ίδιας ειδικότητας τα πρώτα χρόνια με στεναχωρούσε. Αλλά και αυτό δεν μπορούσε να μου στερήσει την ικανοποίηση γιατί έκανα το χόμπι μου. Αυτό είναι πάρα πολύ σημαντικό. Δηλαδή εγώ δεν έκανα το επάγγελμά μου, έκανα το χόμπι μου στην ουσία. Συνδύαζα το χόμπι μου και το βιοπορισμό μου. Οπότε ήμουν έτσι κι αλλιώς ευχαριστημένος.»*

#### **B.4.5.2 Η αναγνώριση και η εικόνα των Ενόπλων Δυνάμεων στην κοινωνία**

Σε διαφορετική κατεύθυνση από την επιθυμία αναγνώρισης εντός του εργασιακού περιβάλλοντος, η οποία είναι σε γενικές γραμμές κοινή μεταξύ των πληροφορητών, βρίσκονται οι απόψεις για την αναγνώριση από την ευρύτερη κοινωνία. Εκεί οι πληροφορητές διαφοροποιούνται σχετικά με την απαίτηση αναγνώρισης, την οποία άλλοι θεωρούν επιθυμητή και άλλοι όχι. Διαφοροποιήσεις υπάρχουν και στις απόψεις για το εύρος της κοινωνικής αναγνώρισης προς το επάγγελμά τους.

*Ανθσγος 1: «Εγώ προσωπικά δεν το κάνω για την αναγνώριση αν και σε δεύτερη φάση έρχεται. Δηλαδή κακά τα ψέματα όπου και να πω ότι κάνω αυτό που κάνω όλοι λένε μπράβο και τα σχετικά αλλά εγώ δεν το κάνω γι' αυτό. Θεωρώ ότι υπάρχει αναγνώριση για το επάγγελμά μου από την κοινωνία αν και έχω ακούσει και περιπτώσεις που υπάρχει αρνητική γνώμη. Αλλά γενικά, για το δικό μου τον τομέα ειδικά, υπάρχει αναγνώριση. Έχω δει ο κόσμος να έχει διαφορετική γνώμη για τον στρατιωτικό γενικά και τον ιπτάμενο. [...] Αν ήμουν κάποιος από έξω και ήξερα τι γινόταν, θα έδειχνα μία παραπάνω αναγνώριση γιατί ουσιαστικά η αεροπορία είναι η μόνη μάχιμη σε καιρό ειρήνης στην Ελλάδα. Από κει και πέρα εγώ σας είπα ότι δεν το κάνω για την αναγνώριση. Πρέπει να το βλέπουμε σα να κάνουμε μία δουλειά σαν όλες τις άλλες γιατί δεν το κάνουμε για τη δόξα, αλλά το κάνουμε γιατί μας αρέσει. Δε ζητάω από κάποιον να μου πει μπράβο, το κάνω γιατί θέλω και πρέπει να γίνεται. Κι απ' τη στιγμή που μπορώ να το κάνω, θα το κάνω.»*

*Επγος 1: «Εκτιμώ ότι η προσφορά των Ενόπλων Δυνάμεων είναι ξεκάθαρη στην έξω κοινωνία. Στην συντριπτική πλειοψηφία εκτιμούν το επάγγελμα του στρατιωτικού. Είναι μεγάλη υπόθεση ένας πολίτης να αισθάνεται ότι όταν κάποιος έρθει να επιτεθεί στην πατρίδα του ο στρατιωτικός είναι αυτός που θα τον προστατέψει εκτελώντας στην ουσία το επάγγελμα που επέλεξε να κάνει και βάζοντας σε κίνδυνο την ίδια του την ζωή. Από προσωπική εμπειρία αυτά τα χρόνια υπηρεσίας που έχω, σε οποιαδήποτε συναναστροφή είχα, εκτιμούν την ιδιότητά μου*

και την σέβονται. Πέρα από ελάχιστες συμπεριφορές ανθρώπων, οι οποίοι ίσως λόγω πολιτικών πεποιθήσεων ή από αντίδραση στο σύστημα δείχνουν μία απαξίωση προς τους ένστολους.»

ΕΜΘ Ασμίας: «Θεωρώ ότι η κοινωνία, ανάλογα με την εποχή που ζούμε μπορεί να αντιληφθεί ή όχι πράγματα. Ο τρόπος που κάνουμε εμείς το επάγγελμά μας ή το λειτούργημά μας δεν έχει να κάνει με τον τρόπο που το αντιλαμβάνεται η κοινωνία αλλά με το πόσο επαγγελματίες θέλουμε εμείς να είμαστε απέναντι σ' αυτούς. Δηλαδή ενδεχομένως η κοινωνία να μην μπορεί να αντιληφθεί αυτό που παράγουν οι Ένοπλες Δυνάμεις, γιατί ναι μεν είναι ένας οργανισμός αλλά δεν είναι ένας κερδοφόρος οργανισμός που φέρνει χρήματα στην ελληνική πολιτεία, είναι ένας ζημιογόνος οργανισμός που μπορεί να τον βλέπει και αρνητικά. Ο τρόπος που εμείς εργαζόμαστε θα πρέπει να έχει σχέση με το πώς εμείς αντιλαμβανόμαστε αυτό που κάνουμε κι όχι πως το βλέπει η κοινωνία. [...]

Στην κοινωνία υπάρχουν διαφορετικά κοινωνικά στρώματα που άλλα αντιλαμβάνονται κι άλλα ίσως να μην μπορούν να αντιληφθούν.[...]Η μεγάλη πλειοψηφία νομίζω ότι βλέπει το στρατιωτικό θετικά. Και δεν θα πω τον ένστολο γενικά, το στρατιωτικό τον βλέπει τελείως διαφορετικά και θετικά. Ο τρόπος που τον βλέπει έχει να κάνει κατά την άποψή μου με την κοινωνική τάξη των ανθρώπων. Δηλαδή εννοώ ότι ο λόγος που σε βλέπει θετικά ο δικηγόρος είναι διαφορετικός από το λόγο για τον οποίο σε βλέπει θετικά ο κτηνοτρόφος πχ.»

Ανθσγος 3: «Νομίζω ότι πρέπει να ενισχυθεί η εικόνα των Ενόπλων Δυνάμεων προς τα έξω. Δεν πιστεύω ότι είναι πάντα καλή. Άλλες φορές είναι καλή και άλλες όχι. Σε γενικές γραμμές θεωρώ ότι όχι... ότι έξω μας κατηγορούν ότι καθόμαστε, ότι δε δουλεύουμε και γενικά θεωρώ ότι ο κόσμος δεν αναγνωρίζει αυτό που κάνουμε αλλά θεωρεί κι ότι παίρνουμε και λεφτά τα οποία δε θα έπρεπε να τα παίρνουμε. Πολλοί θεωρούν ότι δεν πρέπει να υπάρχει στρατός. Θεωρώ ότι πολλές φορές δεν είμαστε κοινωνικά αποδεκτοί. [...]Υπάρχουν όμως μέρη της κοινωνίας που τις εκτιμούν τις ένοπλες δυνάμεις και πολύ στην επαρχία ιδιαίτερα. Αλλά υπάρχει και ένα μεγάλο μέρος του κόσμου που θεωρεί ότι δεν επιτελούμε ούτε λειτούργημα, ούτε τίποτα. Θεωρώ, από αυτό που αντιλαμβανόμαι, ότι αυτό είναι ένα μεγάλο κομμάτι της κοινωνίας, δηλαδή μπορεί να είναι και ένα 30 – 40%.»



Υποστος: «Μοιράζονται τα πράγματα. Κάποιοι θεωρούν ότι είμαι απλώς ένας ακόμα δημόσιος υπάλληλος ο οποίος δεν προσφέρει κάτι ιδιαίτερο και χρήσιμο. Από την άλλη πλευρά υπάρχουν και εκείνοι όπου αναγνωρίζουν τις δυσκολίες του επαγγέλματός μου.»

Ανθοστος 4: «Άλλοι θαυμάζουν την ιδιότητά μου, και ως αξιωματικού και ως επιστήμονα. Άλλοι πάλι, κυρίως μικρότερης ηλικίας... και το θεωρώ πολύ σημαντικό αυτό... θεωρούν ότι είσαι δημόσιος υπάλληλος. Και με λυπεί αυτό. Το λένε με αρνητική έννοια.[...] Ότι παίρνεις το μισθό, πας αράζεις και τελείωσε η υπόθεση»

Ανθοστος : «Υπάρχουν και απόψεις αρνητικές αρκετές φορές στην κοινωνία... με βάση τα λεφτά που παίρνουμε. Δηλαδή ότι είμαστε δημόσιοι υπάλληλοι που πληρωνόμαστε πάρα πολύ για τη δουλειά που προσφέρουμε... Φυσικά υπάρχουν, σε αντιδιαστολή, και άνθρωποι που αναγνωρίζουν το κοινωνικό έργο της υπηρεσίας»

Σμιας : «Υπάρχουν ποικίλες αντιδράσεις. Υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι το εκτιμούν πολύ, το σέβονται. Γενικότερα αυτό είναι το σκεπτικό. Δεν το βλέπουν όμως σαν τιμή ότι είμαι στην Αεροπορία όσο σαν σταθερό μισθό. Αυτό σέβονται. Απλά υπάρχει η πεποίθηση ότι γίνεται εύκολα όλο αυτό. Κι ότι δεν παράγω έργο. Γιατί ... εντάξει.. υπάρχει η εικόνα των δημοσίων υπηρεσιών. [...] Μπαίνουμε όλο ξαφνικά στο ίδιο σακί. [...] Υπάρχει πικρία είναι η αλήθεια, γιατί οι νέοι βγάζουν τις σχολές, μεταπτυχιακά και προσπαθούν να παλέψουν για μια δουλειά»

Επτος 2: «Δεν θα έλεγα ότι αισθάνομαι έλλειμμα αναγνώρισης. Σε ό,τι αφορά το κοινωνικό προφίλ, ο στρατιωτικός θα έπρεπε να είναι λίγο πιο πάνω. Νομίζω ότι υπάρχει μια υποτίμηση και ένας υποβιβασμός του στρατιωτικού από την κοινωνία. Αν και...πιστεύω ότι η μεγάλη μερίδα του κόσμου είναι θετική απέναντι στις Ένοπλες Δυνάμεις. Υπάρχουν όμως στοχευμένα αρνητικά σχόλια για τη δημιουργία εντυπώσεων και καταστάσεων...μέσα από τα media και μέσα από τον κοινωνικό ιστό.»

Σμγος : «Σε γενικές γραμμές έχω παρατηρήσει ότι σε συναναστροφές με άλλα άτομα εκτός του επαγγέλματός μου είχαν την άποψη ότι η εργασία την οποία εκτελώ είναι αρκετά εύκολη αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι σπαταλάμε τα χρήματα του ελληνικού κράτος. Κατόπιν συζητήσεως όμως μαζί μου και εξηγώντας τους τις πραγματικές δυσκολίες που αντιμετωπίζω καθημερινά, τις υπηρεσίες, τις ασκήσεις, ότι δεν μπορώ να πάρω άδεια όταν θέλω κλπ. τότε μόνο αντιλαμβάνονται τις πραγματικές συνθήκες εργασίας. Σε περιπτώσεις όπου έχουμε κάποιο θανατηφόρο δυστύχημα τότε η κοινωνία ταρακουνιέται αλλά μετά από μικρό χρονικό διάστημα το συμβάν αυτό ξεχνιέται. Η κοινωνία συμπεριφέρεται στις Ένοπλες Δυνάμεις όπως συμπεριφέρεται με κάθε άλλο θέμα του παρουσιάζουν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.»

Ασμηχος : « Εμείς από την πλευρά μας δεν περιμένουμε να έχουμε κάποια ιδιαίτερη αντιμετώπιση από τους πολίτες. Θεωρώ ότι είμαστε στην μέση της κοινωνίας. [...] Όσοι βρίσκονται κοντά στον ήχο και στη δυναμική του μέσου της αεροπορίας, νομίζω ότι και συγκινούνται και δονούνται κάθε φορά που ακούνε ένα αεροπλάνο να απογειώνεται. Νομίζω ότι ο κόσμος την έχει μια ανησυχία... βέβαια όχι όλος ο κόσμος, γιατί ο κόσμος έχει πολλές υποομάδες κουλτούρας, δεν περιμένουμε από τις ακραίες ομάδες να έχουν αυτή την ανησυχία, αλλά η μέση κοινωνία ανησυχεί για εμάς και η δουλειά μας έχει ανταπόκριση στην κοινωνία. Πιστεύω ότι ο κόσμος έχει αντιληφθεί τη σπουδαιότητα του έργου της ΠΑ, ότι έχει εναποθέσει στην ΠΑ την προστασία του εθνικού εναέριου χώρου... το ξέρει ό Έλληνας... το ακούει... το διαβάζει.»

Διαβάζοντας τα αποσπάσματα με τις διαφορετικές απόψεις των πληροφορητών, η αίσθηση που δημιουργείται είναι ότι τα στελέχη της ΠΑ, ανεξάρτητα από τις δηλώσεις για την εντύπωση που ο καθένας έχει ή την επιθυμία - ανάγκη για αναγνώριση από την ευρύτερη κοινωνία για την εργασία τους, στην πραγματικότητα είναι ένα θέμα που τους απασχολεί πολύ. Οι θέσεις, που συντείνουν στην άποψη ότι πρέπει κανείς να εργάζεται επειδή πιστεύει ή του αρέσει αυτό που κάνει, μπορούν να ενταχθούν στην γενικότερη άποψη περί του ιδιαίτερου χαρακτήρα του στρατιωτικού επαγγέλματος, ως λειτούργημα, στοιχείο το οποίο φαίνεται να έχει ιδιαίτερη σημασία στην απόδοση νοήματος στην εργασία. Σημαντική επίσης για την απόδοση νοήματος στην εργασία των πληροφορητών, φαίνεται

να είναι η ιδιαίτερη ταυτότητα που σχηματίζεται, με γνώμονα το ειδικό εργασιακό αντικείμενο, το οποίο και τονίζουν στις απαντήσεις τους, ως χαρακτηριστικό που αναγνωρίζεται από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον ( πχ. ιπτάμενος, ιατρός).

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι αυτοί που δηλώνουν ότι έχουν αίσθηση μειωμένης αποδοχής από την κοινωνία, είναι νεότερα σε ηλικία στελέχη και προσλαμβάνουν την εντύπωση αυτή από συνομηλίκους τους. Μια πιθανή εξήγηση αναφέρθηκε σε μία εκ των απαντήσεων που παρατέθηκαν: ότι σε ένα κοινωνικό περιβάλλον που η επαγγελματική αποκατάσταση είναι δύσκολη, δημιουργούνται αρνητικά συναισθήματα για όσους το έχουν καταφέρει.

#### **B.4.5.3 Η αναγνώριση από την Πολιτεία**

Στο πλαίσιο της αναγνώρισης της εργασίας των υποκειμένων, ως συστατικό του νοήματος, θα πρέπει να ενταχθεί, στην περίπτωση των στρατιωτικών, και το ζήτημα της αναγνώρισης από την Πολιτεία. Το Κράτος αποτελεί από τη μια πλευρά τον εργοδότη των στρατιωτικών, αποτελεί όμως και, υπό μια έννοια, τον επίσημο εκφραστή της ευρύτερης κοινωνίας, το φορέα που θα μπορούσε ή θα έπρεπε να αντανακλά με τις ενέργειές του την άποψη της κοινωνίας. Με αυτή την έννοια έχει σημασία η άποψη των πληροφορητών σχετικά με την προσδοκώμενη αναγνώριση από την Πολιτεία, ως έναν από τους πυλώνες της αναγνώρισης από την ευρύτερη κοινωνία.

Επιπρόσθετα, η σημασία της άποψης για την αναγνώριση από την Πολιτεία δεν έχει σχέση μόνο με την απόδοση νοήματος στην εργασία. Συνδέεται ακόμα με την εξαγωγή συμπερασμάτων για το είδος του επαγγελματισμού που υιοθετείται από τους πληροφορητές καθώς και με τη διερεύνηση των στρατηγικών που ακολουθούνται από τα στελέχη. Οι Thomas<sup>156</sup> και οι Nuciari - Caforio<sup>157</sup> διατύπωσαν θεωρητικά σχήματα των διαφορετικών στρατηγικών και τύπων στελεχών των Ενόπλων Δυνάμεων, ανάλογα με την ανταπόκριση στο επαγγελματικό ή το εργασιακό πρότυπο, διαμορφώνοντας τις έννοιες του «ριζοσπαστικού» και του «πραγματιστικού» επαγγελματισμού, όπως είδαμε παραπάνω. Επί της ουσίας

<sup>156</sup> Hubert Jean-Pierre Thomas, Christian Rosenzweig, «French NCOs, Career Strategies and Attitudes», *Armed Forces and Society*, τομ. 8, τχ. 2 (Χειμώνας 1982), σ. 275-301.

<sup>157</sup> Giuseppe Caforio, Marina Nuciari, «The Officer Profession: Ideal-type», *Current Sociology*, τομ. 43, τχ. 3 (Δεκέμβριος 1994), σ. 33-56

πρόκειται για τη διερεύνηση της συνύπαρξης στα υποκείμενα ενδιαφέροντος τόσο για την επαγγελματική επίδοση όσο και για οικονομικά ζητήματα και ζητήματα διαβίωσης.

Ήδη από τις απαντήσεις των πληροφορητών που έχουν παρατεθεί μέχρι τώρα, γίνεται εμφανής η τάση υιοθέτησης ενός συνδυασμού ενδιαφερόντων, στον οποίο όμως προβάδισμα έχει η ανταπόκριση στις εργασιακές - επαγγελματικές υποχρεώσεις και κυρίως η ευθύνη απέναντι στο κοινωνικό σύνολο για την εκπλήρωση της κοινωνικής λειτουργίας που οι Ένοπλες Δυνάμεις καλούνται να καλύψουν. Στις απαντήσεις που θα παρατεθούν, αποσαφηνίζεται η στάση απέναντι στον παράγοντα υλική ανταμοιβή και γενικότερα η προσδοκία έμπρακτης αναγνώρισης από τη Στρατιωτική Υπηρεσία ή την Πολιτεία. Οι προσδοκίες που φαίνεται να έχουν οι πληροφορητές από την Πολιτεία διαμορφώνουν δύο τάσεις. Η πρώτη είναι ένα αίσθημα αδικίας -μεγαλύτερο ή μικρότερο ανάλογα με τον πληροφορητή- για τις μισθολογικές απολαβές, οι οποίες θεωρούνται μικρότερες από άλλους τομείς του δημοσίου τομέα, συγκριτικά με το έργο που θεωρείται ότι προσφέρουν οι στρατιωτικοί. Παρατηρώντας όμως τις άλλες απαντήσεις των πληροφορητών που εκφράζουν αυτή την άποψη, διαπιστώνεται ότι αυτή η άποψη δεν συνδυάζεται με μείωση της διάθεσης για εργασία ή υποβάθμιση του νοήματος που δίνουν τα υποκείμενα σ' αυτήν.

Επγος 2: *«Σίγουρα κανείς δεν θα έλεγε ότι σ' ένα καλύτερο οικονομικό περιβάλλον. Κανείς δεν θα έλεγε ότι εγώ δεν χρειάζομαι περισσότερα χρήματα, γιατί μ' αυτό βελτιώνεις πολλές συνθήκες. Οικογενειακές συνθήκες, να μπορεί κάποιος να διαβάσει τα παιδιά, να μην είναι το μυαλό στο αν εργάζεται ή δεν εργάζεται η σύζυγος. [...] Η οικογένεια ενός στρατιωτικού...και στο περιβάλλον που ζει ...νομίζω πρέπει να έχουν ένα κομμάτι υποστήριξης. Σταθερό οικογενειακό περιβάλλον...λιγότερες μεταθέσεις, στους στρατιωτικούς γενικά»*

Επγος 1: *«Νομίζω ότι άλλα επαγγέλματα αξιολογούνται, μέσω του μισθού, περισσότερο από το δικό μας επάγγελμα. Τουλάχιστον απ' όσο ακούμε από τα ΜΜΕ... άλλοι υπάλληλοι του δημοσίου τομέα με λιγότερα εφόδια και λιγότερες θυσίες απ' ότι εμείς παίρνουν περισσότερα χρήματα. Αυτό μας αφήνει ένα αίσθημα αδικίας. Από την άλλη, βλέποντας ως πούμε τον κατώτατο μισθό στην*

*κοινωνία, είμαι ικανοποιημένος γιατί μπορώ να ανταπεξέρχομαι στις ανάγκες της οικογένειάς μου»*

*Σμγος : «Είμαι ικανοποιημένος από το κλίμα στο οποίο εργάζομαι αλλά δεν κρύβω το γεγονός ότι σκέφτομαι να αποχωρήσω από την Πολεμική Αεροπορία για οικονομικούς λόγους. Έχω την ικανότητα, έχω το υπόβαθρο, τις σπουδές έχω την προσωπική μου φήμη... χωρίς σύνταξη συζητάμε ... για εξωτερικό. Αλλά άμα φύγω... δηλαδή από 7 χρονών ήθελα να μπω στην αεροπορία. Νιώθω πικρία για το ποσό που αμείβομαι καθώς δυσκολεύομαι να ανταπεξέλθω στις ανάγκες που έχει η οικογένειά μου. Θεωρώ ότι θα έπρεπε να αξιολογούμαστε με διαφορετικό τρόπο σε σχέση με τώρα. Συγκρίνοντας τον κλάδο μου με άλλους κλάδους του δημοσίου, δεν αμειβόμαστε επαρκώς σε σχέση με την προσφορά μας. Πριν την κρίση η κατάσταση ήταν ικανοποιητική. Αν τα πράγματα συνέχιζαν με βάση τις συνθήκες που συνάντησα τότε, δεν θα σκεφτόμουν να αποχωρήσω από την Πολεμική Αεροπορία. Δυστυχώς το έργο των Ενόπλων Δυνάμεων αξίζει μίας αναγνώρισης η οποία και δεν υπάρχει.»*

Η δεύτερη τάση διαμορφώνεται από ένα αίσθημα ικανοποίησης από την ανταπόκριση και αναγνώριση της Πολιτείας και της Στρατιωτικής Υπηρεσίας στο έργο των στρατιωτικών. Οι όποιες προσδοκίες εκφράζονται, αφορούν στην αναγνώριση σε ηθικό επίπεδο ή στην καταβολή προσπαθειών για την αύξηση του κύρους ή της δημοτικότητας των Ενόπλων Δυνάμεων και των στελεχών τους, σε συνδυασμό με την αίσθηση που οι ίδιοι πληροφορητές έχουν για τη στάση της κοινωνίας.

*Ανθσγος 3: «Σίγουρα...ηθικά, αλλά και από άποψη συνθηκών εργασίας...σίγουρα ανταποκρίνεται καλώς για εμένα. [...] Ανταποκρίνεται και ανταποδίδει σ' αυτά που δίνουμε. Μισθολογικά ίσως δεν είναι τα πράγματα όπως θα θέλαμε, αλλά δεδομένων των συνθηκών που επικρατούν γενικότερα νομίζω ότι είμαστε σε καλό δρόμο. Πρέπει να πάνε ανοδικά, αλλά σύμφωνα με την υπόλοιπη χώρα [...] Οφείλω να αναγνωρίσω ότι μπορεί η υπηρεσία ν' απαιτεί κάποια πράγματα περισσότερο από άλλους υπαλλήλους, ιδιωτικούς ή δημόσιους, αλλά έχουμε και παροχές. Σε σχέση με την αδελφή μου για παράδειγμα που είναι κοινωνική λειτουργός και δουλεύει σε καφέ, όταν αρρωστήσει δεν πληρώνεται, έχει ένα ρεπτό*

μόνο και παίρνει πολύ χαμηλότερο μισθό από εμένα... εγώ αν αρρωστήσω ας πούμε, και το μισθό μου θα πάρω και δεν θα χρεωθώ άδεια. Ανθρώπινο είναι... δεν είναι κάτι παραπάνω... αλλά πρέπει να το αναγνωρίζουμε κιόλας. [...] Αυτό που εγώ θα επιθυμούσα από την Πολιτεία αφορά το κομμάτι της παιδείας. Δηλαδή να ενισχυθεί με κάποιο τρόπο η εικόνα η οποία φαίνεται έξω για τις Ένοπλες Δυνάμεις...διότι δεν πιστεύω ότι είναι πάντα καλή...»

Ανθσγος 1: «Χρειάζεται κάποια αναγνώριση γιατί όσοι βρίσκονται εδώ συνεχώς θυσιάζουν πολλά πράγματα για να πετυχαίνουν τους σκοπούς τους, του Οργανισμού και όλης της χώρας. Οι θυσίες τις οποίες κάνουμε είναι πάρα πολλές όπως ότι περνάμε τέσσερα χρόνια σε μία σχολή, η εκπαίδευση είναι πολύ απαιτητική, αφιερώνουμε πολλές ώρες σε αυτό το επάγγελμα και συνεχώς βρισκόμαστε σε κατάσταση πίεσης. Όσον αφορά το έργο της Πολεμικής Αεροπορίας θεωρώ ότι υπάρχει αναγνώριση από την Πολιτεία κατά το μέτρο του δυνατού. Σε ηθικό ακόμα επίπεδο παρατηρώ ότι υπάρχει αναγνώριση.»

Ανθσγος 4: «Χρειάζεται μία αναγνώριση λόγω της ιδιαιτερότητας της αποστολής της Πολεμικής Αεροπορίας. Απαιτείται μία αναγνώριση χωρίς όμως να θεωρούμαστε και ήρωες. Από εκεί και πέρα δεν νομίζω ότι χρήζει κάποιας καλύτερης οικονομικής αμοιβής. Υπάρχουν πιο κουραστικές δουλειές που αμείβονται λιγότερο... Κι ένας εργάτης ήρωας της ζωής είναι. Χρειάζεται μια αναγνώριση αλλά όχι ιδιαίτερα προνόμια. Η αποστολή της Πολεμικής Αεροπορίας, στην οποία όλοι συμβάλλουμε από την δική μας πλευρά ο καθένας είναι η ανώτερη και αυτή πρέπει να αναγνωρίζεται»

Υποσγος : «Δεν πιστεύω ότι τα στελέχη της Πολεμικής Αεροπορίας χρήζουν κάποιας ιδιαίτερης αναγνώρισης από την πολιτεία διότι αυτό εμπίπτει στο έργο και στα καθήκοντά τους. Το γνώριζαν και το επέλεξαν. Υπάρχουν βέβαια κάποιες ειδικές περιπτώσεις, όπως οι ειδικότητες των ιπταμένων, οι γιατροί που συμμετέχουν σε διάφορες αποστολές καθώς και άλλα κλιμάκια όπου το έργο τους είναι πολύ πιο επιβαρυσμένο. Η αναγνώριση αυτή θα μπορούσε να έχει την μορφή είτε οικονομικής ενίσχυσης, είτε με την ικανοποίηση των αιτημάτων τους είτε με την βελτίωση των συνθηκών εργασίας τους. Κυρίως όμως νομίζω να ειπωθεί με

*κάποιο τρόπο όλο αυτό, γιατί πολλοί από την κοινωνία δεν γνωρίζουν το έργο αυτών των ανθρώπων»*

*Σμιας: «Να πω την αλήθεια αυτό δεν το έχω σκεφτεί... Σε καμία περίπτωση όμως τα χρήματα. Άμα κάποιος πιστεύει ότι έχει λίγα, και 2.000 ευρώ να του δώσουνε το μήνα πάλι λίγα θα του φαίνονται.»*

*Ασμχος: «Η Πολιτεία δεν μπορεί να δει εμένα. Η Πολιτεία βλέπει συλλογικά τον τομέα της Εθνικής Άμυνας ...συλλογικά τις Ένοπλες Δυνάμεις. Εμείς από την πλευρά μας δεν περιμένουμε να έχουμε κάποια ιδιαίτερη αναγνώριση από τους πολίτες»*

Από μια πρώτη ανάγνωση των απόψεων που διατυπώθηκαν, μπορεί κανείς να κάνει δύο αρχικές παρατηρήσεις. Η πρώτη αφορά στην παρατηρούμενη διαφορά στη στάση και τις προσδοκίες από την Πολιτεία, μεταξύ παλαιότερων και νεότερων στελεχών. Όσοι εμφανίζονται να αναφέρουν αυξημένες προσδοκίες για τις οικονομικές απολαβές είναι παλαιότερα στελέχη με αρκετά χρόνια υπηρεσίας. Αντίθετα, όσοι εμφανίζονται ικανοποιημένοι από τις οικονομικές απολαβές και τη στάση της Πολιτείας ή δεν αναφέρουν προσδοκίες απ' αυτήν, είναι κατά βάση νεότερα στελέχη, με λιγότερα από 10 χρόνια υπηρεσίας. Το στοιχείο αυτό μπορεί να έχει διαφορετικές αναγνώσεις. Μπορεί απλά να οφείλεται στο γεγονός ότι οι ανάγκες των πιο παλιών στελεχών είναι μεγαλύτερες, λόγω της δημιουργίας οικογένειας. Όμως, όλες σχεδόν οι απαντήσεις των πληροφορητών, περιέχουν ρητές ή υπόρρητες αναφορές στην οικονομική κρίση, η οποία επηρέασε τη χώρα την τελευταία δεκαετία. Οι παλαιότεροι είχαν βιώσει την κατάσταση πριν την κρίση ενώ οι νεότεροι εισήλθαν στις Ένοπλες Δυνάμεις κατά τη διάρκειά της, με αποτέλεσμα οι προσδοκίες τους να είναι προσαρμοσμένες στη γενικότερη οικονομική κατάσταση. Μια άλλη ανάγνωση όμως μπορεί να σχετίζεται με μια αλτρουιστική διάθεση, με την αίσθηση ευθύνης απέναντι στο κοινωνικό σύνολο που ταλαιπωρείται από την κρίση, και την κοινή προσπάθεια για την υπέρβασή της.

Ένα δεύτερο στοιχείο που γίνεται εμφανές, και πάλι με ρητές ή υπόρρητες αναφορές, είναι αυτό του ρόλου και της αυξημένης επιρροής των ΜΜΕ στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Παρά το γεγονός ότι διαπιστώνεται μια αυξημένη αποδοχή των Ενόπλων Δυνάμεων από το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής

κοινωνίας, θεωρείται ότι ο ρόλος των ΜΜΕ είναι αρνητικός και δρα προς την αντίθετη κατεύθυνση. Γι' αυτό το λόγο, προτείνεται η επικοινωνιακή διαχείριση του έργου, της πραγματικής προσφοράς και της εικόνας των Ενόπλων Δυνάμεων στην ευρύτερη κοινωνία.

#### **B.4.6 Ο εσωτερικός καταμερισμός της εργασίας και η αποστολή της Πολεμικής Αεροπορίας**

Στην προσπάθειά να διερευνηθεί το νόημα που αποδίδουν οι επαγγελματίες στρατιωτικοί στην εργασία τους, και με δεδομένο ότι η γενική ταυτότητα «στρατιωτικός» περιλαμβάνει πληθώρα διαφορετικών εργασιακών αντικειμένων, θεωρήθηκε αναγκαίο να εξεταστεί πως οι πληροφορητές αντιλαμβάνονται το ρόλο τους μέσα στον εργασιακό οργανισμό της ΠΑ. Για το σκοπό αυτό, τέθηκε σχετικό ερώτημα, ενώ, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η δειγματοληψία έγινε με τη μέθοδο της μέγιστης ποικιλίας - ανομοιογένειας, προκειμένου να καλυφθούν πολλές διαφορετικές κατηγορίες προσωπικού.

Στις επιχειρήσεις ή οργανισμούς που παρασκευάζουν προϊόντα ή προσφέρουν υπηρεσίες, συχνά, στη γενικότερη επαγγελματική ταυτότητα των εργαζομένων προστίθεται ακόμα μία, ειδικότερη, που έχει οργανωτικό χαρακτήρα και αφορά στις εσωτερικές μορφές καταμερισμού της εργασίας. Αυτός ο εσωτερικός καταμερισμός της εργασίας έχει καθαρά λειτουργικό σκοπό, αλλά δημιουργεί διαφοροποιήσεις και εξ αιτίας αυτών κατασκευάζει μια ιεραρχία. Η οργάνωση σημαίνει τη δημιουργία τάξεων αρθρωμένων πάνω σε μια ιεραρχία.<sup>158</sup>

Σύμφωνα με την Piotet, μέσα στην επιχείρηση ή τον οργανισμό, δημιουργείται μια ιεραρχία γοήτρου των διαφόρων επί μέρους επαγγελματιών ή λειτουργιών, η οποία συνήθως καθορίζεται από την καθημερινή γνώση των εργαζομένων και εξαρτάται από την «επαγγελματική δραστηριότητα» της επιχείρησης.<sup>159</sup> Η ΠΑ ως στρατιωτικός οργανισμός είναι, όπως γνωρίζουμε και όπως περιγράφεται στα θεσμικά κείμενα, ήδη βασισμένη σε μια σαφώς καθορισμένη ιεραρχία βαθμών και καθηκόντων.<sup>160</sup> Με τον τρόπο αυτό μπορούμε να πούμε ότι ακόμα

<sup>158</sup> Francoise Piotet, «Η μυθολογία του επαγγέλματος», στο, Χ. Καρακιουλάφη και Μ. Σπυριδάκης (επιμ.), *Εργασία και Κοινωνία*, Αθήνα, Διόνικος, 2010, σ. 172-196, σ. 174-175.

<sup>159</sup> Στο ίδιο, σ.175

<sup>160</sup> Στο Ν. 3883/2010 (ΦΕΚ 167/Α'/24-9-10) «Υπηρεσιακή Εξέλιξη και Ιεραρχία Στελεχών των Ενόπλων Δυνάμεων» καθορίζεται ότι η στρατιωτική ιεραρχία περιλαμβάνει την ιεραρχία των βαθμών και την ιεραρχία των καθηκόντων και ότι όλοι οι Αξιωματικοί ανάλογα με τη θέση τους στις ιεραρχίες αυτές έχουν την ιδιότητα του ανώτερου ή του κατώτερου. Αντίστοιχα με άλλα θεσμικά κείμενα ρυθμίζεται η Ιεραρχία μεταξύ όλων των κατηγοριών προσωπικού των Ενόπλων Δυνάμεων. Στον



και αυτή η «ιεραρχία γοήτρου», στην οποία αναφέρεται η Piotet είναι καθορισμένη από τον οργανισμό. Στην κορυφή τοποθετούνται οι Ιπτάμενοι αξιωματικοί, οι οποίοι είναι ανώτεροι (αρχαιότεροι μεταξύ των ομοιοβάθμων τους) όλων των στελεχών της ΠΑ. Επιπλέον, υπάρχει ιεράρχηση των ρόλων στον εσωτερικό καταμερισμό της εργασίας, με δεδομένο ότι συγκεκριμένες ειδικότητες προέρχονται από διαφορετικούς θεσμούς. Οι μηχανικοί για παράδειγμα προέρχονται αποκλειστικά από τη Σχολή Ικάρων ενώ οι τεχνικοί προέρχονται από τις σχολές υπαξιωματικών ή από εθελοντές. Ομοίως υπάρχουν ειδικότητες που στελεχώνονται αποκλειστικά από εθελοντές. Αυτό το κανονιστικό πλαίσιο δημιουργεί μια ιεράρχηση τόσο κυριολεκτικά, όσο και γοήτρου σύμφωνα με τον εσωτερικό καταμερισμό της εργασίας. Το ερώτημα είναι πως τα στελέχη αντιλαμβάνονται το ειδικό εργασιακό τους αντικείμενο και τη θέση τους στον καταμερισμό αυτό και αν αυτή η «θεσμοθετημένη ιεραρχία γοήτρου» είναι συμβατή με αυτές τις αντιλήψεις.

Ήδη, σε αποσπάσματα που έχουν παρατεθεί, έχει διαπιστωθεί η ιδιαίτερη θέση που θεωρούν ότι κατέχουν οι Ιπτάμενοι έναντι των υπολοίπων στρατιωτικών γενικά, σε σχέση με την αναγνώριση από την κοινωνία. Μεταξύ των ιπταμένων υπάρχει η αίσθηση ότι το ειδικό τους εργασιακό αντικείμενο έχει υψηλές απαιτήσεις σε εκπαίδευση και σε προσωπικές θυσίες. Ταυτόχρονα τονίζεται το είδος των κινήτρων που οδήγησαν στην επιλογή του επαγγέλματος, τα οποία παρυσιάζονται ως αλτρουιστικά, ως έχοντα σχέση με την ιδιαιτερότητα του και τη γοητεία που ασκεί. Γενικότερα, φαίνεται να διαμορφώνεται μια ιδιαίτερη επαγγελματική ταυτότητα μεταξύ των ιπταμένων, βασισμένη στις διαφορές ως προς το χαρακτήρα, τις απαιτήσεις και το έργο της συγκεκριμένης ειδικότητας, χωρίς όμως να αναφέρεται ως «ανώτερη» έναντι άλλων.

Από την άλλη, έχουν αναφερθεί και απόψεις που περιγράφουν το έργο της ΠΑ ως μια αλυσίδα που καταλήγει στην εκτέλεση της αποστολής και η διάρρηξη του κάθε κρίκου έχει την ίδια σημασία. Λεπτομερέστερα οι απόψεις που εκφράστηκαν σχετικά με την αντίληψη για το ειδικότερο εργασιακό αντικείμενο του καθενός, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πράγματι το έργο των Ιπταμένων είναι το κύριο έργο, το προϊόν της ΠΑ, και όλοι οι υπόλοιποι συμβάλλουν ως κρίκοι μιας μεγάλης αλυσίδας που εξασφαλίζει την επιτυχία του. Ταυτόχρονα, γίνεται σαφές

---

προσδιορισμό της ιεραρχικής σχέσης παίζει κυρίαρχο ρόλο, φυσικά ο βαθμός αλλά και η προέλευση των στελεχών. Γενικά και σε σχέση με την προέλευση, ανώτεροι μεταξύ ομοιοβάθμων είναι όσοι προέρχονται από τα ΑΣΕΙ, ακολουθούν οι προερχόμενοι από τις ΑΣΣΥ και τέλος όσοι κατατάχθηκαν στις ΕΔ με διαγωνισμούς ή άλλες διαδικασίες πρόσληψης.

ότι η ειδικότερη επαγγελματική ταυτότητα που διαμορφώνεται με γνώμονα το ειδικό εργασιακό αντικείμενο είναι ισχυρή και κάθε ειδικότητα διεκδικεί μερίδιο σημασίας στην υποστήριξη του πτητικού έργου της ΠΑ που κατέχει την αδιαμφισβήτητη πρωτοκαθεδρία.

Ασμχος: «Το αντικείμενό μου σχετίζεται με την υποστήριξη και την ασφάλεια στην έδρα των μονάδων. Όπως είναι γνωστό η αεροπορία είναι ένα σώμα το οποίο δεν έχει την δυνατότητα να κινείται στο έδαφος. Το αεροπλάνο είναι αποκλειστικά εξαρτημένο από την μητρική βάση, αυτή δηλαδή απ' όπου επιχειρεί και πρέπει να προστατευθεί στον ίδιο της τον χώρο. Άρα για να μπορεί να συνεχίσει η πολεμική αεροπορία τις εναέριες επιχειρήσεις της πρέπει να προστατέψει τις βάσεις από τις οποίες επιχειρεί.»

Επγος 1: «Εννοείται ότι όταν βρισκόμουν εκτός της ΠΑ φανταζόμουν ότι έχει σχέση μόνο με τα αεροσκάφη. Αφού μπήκα αντιλήφθηκα ότι για να πετάξει ένα αεροπλάνο χρειάζονται όλες αυτές οι ειδικότητες που διαθέτει η ΠΑ και χωρίς αυτές δεν θα λειτουργούσε. Χωρίς τους ελεγκτές το αεροσκάφος δεν είναι δυνατόν να πετάξει. Μετά την ειδικότητα του ιπταμένου, η ειδικότητά μου είναι η πιο σημαντική στην αποστολή της ΠΑ»

Ανθσγος 3: «Είναι πολύ σημαντική [...] διότι στηρίζει -δεν εννοώ υποστήριξη γιατί είναι επιχειρησιακή ειδικότητα- όλο το μηχανισμό να είναι ασφαλής ώστε να λειτουργήσει στο 100% το πτητικό κομμάτι.»

Σμγος : «Το πιο χαρακτηριστικό που μπορώ να πω είναι ότι αν δεν υπάρχει ο μηχανικός το αεροπλάνο δεν είναι σε θέση να πετάξει. Στην Πολεμική Αεροπορία όλοι μεταξύ μας αποτελούμε μία αλυσίδα. Ο κοινός στόχος είναι η προστασία της πατρίδας. Για να καταστεί αυτό εφικτό πρέπει να εκτελέσω το επάγγελμά μου με σωστό τρόπο έτσι ώστε να μπορεί και ο ιπτάμενος από την πλευρά του να εκτελέσει την δική του αποστολή. Η δουλειά του μηχανικού εκτός από την εκπαίδευση απαιτεί και ψυχραιμία, οργανωτική ικανότητα, καλή γνώση του αντικειμένου και των γραφειοκρατικών διαδικασιών καθώς αποτελούμε το ενδιάμεσο στάδιο μεταξύ του τεχνικού – εργατικού δυναμικού και της διοικήσεως»

Ανθσγος 4: «Καθένας έχει το πόστο του. Δεν είναι μόνο το αεροπλάνο που θα πετάξει. Εγώ και όλοι οι υγειονομικοί συνεισφέρω στην διασφάλιση των κατάλληλων συνθηκών και όλων των στελεχών της Πολεμικής Αεροπορίας και για την εκπαίδευση των σμηνιτών. Έχουμε ευθύνη ώστε οι σμηνίτες μετά το πέρας της θητείας τους να επιστρέφουν πίσω στην οικογένειά τους δίχως να τους έχει προκληθεί κάποιο πρόβλημα υγείας.»

ΕΜΘ Ασμίας : «Θεωρώ ότι η ειδικότητα που έχω και τη διάλεξα, γιατί είχα αυτή τη δυνατότητα, είναι πολύ ενδιαφέρουσα και σημαντική, αλλά δεν είναι μόνο αυτή. Θεωρώ ότι όλες οι ειδικότητες έχουν την ίδια σημασία και βαρύτητα. Περισσότερο νομίζω ότι έχει σημασία ο επαγγελματισμός του καθενός σε σχέση μ' αυτό που έχει κληθεί να υπηρετήσει. [...] Από καθαρά επαγγελματικό ενδιαφέρον και ανησυχία, τόσο για τα ηλεκτρονικά όσο και για την Υπηρεσία, δούλεψα πολύ πάνω στο τηλεπικοινωνιακό σύστημα που εκπαιδεύομαι και υπέβαλλα κάποιες προτάσεις για τη βελτίωσή του, οι οποίες ήταν σωστές και υιοθετήθηκαν από την Αεροπορία.»

Ανθστης : «Είναι ένα μέσο η δημιουργία ομάδας φρουρού με σκύλο. Δηλαδή γλύτωνα πόρους.... ανθρώπινο δυναμικό και οικονομικούς πάρα πολλούς. Στην πορεία αντιληφθήκαμε πόσο σημαντικό ήταν και για το επίπεδο της φρούρησης, ...είναι πάρα πολύ σημαντικό για ένα στρατόπεδο, για τη φρούρηση του αεροδρομίου. Ίσως είναι η καρδιά της άμυνας – φρούρησης. Πέρα από την τεχνολογία που έχει προχωρήσει τώρα. [...] Το έργο της ΠΑ είναι μια αλυσίδα....και έχει και μια οροφή. Ο χειριστής που είναι και αξκος έχει οπωσδήποτε πιο σημαντικό έργο από έναν που είναι κουρέας και που συνήθως είναι υπξκος...δεν το συζητάμε. Είναι άλλη η σημασία και άλλη η δυσκολία ....φυσικά είναι δεδομένο αυτό. Δηλαδή ένας υπαξιωματικός ή ένας αξκος μηχανικός που θα μπει στη δεξαμενή ενός αεροπλάνου να την καθαρίσει, για να μπορέσει να πετάξει ένας άνθρωπος δεν είναι σημαντικό; Το οποίο φυσικά δεν μπορεί να το πετάξει οποιοσδήποτε. Υπάρχει μια γκάμα και στη σπουδαιότητα και στη σημασία και στη δυσκολία...φυσικά! Έχει όλη τη γκάμα. Δηλαδή δεν μπορεί να σχεδιάσει ένας υπαξιωματικός μια επιχείρηση. Δεν έχει τις γνώσεις. Δεν το συζητάμε αυτό»

Σμίας: «Εντάξει το κάθε όπλο έχει μια συγκεκριμένη κορυφή. Σ' εμάς η κορυφή είναι τα μαχητικά αεροσκάφη. Εγώ πρέπει να τα προφυλάσσω, να φτιάξω τις συνθήκες που θα βοηθήσουν τους ιπταμένους να εκτελέσουν την αποστολή τους. Κι έτσι γινόμαστε κρίκοι μιας αλυσίδας. [...] Αν δεν υπήρχαμε εμείς δεν θα είχαμε σωστή εκπαίδευση του προσωπικού και κατά συνέπεια δεν θα είχαμε αποτελεσματική υποστήριξη των αεροσκαφών από το έδαφος. Είναι ένα σημαντικό κομμάτι.»

#### **B.4.7 Η διοίκηση του προσωπικού**

Το ζήτημα της διοίκησης και διαχείρισης του προσωπικού είναι ένα από τα ζητήματα που αναδείχθηκαν μέσα από τις συνεντεύξεις χωρίς να τεθεί κάποια σχετική ερώτηση. Ήδη έχουν παρατεθεί αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις στα οποία οι πληροφορητές θέτουν διαστάσεις αυτού του ζητήματος, όπως της υποχρέωσης διαχείρισης προσωπικού και συνεργατών χωρίς επιλογή και της ανάγκης κατοχής γνώσεων ψυχολογίας για τη διαχείρισή του. Το γεγονός ότι, σε διαστάσεις αυτού του ζητήματος, αναφέρθηκαν όλοι οι πληροφορητές (εκτός από τους δύο Ανθυποσμηναγούς οι οποίοι βρίσκονταν σε περίοδο εκπαίδευσης και δεν είχαν έρθει σε επαφή με προσωπικό άλλων κατηγοριών και ειδικοτήτων), το αναδεικνύει σ' ένα από τα κύρια συστατικά του νοήματος που αποδίδεται στην εργασία των στελεχών της ΠΑ.

Επγος 2: «Απλά τι γίνεται! Όσο είσαι μικρός αξιωματικός στην ΠΑ, και ειδικά ιπτάμενος, ανήκεις σε μία μάζα κι εκπαιδεύεσαι. Ξαφνικά εξελίσσεσαι και φτάνεις μετά να εκπαιδεύσεις. Μετά να πάρεις θέσεις ευθύνης και να έχεις από κάτω σου ανθρώπους και να έχεις μεγαλύτερες ευθύνες, έγνοιες, απ' ότι είχες πιο μικρός...όταν σου έλεγαν θα κάνετε 1-2 - 5 πράγματα κάθε μέρα. Μετά όμως πρέπει να διαχειριστείς ανθρώπινο δυναμικό, προσωπικότητες, να προγραμματίσεις και να εξελίξεις καταστάσεις.»

Επγος 1: «Θεωρώ απαραίτητο κάθε στέλεχος της ειδικότητας μου πρέπει να έχει παιδεία. Να έχει διδαχθεί ψυχολογία, πράγμα που γίνεται στις στρατιωτικές σχολές γιατί οι απόφοιτοι προορίζονται να διοικήσουν ανθρώπους. μην αδικώ κάποιους και να εκτελώ τα καθήκοντά μου σεβόμενος την ανθρώπινη φύση του

κάθε ατόμου. Ξεκινάω από τις γνώσεις ψυχολογίας γιατί τα τελευταία χρόνια αυτό είναι το αντικείμενό μου και νοιώθω ότι πρέπει να γνωρίζω τι επιπτώσεις έχουν πάνω στο προσωπικό μου οι αποφάσεις μου. Να εκτελώ τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις μου με σεβασμό στον άνθρωπο και κυρίως να είμαι δίκαιος απέναντί τους. Στην ουσία να ασκώ τα καθήκοντά μου χωρίς να αδικώ κανέναν και εστιάζοντας αποκλειστικά στις υποχρεώσεις τους προς την Πατρίδα.»

Σμγος: «Είμαστε επαγγελματίες δίνοντας έμφαση πρώτα στο έμψυχο δυναμικό κι έπειτα στο υλικό»

Ανθσγος 3 : «Ασχολούμαστε πάντα και με ζωές, είτε με συναδέλφους, είτε με εκπαιδευτές, είτε και με πρωτοετείς ακόμα, στη σχολή. Άρα πρέπει, αρχικά προς την ανθρώπινη ζωή να υπάρχει επαγγελματισμός, δηλαδή να συμπεριφερόμαστε σωστά ως προς τους ανθρώπους, το πώς τους διαχειριζόμαστε, το πώς τους προστατεύουμε. [...] Και στη συνέχεια και ηθικά, πως χειριζόμαστε έναν άνθρωπο, το τι διαταγές του δίνουμε, το γιατί του δίνουμε αυτές τις διαταγές, το τι τον βάζουμε να εκτελέσει. Ως προς τους υφισταμένους περισσότερο καταλαβαίνω εγώ τον επαγγελματισμό. [...]

Αυτόν τον κόσμο προσέχουμε πρώτα να είναι ασφαλής. [...] Όταν όμως έχεις να διαχειριστείς ανθρώπινο δυναμικό είναι δύσκολα κάποια πράγματα γιατί υπάρχει τρομερή διαφορετικότητα, υπάρχει μία ανομοιογένεια στο στράτευμα. Στη Σχολή υπήρχε ομοιογένεια στο προσωπικό. Τώρα καλούμαστε να διοικήσουμε ανθρώπους οι οποίοι προέρχονται από διαφορετικούς θεσμούς, διαφορετικών ηλικιών, με διαφορετικό υπόβαθρο. Όποτε καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε και να χειριστούμε τέτοιους ανθρώπους και να έρθουν στο τέλος και να κάνουν όλοι το ίδιο, είτε αυτό είναι υπηρεσίες, είτε αυτό είναι η καθημερινότητα κτλ. Αυτό είναι για μένα ίσως το πιο δύσκολο κομμάτι.»

ΕΜΘ Ασμιας: «Είμαι στέλεχος της ΠΑ σημαίνει για εμένα πρώτα απ' όλα υπευθυνότητα. Ευθύνη απέναντι στους γύρω μου. Πρώτα απ' όλα στην Ελλάδα. Έχουμε ακόμα το θεσμό της θητείας, τους στρατιώτες. Έχεις νέους ανθρώπους που δεν έχουν σχέση με το στρατό, τους οποίους θα πρέπει να υποδεχτείς μ' έναν ιδιαίτερο τρόπο στους κόλπους των Ενόπλων Δυνάμεων...»

Στα αποσπάσματα που παρατέθηκαν, είτε εδώ είτε σε προηγούμενες παραγράφους, είναι έκδηλη η ανησυχία των στελεχών που διαχειρίζονται και διοικούν προσωπικό, σχετικά με την επιτυχή άσκηση αυτών των καθηκόντων. Τα σημεία που εστιάζεται η ανησυχία είναι η ασφάλεια από τους κινδύνους που ενέχει η ενασχόληση με τα στρατιωτικά πράγματα, η υγιεινή, η ομαλή προσαρμογή των σμηνιτών θητείας στις Ένοπλες Δυνάμεις αλλά και η δικαιοσύνη και η χρηστή διοίκηση όλων των κατηγοριών υφισταμένων, ανάλογα τη θέση του κάθε πληροφορητή στην ιεραρχία των βαθμών και των καθηκόντων. Η ανησυχία και η αίσθηση ευθύνης απέναντι στο προσωπικό -και κυρίως απέναντι στους οπλίτες θητείας - αποδίδει νόημα στην ιδιότητα των στελεχών της ΠΑ, όπως ρητά δηλώθηκε από κάποιους πληροφορητές. Η στάση αυτή πρέπει να θεωρείται αναμενόμενη καθώς η διοίκηση του προσωπικού, είτε πρόκειται για συναδέλφους εργαζόμενους είτε για οπλίτες θητείας, συνιστά ένα από τα εργασιακά αντικείμενα των επαγγελματιών στρατιωτικών και κατά συνέπεια έχει άμεση σχέση με το ζήτημα της αναγνώρισης της δουλειάς από το εργασιακό περιβάλλον και την απόδοση νοήματος στην εργασία.

#### **B.4.8 Κοινωνικές σχέσεις στην εργασία - Επίπεδο συνεργασίας και συναδελφικότητας.**

Συναφές και διαπλεκόμενο αντικείμενο με τη διοίκηση του προσωπικού, αποτελούν οι κοινωνικές και συναδελφικές σχέσεις στην εργασία και το επίπεδό τους. Ταυτόχρονα, το επίπεδο των σχέσεων μέσα στο εργασιακό περιβάλλον επηρεάζει την απόδοση νοήματος στην εργασία. Σύμφωνα με εμπειρικές έρευνες, στο συναφές, με την έννοια ότι χαρακτηρίζεται από ιεραρχική δομή και οργάνωση στα πρότυπα των Ενόπλων Δυνάμεων, επάγγελμα των αστυνομικών, εμφανίζεται ισχυρή η κοινοτική ζωή, δηλαδή η κοινή αντίληψη για το νόημα της αποστολής και για τις αξίες. Σ' αυτό το περιβάλλον έχει παρατηρηθεί ότι το καλό κλίμα συμβάλλει στη δημιουργία ισχυρού κοινωνικού ελέγχου και στην άμβλυση των διαφορών που δημιουργούν οι διαφορετικές πεποιθήσεις ή ηλικίες, που οδηγεί τελικά σε μια κοινή αίσθηση για το τι συνιστά «καλή δουλειά».<sup>161</sup>

Από την άλλη, έχουν διατυπωθεί απόψεις ότι σ' ένα αυστηρά ιεραρχικά δομημένο εργασιακό περιβάλλον, όπως οι Ένοπλες Δυνάμεις, η έννοια της

<sup>161</sup> Marc Loriot, «Νόημα και αναγνώριση στον εργασιακό τομέα», ... ό.π., σ. 51

συναδελφικότητας είναι άγνωστη και προβάλλεται ψευδώς ως χαρακτηριστικό της στρατιωτικής κουλτούρας και εργασιακής ζωής.<sup>162</sup>

Υπό το πρίσμα αυτό τέθηκε κατά τις συνεντεύξεις σχετικό ερώτημα για το είδος και την ποιότητα των σχέσεων που διαμορφώνονται στο εργασιακό περιβάλλον που δρουν οι πληροφορητές. Στις μέχρι τώρα απαντήσεις σε άλλα ερωτήματα, έχουν γίνει αναφορές στις σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα στον εργασιακό χώρο, κυρίως σε σχέση με την απαίτηση για συλλογική εργασία, η οποία προάγει το επίπεδο των δημιουργούμενων συναδελφικών σχέσεων. Στις απαντήσεις που παρατίθενται, παρουσιάζονται από τους πληροφορητές διάφορα στοιχεία και διαστάσεις του χαρακτήρα των συναδελφικών σχέσεων και του εργασιακού κλίματος στην ΠΑ.

Επγος 2: *«Οι σχέσεις μεταξύ των στελεχών της ΠΑ είναι παντού πολύ καλές. Και δεν θα έλεγα άριστες διότι μέσα στις επαγγελματικές ομάδες δεν είναι δυνατόν όλοι να ταιριάζουν... τα χνώτα του καθενός με του άλλου. Μέσα όμως στο χρόνο της εργασίας, οι σχέσεις και τα «προσωπικά δεδομένα» μπαίνουν στην άκρη σε ό,τι αφορά την αποστολή. Έχουν υπάρξει και περιπτώσεις που συνάδελφοι έχουν τσακωθεί. Θεωρώ όμως ότι αυτό είναι φυσιολογικό και το επίπεδο συναδελφικότητας σε σχέση με τον ιδιωτικό τομέα είναι πολύ καλύτερο, είναι πάρα πολύ καλύτερο διότι στον ιδιωτικό τομέα δεν υπάρχει το ίδιο υπόβαθρο. Το οποίο είναι ότι όλοι εμείς εδώ έχουμε βγάλει την ίδια σχολή, προσπαθούμε να έχουμε την ίδια εξέλιξη. Στον ιδιωτικό τομέα υπάρχει νομίζω το φαινόμενο ο ένας να προσπαθεί να «φάει» τον άλλο. Δεν έχουν το ίδιο υπόβαθρο ενώ εμείς το έχουμε. Πολλές παρεξηγήσεις μπορούν να επιλυθούν απ' αυτό. Εννοείται ότι μιλάμε για ανθρώπους που δουλεύουν. Άμα δεν κάνεις τίποτα και κάθεσαι σε μια τρύπα και δεν μιλάς και δεν σκέπτεσαι δεν υπάρχουν και παρεξηγήσεις.»*

Επγος 1: *«Οι υγιείς συναδελφικές σχέσεις είναι το Α και το Ω για να περατωθεί και να επιτευχθεί η αποστολή της Πολεμικής Αεροπορίας. Εκτιμώ με την επιχειρησιακή εμπειρία που έχω ότι είναι σε μεγάλο βαθμό υγιείς. Εξάλλου και ο ορισμός της συναδελφικότητας είναι συν και αδερφός που σημαίνει ότι με τον συνεργάτη – συνάδελφο είσαι παραπάνω από αδερφός.»*

<sup>162</sup> Julia Evetts, «Explaining the Construction of Professionalism in the Military: History, Concepts and Theories», *Revue Francaise de Sociologie*, τομ. 44, τχ.4 (2003), σ.759 – 776, σ. 771.

Ασμχος: «Πρώτα απ' όλα η ένταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις σημαίνει αυτόματα τη διεύρυνση του κοινωνικού κύκλου. Για παράδειγμα όταν κάποιος παντρεύεται όλοι οι συμμαθητές στη Σχολή είναι στον κύκλο των καλεσμένων. Μέσα από τις παρέες δημιουργούνται στενότερες σχέσεις που καταλήγουν σε γάμους, κουμπαριές κλπ, κι όλο αυτό εξελίσσεται σε μια πυραμίδα που συνεχώς μεγαλώνει. Στην καθημερινότητα, ανεξάρτητα από διαφωνίες, πιθανές προστριβές, τις επιτυχίες ή τις αποτυχίες, τα νεύρα ή την καλή διάθεση της δουλειάς, όταν δεν εργαζόμαστε συγκεντρωνόμαστε κι εκτός στρατοπέδου, σαν παρέα. Αυτό την ομάδα τη δίνει περισσότερο. Αρκεί να λειτουργούν οι αξίες και οι θεσμοί. Αν βρεθώ σε μια παρέα με το Διοικητή μου δεν θα υπερβώ κάποια όρια στη συμπεριφορά μου. Θα είμαι απέναντί του όπως πρέπει να είμαι απέναντι στο Διοικητή και στη δουλειά. Υπάρχει μια καλή σχέση μεταξύ μας αλλά και σχέση σεβασμού. Θεωρώ ότι η δημιουργία προσωπικών σχέσεων μεταξύ των στελεχών είναι αναπόφευκτη, λόγω της συχνής επαφής που έχουμε στο χώρο της εργασίας. Όπως είναι φυσικό δημιουργούνται και διαφωνίες και νεύρα και τσακωμοί αλλά το πώς κρατιέται το σύστημα των σχέσεων έχει να κάνει με το κάθε άτομο ξεχωριστά. Νομίζω όμως ότι λειτουργούν όλα! Τελικά νομίζω ότι δεν διαφέρει ο εργασιακός χώρος της ΠΑ απ' οποιονδήποτε άλλο, γιατί απαρτίζεται από ανθρώπους - μέλη της ίδιας κοινωνίας».

Ανθσγος 1 «Με τους συμμαθητές υπάρχει ομαδικότητα και αλληλεγγύη. Γνωριζόμαστε πολύ καλά, αρκετά χρόνια και υπάρχει αλληλεγγύη. Είναι δυνατή νομίζω η έννοια του «συμμαθητή». Με το υπόλοιπο προσωπικό ακόμα είναι πολύ λίγες οι επαφές που έχουμε.»

Ανθσγος 2: «Υπάρχει καλό κλίμα. Στη δική μου ειδικότητα υπάρχει βέβαια μία εσωστρέφεια...δηλαδή οι ιπτάμενοι γενικά είμαστε μία πιο κλειστή ομάδα, δηλαδή θα προτιμήσουμε να βρεθούμε μεταξύ μας παρά με τον υπόλοιπο κόσμο. Αλλά γενικά υπάρχει καλό κλίμα. Υπάρχει σεβασμός, υπάρχει συναδελφικότητα και κατανόηση. Όμως μου έχει τύχει και οι σχέσεις να μην είναι καλές γιατί είμαστε άνθρωποι και όλα στηρίζονται στις ανθρώπινες σχέσεις. Πέρα από την ειδικότητα μας και το τι πρέπει να κάνουμε είμαστε άνθρωποι, δηλαδή δε μπορούμε όλοι να τα πηγαίνουμε καλά με όλους. [...] Επειδή γενικά στη δουλειά είναι ομαδικό το



πνεύμα... και πρέπει να είναι έτσι, το βάζεις σε δεύτερη μοίρα. Δηλαδή όταν είμαστε εδώ πρέπει να υπάρχει επαγγελματισμός, πρέπει να συνεργαστούμε, πρέπει να κάνουμε σωστά τη δουλειά μας. Από τη στιγμή που θα γυρίσουμε πίσω, μπορεί ο ένας να μη μιλήσει στον άλλον. Αλλά αν χρειαστεί να συνεργαστούμε θα το κάνουμε. Βέβαια αυτό επηρεάζει σε επίπεδο διάθεσης αλλά στη δουλειά αυτό είναι σε δεύτερη μοίρα. Είναι δουλειά και πρέπει να τη κάνουμε.»

Σμγος: «Παρά τις κάποιες προστριβές που μπορεί να προκύψουν μεταξύ των στελεχών κυρίως στο αντικείμενο της εργασίας υπάρχει αλληλεγγύη μεταξύ μας λόγω των πολλών ετών όπου εργαζόμαστε μαζί και έχουμε πλέον αναπτύξει καλές σχέσεις φιλίας. Αυτό αποτελεί κάτι το οποίο συναντάμε συχνά στον κλάδο μας, εν αντιθέσει με τους εργαζόμενους μίας τράπεζας για παράδειγμα.»

Υπσγος: «Σε γενικές γραμμές στο χρονικό διάστημα στο οποίο εργάζομαι δεν έχω έρθει αντιμέτωπη με προβλήματα που αφορούσαν την ιεραρχία στον χώρο της Πολεμικής Αεροπορίας. Κάποια μεμονωμένα περιστατικά προέκυψαν εξαιτίας της επιφυλακτικότητας απέναντι στην ειδικότητά μου και τη χρησιμότητα της. Στο χώρο της μονάδας έχω αναπτύξει αρκετά καλές σχέσεις και άψογη συνεργασία με τους συναδέλφους ανεξαρτήτως βαθμού.»

Ανθσγος 3: « Οι σχέσεις είναι πάρα πολύ καλές. Αυτό είναι πολύ σημαντικό γιατί αν δεν υπάρχουν καλές σχέσεις δεν υπάρχει καλή συνεργασία και όλοι οι στόχοι και οι αντικειμενικοί σκοποί δε θα επιτευχθούν όπως πρέπει και όταν πρέπει.»

Ανθσγος 4: «Θεωρώ ότι είμαστε δεμένοι και πολύ καλά στο χώρο του ιατρού. Όσον αφορά στο χώρο ολόκληρης της μονάδας κακές σχέσεις δεν έχω με κανένα απολύτως. Απλά εκτός του στενού εργασιακού περιβάλλοντος οι σχέσεις είναι πιο επαγγελματικές.»

Ανθσγος: «Είναι πολύ σημαντικό θέμα για οποιονδήποτε άνθρωπο. Σε ό,τι αφορά εμένα, σε μια δουλειά που είναι να κάνω...τον επαγγελματισμό που λέμε, θα τον εξαντλήσω. Θα το κάνω είτε μου αρέσει ο προϊστάμενος είτε τον αντιπαθώ, είτε τον αγαπώ. Δεν θα προσπαθήσω λιγότερο. Περισσότερο απ' αυτό

που μπορώ, αν μου κάνει ο άνθρωπος και η συμπεριφορά του... δεν θα κόψω όμως αν δεν μ'αρέσει ο προϊστάμενος, αν τον αντιπαθώ αν μ'έχει τιμωρήσει... δηλαδή δεν το βάζω πάνω από την υπηρεσία, από τη δουλειά. Λόγω καταγωγής ας πούμε ... υπαξιωματικός και με τον τρόπο που κατατάχτηκα στην ΠΑ...συνάντησα στο παρελθόν συμπεριφορές που δεν μου άρεσαν. [...] Η κοινωνική συμπεριφορά είναι για μένα λοιπόν πάρα πολύ σημαντική. Έχω δει πολλές φορές δουλείες να μην γίνονται, γιατί άνθρωποι δεν συμπεριφέρθηκαν σωστά στους κατώτερους τους ...Όχι τυπικά! ...σωστά! ... δεν βγήκε δηλαδή το αποτέλεσμα που θα μπορούσαν να πάρουν.»

Σμιας : «Η αεροπορία είναι μια κοινωνία. Και σε κάθε κοινωνία υπάρχουν σε εισαγωγικά οι καλοί και οι κακοί. [...] Είναι ανάλογα ποιους θα θελήσεις να έχεις κοντά σου. Παραδείγματος χάριν εγώ... οι άνθρωποι που είχα κοντά μου ήταν κι αυτοί στο ίδιο μήκος κύματος μαζί μου. Θέλανε να διαπρέψουν στη δουλειά τους, θέλανε να εμπνεύσουν κάποια πράγματα και ήταν δυνατοί στο να αναλάβουν κάποιο έργο, είτε αυτό ήταν μικρό είτε μεγάλο, ήταν εκεί γι' αυτό το λόγο. Και αυτοί ήταν που με βοήθησαν περισσότερο.»

Μέσα στις απαντήσεις που παρατέθηκαν, με αφορμή το -γενικό- ερώτημα που τέθηκε για τις κοινωνικές και συναδελφικές σχέσεις στην εργασία, τίγονται αρκετά ζητήματα, ενώ περιλαμβάνονται και αναφορές σε άλλα που έχουν ήδη τεθεί. Αρκετές είναι οι παρατηρήσεις που μπορούν να γίνουν. Μια πρώτη παρατήρηση είναι ότι οι σχέσεις πρέπει να εξεταστούν κατά εργασιακό αντικείμενο. Κάθε Πτέρυγα της ΠΑ αποτελείται από ένα πολυπληθές σύνολο εργαζομένων με διαφορετικό εργασιακό αντικείμενο που ασκείται από ξεχωριστές ομάδες εργαζομένων σε διαφορετικούς χώρους. Όλες οι διαφορετικές δραστηριότητες αλληλοεπηρεάζονται και συγκροτούν ένα πλέγμα το οποίο πρέπει να είναι αδιάρρηκτο. Η καθημερινή εργασιακή πραγματικότητα όμως δεν σημαίνει τη συνεργασία όλων με όλους. Στην πραγματικότητα κάθε αντικείμενο συγκροτεί ένα ιδιαίτερο εργασιακό περιβάλλον. Γι' αυτό οι ιπτάμενοι θεωρούν ότι αποτελούν ένα κλειστό γκρουπ, αλλά και οι υγειονομικοί αξιωματικοί μιλώνοντας για τις σχέσεις στην εργασία, περιορίζονται στο χώρο του ιατρείου. Αντίστοιχα το ίδιο συμβαίνει για όλες τις διαφορετικές ειδικότητες. Το στοιχείο αυτό είναι περισσότερο έντονο στα στελέχη μικρότερων βαθμών και με λίγα χρόνια υπηρεσίας, τα οποία ακριβώς λόγω

του βαθμού και των καθηκόντων συνεργάζονται αποκλειστικά με όσους λειτουργούν στο στενό εργασιακό τους περιβάλλον. Αντίθετα, παρατηρείται ότι τα στελέχη με περισσότερα χρόνια υπηρεσίας και σε μεγαλύτερο βαθμό, παρουσιάζουν τις αντιλήψεις τους για το γενικότερο κλίμα που διαμορφώνεται σε επίπεδο Μονάδας ή της ΠΑ γενικότερα.

Δεύτερη παρατήρηση είναι η επισήμανση της σημασίας του ομαδικού πνεύματος, της συνεργασίας και της συλλογικής προσπάθειας για την επίτευξη του κοινού σκοπού, της αποστολής. Η συνείδηση ότι η αποστολή είναι το πρωταρχικό μέλημα όλων τονίζεται με κάθε ευκαιρία.

Τρίτη παρατήρηση είναι η επισήμανση από αρκετούς πληροφορητές ότι σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση ενός ιδιαίτερα θετικού κλίματος, που είναι δυνατόν να παρακάμψει και τις όποιες, φυσιολογικές κατά τους πληροφορητές, διαφωνίες ή έριδες, είναι το κοινό υπόβαθρο που διαθέτουν τα στελέχη της ΠΑ, δηλαδή η εισαγωγική εκπαίδευσή τους στις στρατιωτικές σχολές και οι ανθρώπινοι δεσμοί που δημιουργούνται κατά τη διάρκειά της. Η κοινή προέλευση και εκπαίδευση φαίνεται ότι συμβάλλει στη συγκρότηση μιας ισχυρής συλλογικής ταυτότητας που λειτουργεί για τη προώθηση της συνεργασίας στην εργασία και τη δημιουργία υγιών συναδελφικών σχέσεων.

Επιπρόσθετα, έγιναν αναφορές στις ιεραρχικές σχέσεις, που διέπουν την εργασιακή πραγματικότητα στις Ένοπλες Δυνάμεις, και το πώς αυτές μπορούν να λειτουργήσουν παράλληλα με τη συναδελφικότητα και τη δημιουργία υγιούς κλίματος συνεργασίας στην εργασία, κάτι το οποίο επιτυγχάνεται τελικά.

Συμπερασματικά, και όπως αρκετοί από τους πληροφορητές τονίζουν, οι σχέσεις των εργαζομένων στην ΠΑ προσομοιάζουν με αυτές σε οποιοδήποτε άλλο εργασιακό περιβάλλον, με την έννοια ότι δεν είναι δυνατόν να είναι ιδανικές. Είναι φυσιολογικό και αναμενόμενο να δημιουργηθούν συγκρούσεις, να υπάρχουν διαφωνίες, εκνευρισμοί γιατί, όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε, δεν μπορούν πάντα να «ταιριάζουν τα χνώτα» όλων με όλους. Τονίζουν όμως επίσης, ότι η επικρατούσα κουλτούρα είναι, όλα αυτά να παρακάμπτονται προκειμένου να διεκπεραιωθεί ομαλά η εργασία και να επιτευχθεί η αποστολή. Σ' αυτό συμβάλλει ιδιαίτερα η αίσθηση της κοινής προέλευσης, του κοινού υποβάθρου και του κοινού σκοπού. Όλα αυτά καταλήγουν στη δημιουργία ενός εργασιακού περιβάλλοντος υγιέστερου και περισσότερο συνεργατικού από άλλα στον ιδιωτικό ή δημόσιο τομέα.

#### B.4.9 Το επίπεδο δέσμευσης και οι στόχοι

Το «κάλεσμα», με την έννοια μιας δύναμης έξω από το «εγώ» του υποκειμένου που το ωθεί προς την εκπλήρωση ενός συγκεκριμένου ρόλου,<sup>163</sup> αποτέλεσε ένα κεντρικό στοιχείο συζήτησης σχετικά με την εξέλιξη των στρατών σε επαγγελματικούς. Σύμφωνα με τον Moskos, όπως είδαμε, το «κάλεσμα» είναι ένα από τα συστατικά στοιχεία του στρατιωτικού επαγγέλματος, και η απώλειά του από τα κίνητρα που ωθούν τα υποκείμενα να εισέλθουν σ' αυτό αποτελεί ένδειξη διάβρωσης της παραδοσιακής και επιθυμητής μορφής του. Νωρίτερα, ο Huntington είχε υποστηρίξει ότι το «κάλεσμα», ως χαρακτηριστικό, αφορά μόνο στους αξιωματικούς καριέρας.

Η σημασία του «καλέσματος» (ή της «κλήσης») εξακολουθεί να έχει σημασία για τους εμπειρικούς ερευνητές και εξετάζεται σε σχέση με τη δημιουργία νόημα στην εργασία.<sup>164</sup> Το νόημα στην εργασία συνδέεται κατ' αντίστοιχο τρόπο και με την έννοια της «δέσμευσης» (commitment) των υποκειμένων με την εργασία, τον εργασιακό οργανισμό ή την καριέρα. Η «δέσμευση» των εργαζομένων μπορεί να οριστεί ως το επίπεδο της προσκόλλησης τους με κάποια διάσταση της εργασίας τους και παίρνει διάφορες μορφές, όπως αυτή της αφοσίωσης στην εργασία, την επιδίωξη για καριέρα ή την αφοσίωση στον εργασιακό οργανισμό.<sup>165</sup> Εμπειρικές έρευνες έχουν καταλήξει ότι η ύπαρξη δέσμευσης συνδέεται θετικά με την αίσθηση ότι ακολουθείται ένα «κάλεσμα»<sup>166</sup>. Ωστόσο η Piotet υποστηρίζει ότι «κατά κανόνα, η κλήση δεν προηγείται της δέσμευσης αλλά την ακολουθεί».<sup>167</sup>

Υπό το πρίσμα αυτό εξετάστηκε η δέσμευση των πληροφορητών με την εργασία τους και με το στρατιωτικό οργανισμό, με τη υποβολή ερωτημάτων σχετικά με την ενδεχόμενη μεταβολή των απόψεων τους μετά την είσοδό τους στις Ένοπλες Δυνάμεις καθώς και για τα σχέδια και τους επαγγελματικούς τους στόχους.

<sup>163</sup> Ryan Duffy κ.α, «Calling and work-related outcomes: Career commitment as a mediator», *Journal of Vocational Behavior*, τχ. 78 (2011), σ. 210-218, σ. 210

<sup>164</sup> Michael Stager, κ.ά, «Measuring Meaningful Work: The Work and Meaning Inventory (WAMI)», *Journal of Career Assessment*, τομ. 20, τχ. 3 (2012), σ. 322-337, σ.327

<sup>165</sup> Rajendran Muthuveloo, Raduan Che Rose, «Typology of Organizational Commitment», *American Journal of Applied Science*, τομ. 2, τχ. 6 (2005), σ. 1078-1081, σ. 1078

<sup>166</sup> Ryan Duffy κ.α, «Calling and work-related outcomes...», *ό.π.*, σ. 211

<sup>167</sup> Françoise Piotet, «Η μυθολογία του επαγγέλματος...», *ό.π.*, σ. 173

Επγος 2: «Οι στόχοι μου είναι αποκτώντας όλα τα προαπαιτούμενα που χρειάζεται να μπορέσω να εξελιχθώ και να φτάσω εκεί που βλέπω τους προϊσταμένους μου. Να έχω καλή εξέλιξη στην ιεραρχία της ΠΑ»

Επγος 1: «Οι στόχοι μου είναι να ολοκληρώσω τη θητεία μου στην ΠΑ συνεχίζοντας επιτυχώς, όπως δείχνουν και οι αξιολογήσεις μου μέχρι στιγμής, να προσφέρω όσο περισσότερο μπορώ στην αποστολή της ΠΑ από την εκάστοτε θέση στην οποία βρίσκομαι. Θέλω να έχω υγεία όταν αποστρατευτώ και να έχω ήσυχη τη συνείδησή μου ότι πρόσφερα ό,τι μπορούσα να προσφέρω και διατέλεσα στην υπηρεσία μου επιτυχώς»

Ανθστης: «Τώρα που έχω γυρίσει το βουνό και είμαι προς την κατηφόρα, έχοντας εξαντλήσει τις προσωπικές φιλοδοξίες που μου επέτρεπε ο βαθμός μου και η ειδικότητά μου να κάνω...γιατί είχαμε ένα συγκεκριμένο ρόλο, δεν μπορούσαμε να κάνουμε κάτι παραπάνω...ο στόχος μου είναι να βγάλω νέους επαγγελματίες της ειδικότητας, πιο καταρτισμένους και να αγαπήσουν παραπάνω την υπηρεσία, την ΠΑ.»

ΕΜΘ Ασμίας: «Λήγουν σε πέντε χρόνια όπως είπα. Παρ όλα αυτά πιστεύω πως αφού εργάζομαι σε έναν οργανισμό, θα πρέπει να τον υπηρετώ από τη μεριά που με χρειάζεται κάθε φορά και να παράγω το έργο που καλούμαι κάθε φορά να παράγω. Στόχος μου λοιπόν είναι να βρίσκομαι πάντα δίπλα στο διοικητή μου από τη μεριά που με θέλει, να παράγω το έργο που αυτός θέλει, με αποτέλεσμα η κοινωνία να απολάβει τους καρπούς των χρήματων που σπαταλά. Προσωπικά δεν έχω στόχους ανέλιξης, δεν είμαι απόφοιτος παραγωγικής σχολής για να έχω στόχο να φτάσω στα υψηλά κλιμάκια της ιεραρχίας. Είμαι ένας απλός εργαζόμενος οπότε επαγγελματικοί στόχοι μπορεί να είναι κάποια σχολεία, πρόσφατα πέρασα ένα σχολείο ασφάλειας πτήσεων - εδάφους, διερευνητής αεροπορικών ατυχημάτων, ένα πολύ καλό εφόδιο. Εκπαίδευση! Αυτοί είναι οι στόχοι μου»

Σμίας: «Θα ήθελα απλά... να σας πω την αλήθεια... να μοιάσω στον αδερφό μου, ο οποίος έχει κάνει καριέρα, δηλαδή έχει περάσει αρκετά σχολεία, έχει πάει σε ειρηνευτικές αποστολές. Το ίδιο θέλω κι εγώ. Να περάσω σχολεία...να

*εκπαιδευτώ όσο περισσότερο γίνεται και γενικότερα ότι καθήκοντα μου αναθέτουν να μπορώ να τα βγάλω εις πέρας»*

Οι απαντήσεις αυτές δείχνουν ένα υψηλό επίπεδο δέσμευσης και αφοσίωσης στο στρατιωτικό οργανισμό και την αποστολή του. Για όσους η ανέλιξη στην ιεραρχία και η καριέρα είναι δυνατή αποτελεί στόχο ενώ για όσους δεν είναι εφικτή, η δέσμευση και η αφοσίωση στο στρατιωτικό οργανισμό σχετίζεται με την προσφορά στην αποστολή και την προσωπική εργασιακή καταξίωση. Οι παραπάνω απαντήσεις δόθηκαν από στελέχη που είχαν δηλώσει ότι η εργασία τους, με τον ένα ή άλλο τρόπο αποτελεί ανταπόκριση σε μια μορφή «καλέσματος». Σε άλλους που αυτό δεν ισχύει βλέπουμε παρόμοιες ή ακόμη και πιο emphaticές δηλώσεις σχετικά με το επίπεδο δέσμευσης και αφοσίωσης στον οργανισμό.

*Ασμχος: «Με διακατείχε άγνοια για την Πολεμική Αεροπορία. [...] Στην αρχή γνώρισα και έμαθα τι σημαίνει Πολεμική Αεροπορία. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών μου, πήρα μετάθεση για Μονάδα, όπου και βελτιώθηκε ακόμα πιο πολύ η γνώμη που είχα για την Αεροπορία και αγάπησα πραγματικά αυτό που κάνω πολύ περισσότερο απ' ότι το αισθανόμουν εντός της σχολής. Τότε αντιλήφθηκα τι συμβαίνει γύρω μας, τι ρόλο συντελούμε και πως συμπεριφέρεται η κοινωνία στους στρατιωτικούς. [...] Το αγάπησα στην πορεία όχι μέσα στη Σχολή. Γιατί στη Σχολή σε πνίξε περισσότερο το διάβασμα, το περιβάλλον της σχολής και ο τρόπος λειτουργίας της. Όταν αυτά έφυγαν από το κάδρο πηγαίνοντας στη Μονάδα, σ' ένα πιο επαγγελματικό περιβάλλον και σε πιο εξατομικευμένη προσπάθεια, σ' αυτό που κάνεις και το πώς αναγνωρίζεται, τότε άρχισα να καταλαβαίνω ότι έπρεπε περισσότερο να «στρωθώ» σε κάποια πράγματα. Και μέσα απ' αυτό το αγαπός και περισσότερο. Κάπως έτσι το 'χω αισθανθεί. [...]*

*Είχα βάλει στόχους μικρούς και μεγάλους στην Πολεμική Αεροπορία και τους πέτυχα. Για παράδειγμα στην πρώτη μου τοποθέτηση είχα βάλει στόχο να μάθω καλά το αντικείμενο που μου είχε ανατεθεί. Το κατάφερα και έβαλα στόχο να εμβασθύνω και να γίνω ειδικός σ' αυτό, «γκουρού». Το πέτυχα και ακόμα και σήμερα προσπαθώ να διατηρώ αυτή την αναγνώριση. Μου ήταν πολύ δύσκολο όταν πήγαινα σε κάποια καινούρια μονάδα και μου έλεγαν, ξέρουμε ποιος είσαι και τί μπορείς να κάνεις. Αυτό ήταν κάτι το οποίο με άγχωνε πάρα πολύ. Και αποτελούσε κάθε φορά το στόχο μου. Να ανταποκριθώ στις προσδοκίες που είχα προκαλέσει.*

Πολλές φορές έβλεπα ένα όνειρο, ότι μου ανέθεταν μια δουλειά και ξαφνικά έφευγαν αυτοί οι συνεργάτες που ήταν απαραίτητοι για την υλοποίησή της κι έμεινα μόνος μου. [...] Θα την έκανα την ίδια επιλογή. Τότε όμως δεν θα την έκανα. Γιατί τώρα είναι το τέλος του έργου, στην αρχή είναι η δυσκολία. Δεν νομίζω να υπάρχει στέλεχος που στα πρώτα στάδια της πορείας του να μην είπε «τι θέλω εγώ εδώ πέρα». Τώρα μετά από τόσα χρόνια, θα την ξαναέκανα.»

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί αυτή των αξιωματικών που απέτυχαν για κάποιο λόγο ως Ιπτάμενοι και κλήθηκαν να υπηρετήσουν σε μια ειδικότητα που αρχικά δεν επιθυμούσαν:

Ανθσγος 3: «Όμως ήταν μία πολύ δύσκολη στιγμή. Δεν έχω ζήσει κάτι πιο σοβαρό, μια απώλεια ας πούμε σημαντικού προσώπου, για μένα ήταν το πιο δύσκολο κομμάτι που έζησα. Ακόμα και τώρα την θεωρώ την πιο δύσκολη εμπειρία που είχα συναισθηματικά... ήταν πολύ σκληρό για μένα. [...] Είδα ότι στην αρχή είχα πάρει πολύ λάθος την ειδικότητα μου, είδα ότι υπήρχαν πράγματα που μπορείς να κάνεις και σιγά σιγά το ξεπέρασα. [...] Αυτή τη στιγμή δε μπορώ να έχω και βλέψεις διότι είναι μια ειδικότητα στην οποία δεν έχεις τόσες ευκαιρίες να γίνεις ανώτατος αξιωματικός. Αυτό προς το παρόν δε με ενοχλεί καθόλου. Αυτό που θέλω εγώ είναι να βρω κάποιο αντικείμενο το οποίο να είναι πάρα πολύ ενδιαφέρον [...] Αφού κόπηκα και μετά ήθελα να κάνω κάτι ακόμα, κάτι παραπάνω. Δηλαδή ήθελα να σπουδάσω και να επιλέξω μία σχολή η οποία θα μπορούσε να συνδυαστεί με το επάγγελμα μου σαν αξιωματικός. Σπουδάζω πολιτική επιστήμη και διεθνείς σχέσεις και θα ήθελα να ασχοληθώ, εάν γίνεται, και με τέτοιες θέσεις επιτελικές που έχουν να κάνουν με διπλωματία ή ενδεχομένως με διεθνείς σχέσεις ή στο ΓΕΕΘΑ είτε σε κάποια θέση στο εξωτερικό, γι' αυτό θέλησα να ασχοληθώ με αυτό το αντικείμενο.»

Η δέσμευση και αφοσίωση εμφανίζεται και με την επιδίωξη περισσότερο βραχυπρόθεσμων στόχων, με σημαντική όμως αξία για τη μελλοντική εργασιακή εξέλιξη:

Ανθσγος 1: «Στην παρούσα φάση θέλω να περατώσω το στάδιο αυτό όσο το δυνατόν καλύτερα γίνεται και να συνεχίσω ως Ιπτάμενος. Από εκεί και πέρα

όπου και να πάω θα κάνω ότι καλύτερο μπορώ. Αυτό προέχει για εμένα προς το παρόν και δεν σκέφτομαι κάτι άλλο πιο μακρινό.»

Ανθσγος 2: «Θα ήθελα να πάω στα μαχητικά. Βασικά αυτός είναι ο κοντινός μου στόχος. Από κει και πέρα προσπαθώ να βάζω κοντινούς στόχους και βλέποντας και κάνοντας. Δεν μπορώ να κάνω μακροπρόθεσμα σχέδια γιατί ουσιαστικά το τι θα κάνω εδώ και το που θα πάω θα επηρεάσουν άμεσα το τι θα γίνει μετά. Γι' αυτό προσπαθώ να μη το σκέφτομαι, να βάζω κοντινούς στόχους έτσι ώστε να πετυχαίνω αυτούς.»

Στους υγειονομικούς αξιωματικούς, οι οποίοι διαθέτουν διπλή ιδιότητα φαίνεται ότι η δέσμευση με την εργασία σχετίζεται περισσότερο με την εξέλιξη στον ιατρικό τομέα, παράλληλα με την εκπλήρωση των επαγγελματικών υποχρεώσεων απέναντι στην ΠΑ.

Υπσγος: «Αυτό το διάστημα βρίσκομαι σε μία διαδικασία μεταπτυχιακής εκπαίδευσης και σεμιναρίων με στόχο στο άμεσο μέλλον να μπορέσω να αξιοποιηθώ σε κάποια θέση στον χώρο του νοσοκομείου, που αποτελεί και προσωπικό μου όνειρο. Έτσι θα είμαι σε θέση να εφαρμόσω στην πράξη τις θεωρητικές γνώσεις στις οποίες εκπαιδεύομαι. Όσον αφορά το αν έχω βλέψεις για την προσωπική μου ανέλιξη στην ιεραρχία τόσο της Πολεμικής Αεροπορίας όσο και του κλάδου της Ψυχολογίας μπορώ να πω ότι αυτό το οποίο ενδιαφέρει πρωτίστως εμένα είναι η προσφορά των γνώσεων που έχω αποκτήσει και η εξέλιξή μου στο αντικείμενο μου. Οι διοικητικές θέσεις λοιπόν δεν αποτελούν προτεραιότητα για εμένα.»

Ανθσγος 4 : «Πέρα από το να ανταποκρίνομαι όπως πρέπει στις υποχρεώσεις μου στην ΠΑ, επιδιώκω να εξελιχθώ στο αντικείμενό μου. Έχω ολοκληρώσει ήδη μια μεταπτυχιακή εκπαίδευση και στόχος μου είναι να μπορέσω να εξελιχθώ στον ακαδημαϊκό τομέα στο αντικείμενο της κτηνιατρικής»

Τέλος, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ένας από τους πληροφορητές δήλωσε ότι σκέπτεται να αναζητήσει εργασία αλλού καθώς θεωρεί ότι οι οικονομικές απολαβές του δεν επαρκούν για την κάλυψη των αναγκών του.



Σγος : «Οι γνώσεις που έχω και οι δυνατότητές μου θεωρώ ότι αξίζουν παραπάνω από την αμοιβή μου. Γι' αυτό και σκέπτομαι να αποχωρήσω από την ΠΑ. Είναι μια απόφαση με ρίσκο βέβαια και δεν ξέρω ακόμα τι θα κάνω. Πάντως πάντοτε θα εκτελώ αυτό το οποίο πρέπει να κάνω με προθυμία και να προσπαθώ για το κάτι παραπάνω, για το περισσότερο, όπως έκανα πάντα»

Εκείνο που εύκολα συνάγεται από τις απαντήσεις των πληροφορητών είναι ότι τα στελέχη της ΠΑ, εμφανίζουν υψηλά επίπεδα δέσμευσης και αφοσίωσης, οι οποίες εστιάζονται στο ειδικό τους εργασιακό αντικείμενο, στην ειδικότητά τους. Με αυτή συνδέεται και αυτή είναι ο καθοριστικός παράγοντας του είδους της δέσμευσης που εμφανίζεται κάθε φορά, εξαρτώμενο και από άλλους αντικειμενικούς παράγοντες που σχετίζονται με το κανονιστικό πλαίσιο του οργανισμού. Έτσι η επιθυμία καριέρας φαίνεται να αφορά περισσότερο τους ιπταμένους αξιωματούχους, οι οποίοι κατά κανόνα ανελίσσονται στην ιεραρχία της ΠΑ.

Άλλο συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί είναι ότι πράγματι η δέσμευση με την εργασία και τον εργασιακό οργανισμό δεν προαπαιτεί την ύπαρξη «καλέσματος» προς την εργασία αλλά και αντίστροφα, το «κάλεσμα» δεν σημαίνει τη δημιουργία δέσμευσης με τον εργασιακό οργανισμό. Η δέσμευση και η αφοσίωση φαίνεται να έχουν μια δική τους δυναμική και να εξαρτώνται το ίδιο ή και περισσότερο από άλλους παράγοντες και συνθήκες στην εργασία. Σίγουρα όμως η ύπαρξη δέσμευσης προσδίδει ισχυρό νόημα στην εργασία καθώς συνδέεται με την επιθυμία για επίτευξη στόχων και προσωπική καταξίωση.

## Γ. ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μετά την ανάλυση των συνεντεύξεων και έχοντας υπόψη τη βιβλιογραφική επισκόπηση και τις θεωρητικές θέσεις που έχουν διατυπωθεί για το στρατιωτικό επάγγελμα μπορούμε να προχωρήσουμε σε μια σειρά συμπερασμάτων για τη μορφή που αυτό λαμβάνει στις αντιλήψεις των ίδιων των στρατιωτικών στην Ελλάδα και ιδιαίτερα των στελεχών της Πολεμικής Αεροπορίας.

Η στρατιωτική κοινωνιολογία, γεννήθηκε και αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του λειτουργισμού και πολλές από τις θέσεις, που ακόμα και σήμερα αποτελούν αντικείμενο συζήτησης στους κόλπους της, είναι προϊόντα αυτής της περιόδου. Η γενική αντιμετώπιση του στρατιωτικού επαγγέλματος ήταν η διαμόρφωση διάφορων ιδεότυπων με χαρακτηριστικά που θα έπρεπε να διαθέτει, η απόκλιση δε απ' αυτά αλλοίωνε την παραδοσιακά αποδεκτή μορφή του. Ως επαγγελματίες στρατιωτικοί θεωρούνταν μόνο οι αξιωματικοί, ενώ η επαγγελματικοποίηση των ενόπλων δυνάμεων, με τη διεύρυνση του προσωπικού που θα εργαζόταν σ' αυτές, θα σήμαινε τη σταδιακή απόκλιση από τους διαμορφωμένους ιδεότυπους και τη διολίσθησή του σε απλή βιοποριστική εργασία. Προϊούσης της διαδικασίας μετατροπής των ενόπλων δυνάμεων διεθνώς σε επαγγελματικές, άρχισαν να διαμορφώνονται τυπολογίες διαφορετικών συμπεριφορών και στρατηγικών, οι οποίες υιοθετούνται από διαφορετικές κατηγορίες προσωπικού. Παράλληλα διατυπώθηκαν απόψεις για την υιοθέτηση διαφορετικών τύπων επαγγελματισμού, ανάλογα με το βαθμό προσήλωσης του προσωπικού στις παραδοσιακές στρατιωτικές αξίες ή την υιοθέτηση αντιλήψεων πλησιέστερων στον πολιτικό τομέα. Νεότερες απόψεις, οι οποίες βρίσκονται θεωρητικά πλησιέστερα στη σχολή της συμβολικής διαντίδρασης, συνέτειναν στην άποψη ότι στην πραγματικότητα και διαχρονικά, τα στελέχη των ενόπλων δυνάμεων υιοθετούν συνδυασμούς στάσεων και αντιλήψεων που απαιτούν μεν συνεχή διερεύνηση, αλλά που δεν μπορεί να θεωρηθεί, ότι στοιχειοθετούν αρνητική εξέλιξη για την ποιότητα ή την αποτελεσματικότητα του στρατιωτικού οργανισμού.

Η επισκόπηση των θεωρητικών σχημάτων μου δημιούργησαν το ερέθισμα για τη διερεύνηση του εάν όλες αυτές οι τυπολογίες που έχουν διατυπωθεί εντοπίζονται μεταξύ των Ελλήνων επαγγελματιών στρατιωτικών. Η αίσθηση που μου δημιουργήθηκε ήταν ότι το προσωπικό των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων παρουσιάζει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε ό,τι αφορά τις νοηματοδοτήσεις της

εργασίας του, τα οποία χρήζουν εμπειρικής διερεύνησης. Η αίσθηση αυτή δεν υπήρξε αυθαίρετη, αλλά προϊόν της, για περισσότερο από τριάντα χρόνια υπηρεσίας μου στις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις, σε διάφορες θέσεις, μεταξύ των οποίων και αρκετές θέσεις διοικήσεως και ευθύνης. Στα χρόνια αυτά είχα την ευκαιρία να συνεργαστώ, είτε ως προϊστάμενος είτε ως υφιστάμενος, να παρατηρήσω τις συμπεριφορές ή και να γίνω κοινωνός των απόψεων, εκατοντάδων στελεχών. Η γενική αίσθηση και αντίληψη, που διαμόρφωσε η εμπειρία μου αυτή, ήταν ότι οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις και η ελληνική κοινωνία παρουσιάζουν αρκετές διαφορές σε σχέση με τις αντίστοιχες στις οποίες αναφέρονται τα θεωρητικά σχήματα και οι εμπειρικές έρευνες της υπάρχουσας βιβλιογραφίας. Συναφώς επηρεάζονται και οι αντιλήψεις και νοηματοδοτήσεις των στελεχών σχετικά με την εργασία τους στις Ένοπλες Δυνάμεις.

Σ' αυτό το πλαίσιο διερευνώντας τα γενικότερα νοήματα που αποδίδουν οι Έλληνες στρατιωτικοί στην εργασία τους επιδιώχθηκε η διερεύνηση των ειδικότερων ερευνητικών ερωτημάτων που αφορούν το είδος του επαγγελματισμού που υιοθετείται σε σχέση με όσα αναφέρθηκαν στο θεωρητικό πλαίσιο, τη διερεύνηση διαφορών στα νοήματα που αποδίδονται στην εργασία τους μεταξύ στελεχών διαφορετικών προελεύσεων και βαθμών, καθώς και πιθανών διαφορών μεταξύ παλαιότερων και νεότερων στελεχών υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης που ταλάνισε τη χώρα μας την τελευταία δεκαετία.

### **Γ.1 Τα νοήματα που αποδίδονται στην εργασία και η μορφή του υιοθετούμενου επαγγελματισμού.**

Αρχικά, αν και είναι κάτι γενικότερα παραδεκτό, πρέπει να επισημανθεί ότι η ποικιλία των απόψεων που εκφράστηκαν μέσα από τις συνεντεύξεις, καταδεικνύει την ορθότητα των αρχών της σχολής της συμβολικής αλληλεπίδρασης, σύμφωνα με τις οποίες τα κοινωνικά υποκείμενα δρουν και σχηματίζουν ατομικές και συλλογικές ταυτότητες με βάση τα νοήματα που αποδίδουν στον κόσμο που τα περιβάλλει. Δεν δρουν με έναν προβλέψιμο τρόπο με βάση προκαθορισμένα μοντέλα, αλλά με βάση τα νοήματα αυτά και τα ερεθίσματα που δέχονται κάθε φορά. Η ίδια η μεταβολή του θεσμού των Ενόπλων Δυνάμεων, η οποία έχει επιπλέον και διαφορετική μορφή σε κάθε χώρα, και οι αλλαγές του εσωτερικού καταμερισμού της εργασίας είναι συνθήκες υποκείμενες σε διαρκή αλλαγή και κατά

συνέπεια σε διαφορετικές ερμηνείες από τα υποκείμενα που επιβάλλεται να αποτελέσει αντικείμενο διαρκούς έρευνας.

Εξετάζοντας το στρατιωτικό επάγγελμα, σε σχέση με τις νεότερες θεωρήσεις της κοινωνιολογίας των επαγγελματιών, μπορούμε να πούμε ότι κατέχει μια θέση ανάμεσα στις εργασίες που παρουσιάζουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και αποκαλούνται «επαγγέλματα».

Οι Ένοπλες Δυνάμεις είναι ένας θεσμός, ένας οργανισμός, ο οποίος επιτελεί μια συγκεκριμένη κοινωνική λειτουργία. Αυτή -σύμφωνα με τον Huntington αλλά και γενικότερα παραδεκτό- είναι η διαχείριση της βίας. Ειδικά ο Huntington, υποστηρίζοντας ότι αντικείμενο του στρατιωτικού επαγγέλματος είναι «η διεύθυνση, η διεξαγωγή και ο έλεγχος ενός οργανισμού του οποίου πρωταρχική λειτουργία είναι η εφαρμογή της βίας»<sup>168</sup> Για την ελληνική πραγματικότητα και στην αντίληψη των πληροφορητών μπορούμε να πούμε ότι δεν είναι οποιαδήποτε εφαρμογή βίας αλλά μόνο αυτή που σχετίζεται με την εξασφάλιση της άμυνας της χώρας. Η θέση μάλιστα αυτή διευκρινίστηκε επαρκώς από κάποιους πληροφορητές. Επιπλέον, στην αντίληψη του προσωπικού υπάρχει ακόμη μια σημαντική κοινωνική λειτουργία που ασκείται από τις ένοπλες δυνάμεις και δεν έχει σχέση με την εφαρμογή βίας, κι αυτή είναι η συνδρομή στο κοινωνικό σύνολο με όσα μέσα και δυνατότητες διαθέτουν και μπορούν να χρησιμεύσουν για το σκοπό αυτό. Ενδεικτικό είναι ότι αρκετά στελέχη, αναφερόμενα στην κοινωνική λειτουργία των Ενόπλων Δυνάμεων δεν αναφέρθηκαν στην κύρια αποστολή, αλλά στη διάσταση της κοινωνικής προσφοράς τους.

Με τη μία ή την άλλη έννοια το στρατιωτικό επάγγελμα μπορεί να ενταχθεί σ' αυτές τις εργασίες που διαθέτουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όπως, η φύση των προβλημάτων που καλείται να επιλύσει σύμφωνα με τον Abbott, που ασκεί «συνετές» πρακτικές σύμφωνα με τον Champry ή που ασχολείται με τις αβεβαιότητες του σύγχρονου κόσμου όπως η στρατιωτική εμπλοκή και η διατήρηση της ειρήνης και της ασφάλειας σύμφωνα με την Evetts. Όμως, μάλλον μικρή σημασία έχει αν αποκαλείται επάγγελμα ή όχι, ιδιαίτερα στην ελληνική πραγματικότητα. Άλλωστε, ο όρος επάγγελμα στην ελληνική γλώσσα είναι, όπως είδαμε στην αρχή, συνώνυμος της βιοποριστικής εργασίας και στην αντίληψη των πληροφορητών μας συμβαίνει το ίδιο. Εκείνος ο όρος που φαίνεται να αποδίδει την

<sup>168</sup> Samuel Huntington, *The Soldier and the State, The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, ό.π., σ. 11.

ιδιαιτερότητα της εργασίας τους είναι «λειτούργημα». Ένας όρος που συνδέεται ακριβώς με την αίσθηση της επιτέλεσης μια σημαντικής κοινωνικής λειτουργίας, σύμφωνα με όσα ήδη αναφέρθηκαν.

Για να επανέλθουμε στον Huntington, αυτός όριζε ως απαραίτητα στοιχεία για ένα «επάγγελμα» την εξειδικευμένη γνώση που εφαρμόζεται σ' ένα σημαντικό πεδίο της ανθρώπινης δραστηριότητας, υπευθυνότητα απέναντι στην κοινωνία και συντεχνιακό χαρακτήρα με την έννοια της διαμόρφωσης έντονης συλλογικής ταυτότητας. Επιπλέον θεωρεί ότι επαγγελματίας στρατιωτικός είναι μόνο αυτός που ακολουθεί ένα «υψηλό κάλεσμα» για προσφορά στην κοινωνία και κατά συνέπεια ο όρος αφορά μόνο στους αξιωματικούς καριέρας. Τα χαρακτηριστικά αυτά επαναλαμβάνονται και επαναδιατυπώνονται ως απαιτήσεις και από τις άλλες σχολές σκέψης, με τη διαφορά βέβαια ότι δεν αφορούν μόνο τους εργαζόμενους σε συγκεκριμένα επαγγέλματα αλλά μπορούν να χαρακτηρίζουν οποιονδήποτε εργαζόμενο. Με βάση αυτά προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε το νόημα που αποδίδεται στην εργασία τους από τους Έλληνες στρατιωτικούς και συγκεκριμένα από εργαζόμενους στην ΠΑ

Το στοιχείο του «καλέσματος» φαίνεται να έχει μια ιδιαίτερη δυναμική και να αποτελεί το βασικό κίνητρο των περισσότερων εργαζομένων στην ΠΑ. Το «κάλεσμα» αφορά περισσότερο την ενασχόληση με τα στρατιωτικά πράγματα και τη διάθεση προσφοράς προς την κοινωνία ή την πατρίδα και σε αρκετές περιπτώσεις και το ειδικό εργασιακό αντικείμενο, δηλαδή το αντικείμενο της επιμέρους ειδικότητας που εντάχθηκε ο εργαζόμενος. Αυτό είναι πιο έντονο στους ιπτάμενους αξιωματικούς, καθώς το αντικείμενο εμφανίζει ιδιαίτερη δυσκολία και κινδύνους, οι οποίοι είναι εύκολα αντιληπτοί πριν την είσοδο και κατάταξη στην ΠΑ μέσω της Σχολής Ικάρων. Σύμφωνα με τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούν οι ίδιοι, αυτή καθ' αυτή η διαδικασία εισόδου στη στρατιωτική σχολή αποτελεί μια σημαντική ένδειξη της έντονης επιθυμίας άσκησης του συγκεκριμένου επαγγέλματος, καθώς με την ίδια βαθμολογία θα μπορούσαν να επιτύχουν την εισαγωγή τους σε περιζήτητα πανεπιστημιακά τμήματα. Το ίδιο ισχύει και για το γεγονός ότι όσοι συνεχίζουν ως ιπτάμενοι αξιωματικοί έχουν αποπιοηθεί τη δυνατότητα να εγκαταλείψουν τη σχολή στα αρχικά της στάδια ή την ειδικότητά τους αργότερα χωρίς ιδιαίτερες συνέπειες. Βασικό ακόμη επιχείρημα των πληροφορητών-αποφοίτων της Σχολής Ικάρων είναι ότι η ηλικία στην οποία κάνουν τη συγκεκριμένη επιλογή είναι τέτοια που δεν βαρύνουν στην απόφαση τα πρακτικά ζητήματα

όπως η επαγγελματική αποκατάσταση, όσο το συναίσθημα, η παρόρμηση και η γοητεία του συγκεκριμένου αντικειμένου. Παράλληλα δεν αποτελούν ανασταλτικά για την απόφαση αυτή άλλα στοιχεία όπως ο περιορισμός της ελευθερίας που προκύπτει από τη διαβίωση σε μια στρατιωτική σχολή. Η αίσθηση για τα κίνητρα των αποφοίτων της Σχολής Ικάρων φαίνεται να είναι ενιαία καθώς όλοι θεωρούν, ότι όλοι όσοι εισάγονται και προχωρούν στην ΠΑ ιπτάμενοι διακατέχονται τις ίδιες αντιλήψεις. Τα στοιχεία εκείνα που στοιχειοθετούν το κάλεσμα στην προκειμένη περίπτωση είναι, όπως αναφέρθηκαν, η διάθεση για προσφορά στην κοινωνία μέσα από την ένταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις, το κοινωνικό κύρος του επαγγέλματος, η γοητεία που ασκεί το αεροπλάνο αλλά και η τάση για υπερπήδηση ακραίων δυσκολιών.

Αντίστοιχα, αλλά με μικρότερη ένταση φαίνεται να είναι τα κίνητρα και των υπολοίπων στελεχών, αποφοίτων είτε της ΣΣΑΣ, είτε των ΑΣΣΥ, είτε των εθελοντών. Μια ιδιαίτερη κλίση είτε προς το ειδικό εργασιακό αντικείμενο, είτε προς το ιδιαίτερο και πειθαρχημένο στρατιωτικό περιβάλλον προβάλλεται ως κίνητρο για την κατάταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις γενικά ή στην ΠΑ ειδικότερα. Εμφανίζεται δε ένα μικρό ποσοστό στελεχών που δηλώνουν ότι η επαγγελματική αποκατάσταση έπαιξε σημαντικό ή το σημαντικότερο ρόλο.

Χαρακτηριστικό είναι ότι ανεξάρτητα από το τι επικαλούνται οι ίδιοι για τον εαυτό τους, το «κάλεσμα» θεωρείται ένα απαραίτητο χαρακτηριστικό ενός εργαζομένου στην ΠΑ, το οποίο κάποιος «άλλοι» δεν διαθέτουν και έχουν επιδιώξει την εισαγωγή τους με πιο «ταπεινά» κίνητρα.

Ίσως σημαντικότερο από το χαρακτηριστικό του «καλέσματος» προς την εργασία, θα πρέπει να θεωρηθεί αυτό των «δεσμεύσεων» με αυτή. Η «δέσμευση» αφορά στο επίπεδο προσήλωσης και αφοσίωσης στα εργασιακά καθήκοντα, τον εργασιακό οργανισμό και την αποστολή του. Επηρεάζει δε αποφασιστικά τη θέληση για παραμονή στην εργασία. Παρά το γεγονός ότι η ύπαρξη «καλέσματος» θεωρείται - και μάλλον είναι- σοβαρή ένδειξη για τη δημιουργία δεσμεύσεων από τα υποκείμενα στη συνέχεια της επαγγελματικής σταδιοδρομίας, υπάρχει και η άποψη ότι στις περισσότερες περιπτώσεις το αίσθημα του «καλέσματος» δεν προηγείται αλλά ακολουθεί τη δημιουργία δεσμεύσεων. Σε κάθε περίπτωση το επίπεδο αφοσίωσης και προσήλωσης στον εργασιακό οργανισμό και στην αποστολή του, παίζει καθοριστικό ρόλο για τη δημιουργία νοήματος στην εργασία. Στην περίπτωση της ΠΑ το επίπεδο δέσμευσης με το στρατιωτικό

οργανισμό εμφανίζεται εξαιρετικά υψηλό σε όλες τις κατηγορίες προσωπικού. Οι στόχοι που καθέναν θέτει σχετικά με την εξέλιξη του εργασιακού του βίου αποτελούν ένδειξη για το επίπεδο δέσμευσης. Τα στελέχη που συμμετείχαν στην έρευνα, ανάλογα με τη θέση τους μέσα στην ΠΑ έθεσαν τους στόχους τους σχετικά με την πορεία τους στην εργασία, με τρόπο που τους συνδέει ευθέως με την αίσθηση προσωπικής καταξίωσης και κατά συνέπεια απόδοσης σημαντικού νοήματος για τους ίδιους. Είτε πρόκειται για την επιθυμία ιεραρχικής ανέλιξης, είτε για την καταξίωση στην ειδικότητα, είτε για την αίσθηση αξιοπρέπειας και για συνειδησιακούς λόγους. Επιπλέον φαίνεται να επιβεβαιώνεται ότι η κλήση μπορεί να ακολουθεί τη δέσμευση, καθώς στελέχη που δεν ανέφεραν την ύπαρξη ιδιαίτερης «κλίσης» και «κλήσης», δηλώνουν υψηλά επίπεδα δέσμευσης και ικανοποίησης από την εργασία.

Μια ακόμη ένδειξη του επιπέδου δέσμευσης των πληροφορητών με την εργασία τους και τον εργασιακό οργανισμό είναι οι αναφορές τους στο πειθαρχημένο περιβάλλον του στρατιωτικού οργανισμού. Η πειθαρχία, η οποία θα μπορούσε εύκολα να θεωρηθεί ένας περιοριστικός παράγοντας για την ανάπτυξη δέσμευσης μ' έναν εργασιακό οργανισμό, στην περίπτωση των στελεχών της ΠΑ φαίνεται, αντίθετα, φαίνεται να την ενισχύει. Θεωρείται από τους πληροφορητές ότι συμβάλλει στην αρμονική λειτουργία του οργανισμού μέσω της πλήρους αποσαφήνισης της θέσης και του ρόλου καθενός, μέσα σ' ένα επίσης σαφώς καθορισμένο και ιεραρχημένο εργασιακό περιβάλλον, που εμποδίζει τη δημιουργία συγχύσεων. Η αναγνώριση της πειθαρχίας, με τον τρόπο ακριβώς που περιγράφεται στα θεσμικά κείμενα, ως του συνεκτικού δεσμού του στρατιωτικού οργανισμού που προσδίδει αρμονία στις σχέσεις του προσωπικού και αποτελεσματικότητα στην λειτουργία, είναι ανεπιφύλακτη από όλους και αποτελεί μια διάσταση της δέσμευσης που τα στελέχη της ΠΑ αισθάνονται με την εργασία τους.

Η αποδοχή και αναγνώριση της πειθαρχίας ως του σημαντικότερου ίσως συνεκτικού στοιχείου στην οργάνωση και λειτουργία της ΠΑ, εκτός από το γεγονός ότι αποτελεί παράγοντα δέσμευσης με την εργασία και συστατικό του νοήματος της για τους πληροφορητές, φαίνεται ότι επηρεάζει, ίσως καθοριστικά, το ίδιο το νόημα που αποδίδουν στην εργασία. Αν θυμηθούμε τον ορισμό της έννοιας της πειθαρχίας σύμφωνα με τα θεσμικά κείμενα θα δούμε ότι αυτή διακρίνεται σε «εσωτερική» και «εξωτερική». «Εξωτερική» είναι η πειθαρχία όταν πηγάζει από το φόβο των ποινών ή την ελπίδα ανταμοιβών. Ο οργανισμός θέλει να

αποσυνδέσει τις ανταμοιβές από την εργασιακή συμπεριφορά του προσωπικού και αυτή να βασίζεται στην αίσθηση του καθήκοντος για την εκπλήρωση του κοινού σκοπού, της αποστολής. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν πρέπει να υπάρχουν ανταμοιβές, είτε σε υλικό είτε σε ηθικό επίπεδο. Η αναγνώριση είναι ένα καθοριστικό στοιχείο του νοήματος που αποδίδεται στην εργασία, αλλά και καθοριστικό για τον προσδιορισμό του είδους του επαγγελματισμού που υιοθετείται.

Σχετικά με την αναγνώριση, κοινό τόπο στις απαντήσεις των ερωτώμενων, αποτελεί η προσδοκία αναγνώρισης της προσπάθειας και του έργου μέσα στον εργασιακό χώρο. Αυτή αναμένεται, τόσο από τους συναδέλφους στο στενό ή ευρύτερο εργασιακό περιβάλλον, όσο και από τους προϊσταμένους, είτε στο στενότερο πλαίσιο της Μονάδας που υπηρετεί ό καθένας είτε και στο ευρύτερο πλαίσιο του οργανισμού της ΠΑ. Πρόκειται για αναγνώριση και ανταμοιβή σε συμβολικό και όχι σε υλικό επίπεδο. Η αναγνώριση προσλαμβάνει και τη μορφή της αυτό-επιβεβαίωσης των ικανοτήτων, αλλά και της ικανοποίησης από την ολοκλήρωση ενός έργου, την επίτευξη ενός επιμέρους σκοπού, ο οποίος συμβάλλει με τον ένα ή άλλο τρόπο στην εκπλήρωση της αποστολής της ΠΑ.

Καθένας θεωρεί την εργασία του σημαντική και ως έναν απαραίτητο κρίκο μιας αλυσίδας, η οποία εξασφαλίζει την επιτυχία της αποστολής της ΠΑ που είναι η προστασία του εθνικού εναέριου χώρου και η εξασφάλιση της άμυνας και της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας. Παρ' όλ' αυτά, όλοι θεωρούν και αναγνωρίζουν ότι το δυσκολότερο και πιο σημαντικό έργο είναι αυτό των ιπταμένων της ΠΑ, έργο το οποίο καθένας ξεχωριστά καλείται να υποστηρίξει με την εργασία του.

Μικρότερη φαίνεται να είναι η σημασία που αποδίδεται στην αναγνώριση από την κοινωνία έξω από το στρατόπεδο, σύμφωνα με τις απαντήσεις των πληροφοροητών. Παράλληλα όμως εκδηλώνεται μια πικρία για τις αρνητικές γνώμες που διατυπώνονται είτε στις συναναστροφές, είτε στα ΜΜΕ για το προσωπικό των Ενόπλων Δυνάμεων. Αυτό μάλλον σημαίνει, ότι στην πραγματικότητα, και η αποδοχή και αναγνώριση, σε συμβολικό επίπεδο, από την ευρύτερη κοινωνία αποτελεί ένα επιθυμητό στοιχείο από τα στελέχη της ΠΑ ενώ μια γενική αίσθηση είναι ότι υπάρχει μεν αλλά όχι στο βαθμό που οι ίδιοι θα επιθυμούσαν. Αν και γίνεται αποδεκτό ότι δεν είναι δυνατόν να τυγχάνει το έργο τους μιας καθολικής αποδοχής από την κοινωνία, θεωρούν ότι το κύρος των Ενόπλων Δυνάμεων στην κοινωνία έχει μειωθεί τελευταία και απαιτείται μια προσπάθεια ενίσχυσης



του. Σε υλικό, και συγκεκριμένα σε οικονομικό, επίπεδο, όπως είδαμε, οι προσδοκίες των στελεχών εμφανίζονται περιορισμένες, όχι επειδή δεν είναι επιθυμητές καλύτερες οικονομικές απολαβές, αλλά γιατί προτάσσεται ο αλτρουιστικός χαρακτήρας του επαγγέλματος και η αναλογία τους με το ευρύτερα διαμορφωμένο οικονομικό περιβάλλον. Άλλωστε, σε μεγάλο βαθμό, θεωρείται ότι τα στελέχη της ΠΑ και των Ενόπλων Δυνάμεων γενικότερα, απολαμβάνουν μια σειρά παροχών ή εξασφαλίσεων (σταθερότητα - υγειονομική περίθαλψη κλπ) που διαμορφώνουν ένα ικανοποιητικό πλέγμα υλικών απολαβών. Διατυπώθηκε βέβαια και η μεμονωμένη άποψη, ότι οι οικονομικές απολαβές είναι ανεπαρκείς και η ανεπάρκεια αυτή αποτελεί λόγο εξέτασης του ενδεχόμενου αποχώρησης από την ΠΑ, παρά το γεγονός ότι σε όλα τα υπόλοιπα επίπεδα δεν υφίσταται άλλο πρόβλημα που να συνηγορεί. Γενικότερα, σε ό,τι έχει να κάνει με την αναγνώριση της εργασίας, τα στελέχη της ΠΑ φαίνεται ότι έχουν ανάγκη την αναγνώριση, κυρίως σε συμβολικό επίπεδο, είτε εντός του εργασιακού περιβάλλοντός τους, είτε από την ευρύτερη κοινωνία, είτε από την επίσημη Πολιτεία. Το νόημα της εργασίας τους προσδιορίζεται κυρίως από την εκπλήρωση της ατομικής ή της συλλογικής αποστολής και την αναγνώριση της συμβολής τους σ' αυτή.

Το κυριότερο στοιχεία όμως που χαρακτηρίζουν το την εργασία στην ΠΑ σύμφωνα με τους πληροφορητές συνοψίζονται στη λέξη «ευθύνη». Η λέξη αναφέρθηκε σε όλες τις συνεντεύξεις, πολλές φορές και με διάφορες έννοιες. Τα στελέχη της ΠΑ δηλώνουν ότι έχουν έντονο συναίσθημα ευθύνης απέναντι σε αρκετούς αποδέκτες, με κυριότερο την κοινωνία και με την έννοια ότι έχουν ευθύνη απέναντί της προκειμένου να εκπληρώνεται η αποστολή της ΠΑ. Έχουν αποστολή και ευθύνη, πρωτίστως, να εξασφαλίζουν την άμυνα και την εδαφική ακεραιότητα της χώρας. Η ευθύνη αυτή και η σημασία της αποστολής τους προσδιορίζουν και τον κυριότερο λόγο για τον οποίο το επάγγελμά τους συνιστά, όχι μια απλή εργασία, αλλά «λειτουργήματα». Η επιτυχής άσκηση του εμπεριέχει το στοιχείο της προσφοράς προς την κοινωνία, αφού εξασφαλίζει της επιτέλεση μιας σημαντικής κοινωνικής λειτουργίας, της εθνικής άμυνας. Αξίζει να επισημανθεί, ότι από αρκετά στελέχη διευκρινίζεται η εξασφάλιση της άμυνας και η διατήρηση της ειρήνης ως σημαντική κοινωνική λειτουργία των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, και όχι η επιβολή της θέλησης σε άλλους με τη χρήση ένοπλης βίας. Η έννοια του λειτουργήματος προσδιορίζεται και από τον κίνδυνο απώλειας της ζωής στο πλαίσιο εξασφάλισης αυτής της κοινωνικής λειτουργίας, ενδεχόμενο

που δεν αντισταθμίζεται με οποιοδήποτε οικονομικό αντάλλαγμα. Με την έννοια αυτή το οικονομικό αντάλλαγμα τίθεται σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με τα πραγματικά κίνητρα άσκησης του στρατιωτικού επαγγέλματος που είναι η αγάπη για την πατρίδα.

Η έννοια του λειτουργήματος όμως προσδιορίζεται και από το σκέλος της κοινωνικής προσφοράς των Ενόπλων Δυνάμεων και ειδικότερα της ΠΑ, η οποία συνίσταται στη διάθεση όλων των δυνατοτήτων που έχει για συνδρομή στο έργο της Πολιτείας όταν και όπου απαιτηθεί. Αυτή μπορεί να είναι η διάθεση μέσων για διάσωση, η αρωγή με προσωπικό, μέσα και εφόδια-υλικά σε επείγουσες καταστάσεις, δημιουργούμενες από φυσικές καταστροφές ή ανθρωπιστικές κρίσεις, η ενίσχυση με υγειονομικό προσωπικό όπου υπάρχει ανάγκη γι' αυτό, σύμφωνα με τις απαντήσεις των πληροφορητών -και σύμφωνα με ό,τι συμβαίνει πραγματικά-. Μια γενική άποψη για τη νοηματοδότηση του στρατιωτικού επαγγέλματος ως «λειτουργήμα» είναι ότι αυτός ο ίδιος ο σκοπός του είναι η προσφορά σημαντικών υπηρεσιών προς την κοινωνία, η εξασφάλιση των οποίων απαιτεί δράσεις, η αξία των οποίων τελικά δεν μπορεί να αποτιμηθεί σε χρήμα γιατί άπτονται ανώτερων αξιών όπως η ειρήνη, η δημοκρατία, η εθνική ανεξαρτησία, η ζωή, η υγεία ή η ανακούφιση πληγέντων ή σε κρίση συνανθρώπων. Η εξασφάλισή τους απαιτεί ειλικρινή διάθεση προσφοράς και ως εκ τούτου η οικονομική ανταμοιβή έρχεται σε δεύτερη μοίρα.

Επανερχόμενοι στην αίσθηση ευθύνης που αναφέρεται από τα στελέχη της ΠΑ, ένα μεγάλο μέρος της απευθύνεται στο προσωπικό που ο καθένας, από τη θέση που βρίσκεται, διοικεί. Οι επαγγελματίες της ΠΑ αισθάνονται υπεύθυνοι γι' αυτό το προσωπικό και ιδιαίτερα για τους οπλίτες θητείας. Για τις συνθήκες που ζουν, εργάζονται και εκπαιδεύονται, τη δικαιοσύνη στον τρόπο με τον οποίο τους αντιμετωπίζουν και τους συμπεριφέρονται και κυρίως για την ασφάλειά τους από οποιοδήποτε κίνδυνο. Είτε από την ενασχόλησή τους με τα όπλα και τα οπλικά συστήματα, είτε από τις δραστηριότητες που αναπτύσσουν κατά τη διάρκεια της εργασίας, είτε για την εξασφάλιση της υγιεινής στη διαμονή και διατροφή τους εντός του στρατοπέδου. Ο θεσμός της θητείας, που εξακολουθεί στην Ελλάδα, είναι ένα από τα στοιχεία που διαφοροποιεί τις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις από αυτές άλλων χωρών, και δημιουργεί πιο έντονους δεσμούς με την κοινωνία. Ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού έχει έρθει σε επαφή και έχει γνωρίσει τις Ένοπλες Δυνάμεις, για ένα χρονικό διάστημα, από «μέσα» και έχει αναπτύξει θετικά ή

αρνητικά συναισθήματα γι' αυτές, σίγουρα όμως πιο έντονα απ' ότι σε άλλες κοινωνίες που δεν βιώνεται αυτή η εμπειρία. Από κάποιους πληροφορητές εκφράστηκε η άποψη ότι ο θεσμός της θητείας αποτελεί παράγοντα μεγαλύτερης εγγύτητας, κατανόησης και αναγνώρισης του έργου των Ενόπλων Δυνάμεων από την κοινωνία.

Τέλος, μια άλλη ευθύνη στην οποία αναφέρονται οι πληροφορητές είναι αυτή της διαφύλαξης του κύρους και της δημόσιας εικόνας των Ενόπλων Δυνάμεων, η οποία πρέπει να αντικατοπτρίζει τις αξίες και τους κανόνες που τις διέπουν. Θεωρούν δηλαδή, ότι οι κώδικες συμπεριφοράς που ακολουθούν οι στρατιωτικοί πρέπει να έκδηλοι σε όλες τις δραστηριότητες του προσωπικού, είτε εντός είτε εκτός στρατοπέδου. Αυτό αποτελεί και μια από τις επιρροές που η εργασία φέρνει στην προσωπική ζωή ή την οικογένεια, δηλαδή η μεταφορά των κωδίκων και του στρατιωτικού πνεύματος στο στενό κοινωνικό περιβάλλον.

Περνώντας στο θέμα της εκπαίδευσης, αυτή αποτελεί σύμφωνα με τους ερωτηθέντες το κυριότερο κομμάτι της επαγγελματικής τους δραστηριότητας. Για κάποιους το στρατιωτικό επάγγελμα είναι συνυφασμένο με την εκπαίδευση. Γενικά, η εκπαίδευση εκτός από απαραίτητη θεωρείται απαιτητική ανεξάρτητα από το επίπεδο δυσκολίας των σπουδών που απαιτούνται για την αφομοίωσή της. Η εκπαίδευση είναι απαραίτητη γιατί δεν υπάρχουν περιθώρια λάθους κατά την εφαρμογή των αποκτηθέντων γνώσεων. Κάθε λάθος, έστω και μικρό, μπορεί να επιφέρει ζημιά δυσανάλογα μεγάλη. Κατά συνέπεια απαιτείται συνεχής και επαναλαμβανόμενη εκπαίδευση, στην παραμικρή λεπτομέρεια και βασισμένη σε μια αυστηρή τυποποίηση των διαδικασιών για λόγους ασφαλείας. Η εκπαίδευση των ιπταμένων γίνεται συνολικά αντιληπτή ως εξόχως απαιτητική σε κόπο και χρόνο, τόσο από τους ίδιους όσο και από τα στελέχη γενικά της ΠΑ. Η απόδοση τόσο μεγάλης σημασίας στην εκπαίδευση από τους πληροφορητές πρέπει να θεωρείται φυσιολογική, αν αναλογιστεί κανείς ότι πράγματι το έργο των Ενόπλων Δυνάμεων συνολικά είναι η προετοιμασία για την εκπλήρωση της αποστολής τους που συνίσταται στη διεξαγωγή πολέμου. Η έννοια της προετοιμασίας είναι ταυτόσημη με την έννοια της εκπαίδευσης, της δοκιμής εφαρμογής των διαδικασιών, την άντληση διδαγμάτων από την εκπαιδευτική διαδικασία και τη συνεχή επανάληψή τους για την αποφυγή λαθών και παραλείψεων. Εξάλλου, η συνεχής είσοδος προσωπικού στις Ένοπλες Δυνάμεις απαιτεί την εξ αρχής εκπαίδευσή τους στα

επαγγελματικά τους καθήκοντα, με αποτέλεσμα η εργασία να εξομοιώνεται με μια συνεχή εκπαιδευτική διαδικασία.

Ορατός στις αναφορές των πληροφορητών είναι και ο συντεχνιακός χαρακτήρας της εργασίας στην ΠΑ, με την έννοια της αυτεπίγνωσης της επαγγελματικής ομάδας και της διαμόρφωσης συλλογικής ταυτότητας, όπως αναφέρει ο Huntington. Το ομαδικό πνεύμα, η απαίτηση για συλλογική προσπάθεια, η επίγνωση ότι η εκπλήρωση της αποστολής απαιτεί την έγκαιρη και έγκυρη εκδήλωση ενεργειών από μια σειρά εργαζομένων αλληλεξαρτώμενων μεταξύ τους, η αλληλεγγύη και η αναγνώριση των προσπαθειών και του αποτελέσματος της εργασίας από τους συναδέλφους, η κοινή εισαγωγική εκπαίδευση στο ιδιαίτερο περιβάλλον των στρατιωτικών σχολών και σχολείων, ακόμη και η άμιλλα και η επιθυμία για διάκριση μέσα στον επαγγελματικό χώρο, αποτελούν στοιχεία που συνηγορούν στη διαμόρφωση ισχυρής συλλογικής ταυτότητας. Τα κυριότερα όμως στοιχεία που διαμορφώνουν ισχυρή συλλογική επαγγελματική ταυτότητα είναι η αναγνώριση της κοινής αποστολής την οποία είναι προορισμένοι να εκτελέσουν εφαρμόζοντας το επάγγελμα - λειτούργημά τους. Η πεποίθηση που εκφράστηκε ότι παρά τις πιθανές ομοιότητες των επιμέρους εργασιών, με αντίστοιχες του πολιτικού τομέα, στην πραγματικότητα οι στρατιωτικοί της ΠΑ εκτελούν σαφώς σημαντικότερο έργο που τους δίνει μια διακριτή, μια ξεχωριστή θέση, συνηγορεί ασφαλώς στην ύπαρξη μιας ισχυρής συλλογικής επαγγελματικής ταυτότητας.

Εξετάζοντας όλες τις παραμέτρους που έθεσε ο Huntington για το στρατιωτικό επάγγελμα μπορεί να οδηγηθεί στο συμπέρασμα ότι στην περίπτωση των Ελλήνων εργαζομένων στην ΠΑ, εμφανίζονται, με τη διαφορά ότι δεν αφορούν μόνο τους αξιωματικούς καριέρας αλλά όλους τους εργαζόμενους. Τα νοήματα που κάθε υποκείμενο αποδίδει στην εργασία του δεν ορίζονται σε θεωρητική βάση, αλλά αποδίδονται από το ίδιο στη βάση των εμπειριών του, όπως η συμβολική αλληλεπίδραση πρότεινε και είναι πλέον αποδεκτό. Η διεύρυνση της επαγγελματικής βάσης των Ενόπλων Δυνάμεων είναι μια εξέλιξη, η οποία επιβλήθηκε από ευρύτερες κοινωνικοπολιτικές μεταβολές και, στην περίπτωση της ΠΑ, δεν φαίνεται να αλλοιώνει τις αξίες, το χαρακτήρα ή τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της, όπως αρκετοί στρατιωτικοί κοινωνιολόγοι ισχυρίστηκαν κατά τα πρώτα στάδια της εφαρμογής της.

## Γ.2 Διαφορές στις νοηματοδοτήσεις μεταξύ κατηγοριών προσωπικού.

Αναζητώντας την απάντηση στο δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, που αφορά την ύπαρξη διαφορών στα νοήματα που αποδίδουν στην εργασία τους διαφορετικές κατηγορίες στρατιωτικών, θα αναφερθούν αυτές που εντοπίστηκαν κατά την ανάλυση των συνεντεύξεων. Το προσωπικό που συμμετείχε στην έρευνα μπορεί να χωριστεί σε πέντε κατηγορίες: (1) τους ιπτάμενους αξιωματικούς, (2) τους αξιωματικούς λοιπών ειδικοτήτων προερχόμενους από τη Σχολή Ικάρων, (3) τους προερχόμενους από τη ΣΣΑΣ (4) τα στελέχη (αξιωματικούς ή υπαξιωματικούς) προερχόμενους από ΑΣΣΥ και (5) τα στελέχη που προέρχονται από τους εθελοντικούς θεσμούς.

Το ερευνητικό ερώτημα τέθηκε με αφορμή τα αποτελέσματα των εμπειρικών ερευνών των Thomas<sup>169</sup> και Nuciari-Caforio,<sup>170</sup> σύμφωνα με τα οποία ταυτοποιούνται διαφορετικές στρατηγικές από τα στελέχη των Ενόπλων Δυνάμεων. Σε σχέση με την τυπολογία του Thomas, θα λέγαμε ότι εντοπίζεται μια «κοινοτική ή μμητική στρατηγική» μεταξύ των ιπταμένων αξιωματικών, οι οποίοι αποτελούν και αντιπροσωπευτικό δείγμα του συγκεκριμένου τύπου στρατηγικής. Εντοπίζεται στις κατηγορίες των στρατιωτικών που βρίσκονται στον πυρήνα των στρατιωτικών δραστηριοτήτων, διαθέτουν υψηλό επίπεδο αφοσίωσης στην αποστολή και στην ιδιαίτερη κοινότητά τους, σύμφωνα με τον Thomas. Πράγματι οι ιπτάμενοι αξιωματικοί που συμμετείχαν στην έρευνα, είτε παλαιότεροι είτε νεότεροι φαίνεται ότι διακατέχονται από υψηλή αφοσίωση στην αποστολή τους, η οποία πρυτανεύει στις επιθυμίες, τους στόχους και τις αποφάσεις. Παράλληλα, ανέφεραν ότι πράγματι οι ιπτάμενοι αποτελούν μια ιδιαίτερη κοινότητα μέσα στην ΠΑ, με ιδιαίτερο πνεύμα και αξίες που καθορίζονται από την κεντρικότητα του έργου και της αποστολής τους. Πέρα όμως απ' αυτό δεν θα μπορούσε, με βάση τις απαντήσεις στην έρευνα το υπόλοιπο προσωπικό με μια από τις υπόλοιπες κατηγορίες της τυπολογίας του Thomas, εκτός ίσως της «θεσμικής στρατηγικής». Ούτε η «ατομική ή βιομηχανική» ούτε η «ασταθής ή ανύπαρκτη» στρατηγική εντοπίζονται.<sup>171</sup>

<sup>169</sup> Hubert Jean-Pierre Thomas, Christian Rosenzweig, «French NCOs, Career Strategies and Attitudes»,... ό.π, σ. 278-280.

<sup>170</sup> Giuseppe Caforio, Marina Nuciari, «The Officer Profession: Ideal-type»,... ό.π, σ. 36-37.

<sup>171</sup> Η «θεσμική στρατηγική» χαρακτηρίζεται από την επιθυμία για καριέρα στις ένοπλες δυνάμεις και προσήλωση στις παραδοσιακές στρατιωτικές αξίες και τη στρατιωτική ιεραρχία. Η «ατομική ή βιομηχανική στρατηγική» προσδιορίζεται από την επιθυμία για σύντομη καριέρα στις ένοπλες δυνάμεις, μεταπήδηση στον ιδιωτικό τομέα και κυριαρχία των ατομικιστικών αξιών. Η «κοινοτική ή μμητική στρατηγική» συναντάται στις κατηγορίες των στρατιωτικών, των οποίων το αντικείμενο δεν έχει αντίστοιχο στον πολιτικό τομέα και αποτελεί συνήθως τον πυρήνα των δραστηριοτήτων μάχης, όπως τα στελέχη των ειδικών δυνάμεων, οι πιλότοι μαχητικών αεροσκαφών κλπ. Διαθέτουν υψηλό επίπεδο αφοσίωσης στην αποστολή και

Οι απαντήσεις που πήραμε ανταποκρίνονται περισσότερο στην πέμπτη στρατηγική που διατύπωσε ο Boene, για να συμπληρώσει την τυπολογία, και περιλαμβάνει την επιθυμία για σταδιοδρομία, υψηλή αφοσίωση στον οργανισμό, ηθικό κώδικα βασισμένο στη διάθεση για προσφορά στα κοινά και προσδοκίες για αυτό-εκπλήρωση και ηθικές αμοιβές, αν και όχι πλήρως.

Περισσότερο θα λέγαμε ότι ο επαγγελματισμός που υιοθετείται από τα στελέχη της ΠΑ, ανταποκρίνεται περισσότερο στο πρότυπο του «πραγματιστικού επαγγελματισμού» που προτείνουν οι Nuciarì - Caforio και αποτελεί ένα συνδυασμό του ριζοσπαστικού επαγγελματικού προτύπου με το εργασιακό πρότυπο. Αυτό που σύμφωνα με τον Segal χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη στα υποκείμενα ενδιαφερόντων τόσο για την επαγγελματική επίδοση και απόδοση όσο και για ζητήματα διαβίωσης και οικονομικά. Η συνύπαρξη αυτή υπόκειται σε διακυμάνσεις εξαρτώμενες από ευρύτερους κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες και απαιτεί συνεχή εμπειρική διερεύνηση ενώ κυμαίνεται και μεταξύ των υποκειμένων.

Στην περίπτωση των συμμετεχόντων στην έρευνα, υπάρχουν διαφορές μεταξύ των απόψεων των στελεχών, ανάλογα με την κατηγορία και την προέλευση οι οποίες συνιστούν μεγαλύτερη ή μικρότερη σύγκλιση με το εργασιακό πρότυπο, όπως για παράδειγμα μπορεί να θεωρηθεί για τα στελέχη υγειονομικών ειδικοτήτων, τα οποία νοσηματοδοτούν την εργασία τους περισσότερο σε σχέση με την ειδικότητά τους. Αυτές οι διαφορές μπορούν να ενταχθούν στη λογική των διακυμάνσεων που παρουσιάζονται και θα αναλυθούν ως η απάντηση στο τρίτο ερευνητικό ερώτημα που ακολουθεί. Στην ίδια λογική μπορεί να ενταχθεί ακόμα και η πρόθεση αποχώρησης από την ΠΑ από έναν ερωτώμενο, καθώς αυτή συνδέεται αποκλειστικά με τη διαμορφωμένη υποκειμενική οικονομική κατάστασή και δεν συνδέεται είτε με μια προκαθορισμένη στρατηγική πρόωρης αποχώρησης από την εργασία, είτε με εκτενέστερες διαφοροποιήσεις στις αντιλήψεις για το στρατιωτικό επάγγελμα.

### **Γ.3 Διαφορές αντιλήψεων μεταξύ παλαιότερων και νεότερων στελεχών.**

Το τρίτο ερευνητικό ερώτημα έχει να κάνει με τη συγκριτική διερεύνηση των απόψεων των παλαιότερων και νεότερων στελεχών της ΠΑ, υπό το πρίσμα και

---

στην ιδιαίτερη κοινότητα τους. Τέλος, η «ασταθής ή ανύπαρκτη στρατηγική» αφορά όσους δεν διέπονται από σταθερές αξίες και αποβλέπουν μόνο στην ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών από την εργασία τους.

της οικονομικής κρίσης που ταλάνισε τη χώρα τα τελευταία χρόνια. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως δεν παρατηρούνται ιδιαίτερες διαφορές σε σχέση με το είδος του υιοθετούμενου επαγγελματισμού από τους ερωτώμενους, ανεξάρτητα από προέλευση, ειδικότητα και βαθμό, πέρα από τις αναμενόμενες διακυμάνσεις. Αυτές οι διακυμάνσεις στις απόψεις μπορούν να επισημανθούν ευκολότερα αν συγκρίνει κανείς τις απόψεις παλαιότερων και νεότερων στελεχών, δηλαδή αυτών που είχαν εισέλθει στην εργασία πριν την έναρξη της κρίσης και αυτών που εντάχθηκαν στην ΠΑ κατά τη διάρκειά της. Εκείνο που παρατηρείται είναι, όπως αναφέρθηκε και στο σχετικό κεφάλαιο, ότι τα νεότερα στελέχη εμφανίζονται περισσότερο ικανοποιημένα από τις οικονομικές και άλλες παροχές από τον εργοδότη σε σχέση με τα παλαιότερα στελέχη, από τα οποία εκφράζεται μια πικρία για το ύψος των οικονομικών αμοιβών, σε σχέση με άλλες κατηγορίες εργαζομένων του δημόσιου τομέα. Σε αρκετές περιπτώσεις, η κρίση κατονομάζεται από τους πληροφορητές ως η αιτιολογία είτε για τη σχετική ικανοποίηση από τις παροχές, όταν πρόκειται για νεότερα στελέχη, είτε για την πικρία όταν πρόκειται για τα παλαιότερα. Όπως προαναφέρθηκε, μία ανάγνωση αυτής της διαπίστωσης είναι ότι οι ανάγκες στα μεγαλύτερα στην ηλικία στελέχη, λόγω της δημιουργίας οικογένειας, -που ισχύει στην περίπτωση των συμμετεχόντων στην έρευνα- είναι μεγαλύτερες σε σχέση με τους νεότερους. Με την ίδια λογική, η διαφορά μπορεί να θεωρηθεί ότι οφείλεται σ' έναν αυξημένο ενθουσιασμό των νεότερων για την εκπλήρωση της επιδίωξής τους να ενταχθούν στο στρατιωτικό επάγγελμα. Όμως, λόγω συγκεκριμένων αναφορών των πληροφορητών, δημιουργείται η εντύπωση ότι η σχετική ικανοποίηση των νεότερων στελεχών είναι διαμεσολαβημένη από τη φιλολογία, η οποία δημιουργήθηκε για τους εργαζόμενους στο δημόσιο τομέα και τις Ένοπλες Δυνάμεις κατά τη διάρκεια της κρίσης. Δεν υπήρξαν λίγες οι δημοσιογραφικές αναφορές, οι δηλώσεις πολιτικών και άλλων διαμορφωτών της κοινής γνώμης, που υποδείκνυαν, λίγο έως πολύ, τους εργαζόμενους στο δημόσιο τομέα και τις όποιες παθογένειές του, ως εκ των κυρίων υπευθύνων για τη δημιουργία της οικονομικής κρίσης. Αποτέλεσμα είναι, σύμφωνα με τους ίδιους τους πληροφορητές, να γίνονται δέκτες αρνητικών σχολίων από το κοινωνικό τους περιβάλλον για την ιδιότητά τους ή να τους δημιουργείται η εντύπωση ότι μεγάλο ποσοστό της κοινωνίας διακατέχεται από αρνητικά αισθήματα για τις Ένοπλες Δυνάμεις, κατ' αντιστοιχία με τον υπόλοιπο δημόσιο τομέα. Θα έλεγε κανείς, ότι σε κάποιες περιπτώσεις νεότερα στελέχη διακατέχονται από μια αίσθηση

«ενοχής» για το γεγονός ότι έχουν ενταχθεί σ' ένα σταθερό επαγγελματικό περιβάλλον, τη στιγμή που το ευρύτερο οικονομικό περιβάλλον είναι εξαιρετικά ασταθές, γεμάτο αβεβαιότητα και ανασφάλεια για τους νέους ανθρώπους.

Στο ίδιο πλαίσιο, αρκετοί είναι οι ερωτηθέντες, οι οποίοι εξέφρασαν την άποψη ότι αισθάνονται το κύρος των Ενόπλων Δυνάμεων να είναι μειωμένο και απαιτείται μια επικοινωνιακή διαχείριση από τους επίσημους φορείς, δηλαδή το στρατιωτικό οργανισμό και την Πολιτεία, για την ανάδειξη του έργου που επιτελείται σε όλους τους τομείς.

#### **Δ. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ**

Τα συμπεράσματα της έρευνας και ιδιαίτερα αυτά που σχετίζονται με τις αντιλήψεις των στελεχών για την αντιμετώπιση του στρατιωτικού επαγγέλματος από την ευρύτερη κοινωνία, καταδεικνύουν κατά την άποψή μου την ανάγκη για δράσεις που θα διευκολύνουν την αμοιβαία κατανόηση. Μια απ' αυτές είναι η ενθάρρυνση της κοινωνιολογικής έρευνας στις Ένοπλες Δυνάμεις.

Η στρατιωτική κοινωνιολογία γεννήθηκε και αναπτύχθηκε, όπως είδαμε, στις ΗΠΑ μέσα από την προσπάθεια του ίδιου του στρατιωτικού οργανισμού να διερευνήσει τις επιδράσεις του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο προσωπικό, οργανώνοντας μια μεγάλη κοινωνιολογική έρευνα. Η ανάπτυξη της στρατιωτικής κοινωνιολογίας συνέπεσε με την κυριαρχία της σχολής του λειτουργισμού στην κοινωνιολογία, χωρίς στη συνέχεια να ακολουθήσει τις διαμορφούμενες τάσεις της. Παρέμεινε έτσι, θα λέγαμε εγκλωβισμένη στις λειτουργιστικές απόψεις και στη διεξαγωγή έρευνας ακολουθώντας αποκλειστικά το θετικιστικό παράδειγμα. Η ποσοτική προσέγγιση στην έρευνα επικράτησε, με ερευνητικά ερωτήματα που αφορούσαν κυρίως τη φύση των αλλαγών στις πολιτικο-στρατιωτικές σχέσεις και στην δομή των στρατιωτικών οργανισμών. Η τάση αυτή οδήγησε σε περιοριοποίηση της στρατιωτικής κοινωνιολογίας καθώς από τη μια δεν είχε ακολουθήσει τις εξελίξεις στο πεδίο της κοινωνιολογίας και από την άλλη η πρόσβαση για έρευνα στις Ένοπλες Δυνάμεις ήταν σχετικά ή πολύ δύσκολη. Οι ποιοτικές προσεγγίσεις που καταγράφονται είναι σχετικά περιορισμένες και ιδιαίτερα σε ότι



αφορά την απασχόληση στις Ένοπλες Δυνάμεις, δηλαδή το στρατιωτικό επάγγελμα.<sup>172</sup>

Ιδιαίτερα στην Ελλάδα η κοινωνιολογική έρευνα στις Ένοπλες Δυνάμεις είναι εξαιρετικά περιορισμένη και ιδιαίτερα η ποιοτική προσέγγισή της, εξ όσων τουλάχιστον γνωρίζουμε. Σήμερα, η αξία του ανθρώπινου δυναμικού ως του καθοριστικού παράγοντα αποτελεσματικότητας και υπεροχής των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων έχει αναγνωριστεί και διακηρύσσεται με κάθε ευκαιρία από τη στρατιωτική ηγεσία και η ανθρωποκεντρική διοίκηση αποτελεί διαρκή προτροπή προς τις διοικήσεις όλων των κλιμακίων.<sup>173</sup> Η μέριμνα για το προσωπικό αποτελεί σημαντικό πυλώνα για την ομαλή λειτουργία των Ενόπλων Δυνάμεων και αντικείμενο διαρκούς ανησυχίας. Μια σειρά μέτρων και δράσεων όπως για παράδειγμα ο θεσμός της Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας, με την ενεργό συμμετοχή μόνιμων και στρατεύσιμων ψυχολόγων και κοινωνιολόγων και η λειτουργία του Διακλαδικού Κέντρου Ψυχικής Υγείας Ενόπλων Δυνάμεων<sup>174</sup> το μαρτυρούν.

Την ίδια στιγμή, το κοινωνικό έργο των Ενόπλων Δυνάμεων έχει αναχθεί σε κύρια αποστολή τους, μαζί με την προάσπιση των εθνικών συνόρων, όπως τόσο η ηγεσία διακηρύσσει<sup>175</sup> αλλά και το προσωπικό φαίνεται να αναγνωρίζει, σύμφωνα και με τα συμπεράσματα της έρευνας.

Σ' αυτό το πλαίσιο εκτίμηση είναι, ότι η κατανόηση των αντιλήψεων και των νοημάτων που το προσωπικό των Ενόπλων Δυνάμεων αποδίδει στην εργασία του είναι απαραίτητη, τόσο για την αποτελεσματικότερη διοίκησή του όσο και για την αμοιβαία κατανόηση με την κοινωνία. Σ' αυτόν τον τομέα η κοινωνιολογική έρευνα, και ιδιαίτερα η ποιοτική της προσέγγιση, αφού το ενδιαφέρον εστιάζεται στην κατανόηση των νοημάτων των υποκειμένων, μπορεί να αποτελέσει πολύτιμο εργαλείο. Η προώθηση της κοινωνιολογικής έρευνας στις Ένοπλες Δυνάμεις μπορεί να επιτευχθεί, ενδεικτικά, μέσα από συνεργασίες για παράδειγμα των εδρών κοινωνιολογίας των στρατιωτικών σχολών με τα αντίστοιχα

<sup>172</sup> K. Neil Jenkins κ.ά, «Military Occupations: Methodological Approaches and the Military-Academy Research Nexus», *Sociology Compass*, τομ.5, τχ.1, (2011),σ. 37-51.

<sup>173</sup> Ημερήσια Διαταγή Παραδίδοντος Αρχηγού ΓΕΕΘΑ της 21/1/2020 <http://www.geetha.mil.gr/media/1.pdf> (τελευταία πρόσβαση 10/2/2020 και Ημερήσια Διαταγή Παραλαμβάνοντος Αρχηγού ΓΕΕΘΑ της 21/1/2020 <http://www.geetha.mil.gr/media/2.pdf> (τελευταία πρόσβαση 10/2/2020). Ενδεικτικά παραπέμπω στις τελευταίες Ημερήσιες Διαταγές παραδίδοντος και παραλαμβάνοντος Α/ΓΕΕΘΑ. Η αναγνώριση του προσωπικού των Ενόπλων Δυνάμεων ως τον κυρίαρχο πολλαπλασιαστή ισχύος των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων είναι έκδηλη σε πλήθος αναφορών της ηγεσίας και θεσμικών κειμένων.

<sup>174</sup> <http://www.geetha.mil.gr/el/component/content/article/79-cat-hndgs-el/cat-frontpage-innerright-el/cat-other-info-el/130-art-mental-health-el.html?Itemid=885>

<sup>175</sup> Ημερήσια Διαταγή Παραδίδοντος Αρχηγού ΓΕΕΘΑ..., ό.π.

πανεπιστημιακά τμήματα ή τη διεύρυνση των ερευνητικών δράσεων των δομών ψυχικής υγείας των Ενόπλων Δυνάμεων στο πεδίο της κοινωνιολογίας.

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

### ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΗ

- Bouthoul, G. *Πραγματεία περί πολεμολογίας, Κοινωνιολογία των πολέμων*, Συμπληρωματικά Εκδόσεις Διευθύνσεως Εκδόσεων ΓΕΣ, Αθήναι, 1980.
- Γαβριηλίδου, Μαρ., Λαμπροπούλου, Παν., Αγγελάκος, Κων., *Ερμηνευτικό Λεξικό Νέας Ελληνικής*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, 2007.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού, *Γενικός Κανονισμός Υπηρεσίας στο Στρατό*, Τυπογραφείο Ενόπλων Δυνάμεων, Αθήνα, 1984 (ανατ. 1995).
- Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Δόγματος, *Δόγμα Στρατού Ξηράς*, Αθήνα, Τυπογραφείο Ελληνικού Στρατού, 2014.
- Δασκαλάκης, Δημοσθένης, *Βιομηχανική κοινωνιολογία και βιομηχανικές σχέσεις*, Αθήνα, Παπαζήση, 2010.
- Δημητράκος, Δημήτριος, *Νέον Ορθογραφικόν Ερμηνευτικόν Λεξικόν*, Αθήνα, Γιοβάνης, 1969.
- Ίσαρη, Φιλία, Πουρκός, Μάριος, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας*, Ζωγράφου, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015
- Καρακιουλάφη, Χριστίνα, «Μεταμορφώσεις της εργασίας και της απασχόλησης και εξελίξεις στο πεδίο της κοινωνιολογίας της εργασίας», *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, τομ. 2, τχ. 1 (2007), σελ. 43-51.
- Καρακιουλάφη, Χριστίνα, «Είναι και τέχνη και επάγγελμα: προσλήψεις της καλλιτεχνικής εργασίας - το παράδειγμα των ηθοποιών στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τομ. 137, (2012), σ. 113-140.
- Καραμπελιάς, Γεράσιμος, *Κοινωνιολογία και Ένοπλες Δυνάμεις, μια παρεξηγημένη σχέση*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2009.
- Λέκκας, Παντελής, «Ο πόλεμος στη νεοτερικότητα και οι μύθοι της νεοτερικής ιδεολογίας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τομ. 24, 2004, σ. 60-83, σ. 60.
- Logiol, Marc, «Νόημα και αναγνώριση στον εργασιακό τομέα», στο Καρακιουλάφη, Χ. και Σπυριδάκης, Μ., (επιμ.), *Εργασία και Κοινωνία*, Αθήνα, Διόνικος, 2010, σ. 43-67

- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας, 2002.
- Piotet, Françoise, «Η μυθολογία του επαγγέλματος», στο, Καρακιουλάφη, Χ. και Σπυριδάκης, Μ. (επιμ.), *Εργασία και Κοινωνία*, Αθήνα, Διόνικος, 2010, σ. 172-196, σ. 174-175.
- Τσιώλης, Γιώργος, «Η θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων», στο, Ζαϊμάκης Γιάννης (επιμ.), *Ερευνητικές διαδρομές στις κοινωνικές επιστήμες, Θεωρητικές - Μεθοδολογικές συμβολές και μελέτες περίπτωσης*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης & Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας, 2018, σ. 97-125.
- Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, «Πόλεμοι και κυριαρχία στη νέα χιλιετία», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τομ. 24, 2004, σ. 11-59
- Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, *Λευκή Βίβλος 2014*, Τυπογραφείο Ελληνικού Στρατού, 2015.
- Weber, Max, *Οι τύποι της εξουσίας*, μτφρ. Γκιούρας Θανάσης, Αθήνα, Κέντραυρος, 2001.
- Χιωτάκης, Στέλιος, *Για μια κοινωνιολογία των ελευθέρων επαγγελματιών, Επιστημονική επαγγελματοποίηση των ιατρικών υπηρεσιών*, Οδυσσεάς, Αθήνα, 1998.

### ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Boëne, Bernard, «La professionnalisation des armées: Contexte et raisons, impact fonctionnel et sociopolitique», *Revue Française de Sociologie*, τομ. 44, τχ. 4 (2003), σ. 647-693.
- Burk, James, «The decline of mass armed forces and compulsory military service», *Defense Analysis*, τομ. 8, τχ. 1 (1992), σ. 45-59.
- Caforio, Giuseppe, Nuciari, Marina, «The Officer Profession: Ideal-type», *Current Sociology*, τομ. 43, τχ. 3 (Δεκέμβριος 1994), σ. 33-56.
- Caforio, Giuseppe, «Introduction», στο, *Handbook of the sociology of the military*, Giuseppe Caforio (επιμ.), New York, Springer, 2006, σ. 3-6
- Caforio, Giuseppe, «Some Historical Notes», στο, Giuseppe Caforio (επιμ.), *Handbook of the sociology of the military*, New York, Springer, 2006, σ. 7-26.

- Caforio, Giuseppe, «Trends and evolution in the military profession», στο, *Social science and the Military, An interdisciplinary overview*, Routledge, London and New York, 2007, σ. 217-237.
- Carr-Saunders, Alexander, Morris, Wilson, Paul, Alexander, *The Professions*, Clarendon Press, Oxford, 1933.
- Champy, Florent, *La Sociologie des Professions*, Presses Universitaires de France, Paris, 2009.
- Cogan, Morris, «The Problem of Defining a Profession», *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, τομ. 297 (Ιαν 1955), σ. 105-111.
- Downes, Cathy, «To be or not to be a profession? The military case», *Defense Analysis*, τομ.1, τχ. 3 (1985), σ. 147-171.
- Duffy, Ryan, Dik, Bryan, Steger, Michael, «Calling and work-related outcomes: Career commitment as a mediator», *Journal of Vocational Behavior*, τχ. 78 (2011), σ. 210-218.
- Elangovan, A.R., Pinder Craig, McLean Murdith, «Callings and organizational behavior», *Journal of Vocational Behavior*, τομ. 76 (2010), σ. 428 – 440.
- Elliott, Philip, *The sociology of the professions*, The Macmillan Press LTD, London and Basingstoke, 1972.
- Evetts Julia, «The sociology of professional groups: New Directions», *Current Sociology*, τομ. 54, τχ. 1 (Ιανουάριος 2006), σ. 133-143.
- Evetts, Julia, «Explaining the Construction of Professionalism in the Military: History, Concepts and Theories», *Revue Française de Sociologie*, τομ. 44, τχ.4 (2003), σ.759 – 776.
- Evetts, Julia, «Professionalism: Value and ideology», *Current Sociology*, τομ. 61, τχ 5-6, (2013), σ. 778-796.
- Evetts, Julia, «The Sociological Analysis of Professionalism», *International Sociology*, τομ. 18, τχ. 2 (Ιούνιος 2013) σ. 395-415.
- Goode, William, «Community within a community: the professions», *Sociological Review*, τομ. 22, τχ. 2, (Απρ 1957), σ. 194 - 200.
- Habenstein, Robert, «Critique of “Profession” as a Sociological Category», *The Sociological Quarterly*, τομ. 4, τχ. 4, (Σεπ 1963), σ. 291-300.

- Harries-Jenkins, Gwyn, «The Concept of Military Professionalism», *Defense Analysis*, τομ. 6, τχ. 2, (Ιουνιος 1990), σ. 117-130.
- Hughes, Everett, *Men and Their Work*, The Free Press Glencoe, London, 1958.
- Hughes, Everett, «The professions in society», *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, τομ. 26, τχ. 1, (Φεβ 1960), σ. 54-61.
- Hughes, Everett, «The Humble and the Proud: The Comparative Study of Occupations», *The sociological quarterly*, τομ. 11, τχ. 2 (1970), σ. 147-156.
- Huntington Samuel, *The Soldier and the State, The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Belknap Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1957.
- Janowitz, Morris, «Military Elites and the Study of War», *Conflict Resolution*, τομ. 1, τχ. 1 (Μαρ 1957), σ. 9-18.
- Jenkins, K. Neil κ.ά, «Military Occupations: Methodological Approaches and the Military-Academy Research Nexus», *Sociology Compass*, τομ.5, τχ.1, (2011), σ. 37-51.
- McAlister, Lyle, «Changing Concepts of the Role of the Military in Latin America. », *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, τομ. 360, τχ.1 (Ιούλιος 1965), σ. 85-98
- Miewald, Robert, «Weberian Bureaucracy and the Military Model», *Public Administration Review*, τομ. 30, τχ. 2 (Μαρ-Απρ 1970), σ. 129-133.
- Millerson, Geoffrey, *The Qualifying Associations, A Study in Professionalization*, Routledge, London, 1964.
- Moskos, Charles, «The emergent military: civil, traditional, or plural? », *The Pacific Sociological Review*, τομ. 16, τχ. 2 (Απρ 1973), σ. 255-280.
- Moskos Charles, «The Military», *Annual Review of Sociology*, τομ. 2 (1976), σελ. 55-77.
- Moskos, Charles, «From institution to occupation: Trends in military organization», *Armed forces and society*, τομ. 4, τχ. 1 (Νοε 1977), σ. 41-50.
- Moskos, Charles, «Institutional/occupational trends in armed forces: an update», *Armed forces and society*, τομ. 12, τχ.3 (Άνοιξη 1986), σ. 377-382.

- Moskos, Charles, «The All-Volunteer Military: Calling, Profession, or Occupation? », *Parameters*, τομ. 40, τχ 4 (Χειμώνας 2010-11), σελ. 23-31.
- Muthuveloo, Rajendran, Che Rose, Raduan, «Typology of Organizational Commitment», *American Journal of Applied Science*, τομ. 2, τχ. 6 (2005), σ. 1078-1081.
- Nuciari, Marina, «Rethinking the Military Profession: Models of Change Compared», *Current Sociology*, τομ. 42, τχ. 3 (Δεκέμβριος 1994), σ. 7-21.
- Nuciari, Marina, «The Study of the Military. Models for the Military Profession», στο, Giuseppe Caforio, Marina Nuciari (επιμ), *Handbook of the Sociology of the Military*, Cham, <sup>2</sup> 2018, σ. 35-60
- Parsons, Talcott, «The Professions and Social Structure», *Social Forces*, τομ. 17, τχ. 4, (Μάιος 1939) σ. 474-467.
- Saks, Mike, «Defining a Profession: The Role of Knowledge and Expertise», *Professions & Professionalism*, τομ. 2, τχ. 1, (2012), σ. 1-10.
- Segal, David, «Measuring the Institutional/Occupational Thesis», *Armed Forces and Society*, τομ. 12, τχ. 3 (Άνοιξη 1986), σ. 351-376.
- Segal, Mady Wechsler «The Military and the Family as Greedy Institutions», *Armed Forces and Society*, τομ. 13, τχ. 1 (Φθινόπωρο 1986), σ. 9-38.
- Siebold, Guy, «Core Issues and Theory in Military Sociology», *Journal of Political and Military Sociology*, τομ. 29 (Καλοκαίρι 2001), σ. 140-159.
- Sorensen, Henning, «New Perspectives on the Military Profession: The I/O Model and Esprit de Corps Reevaluated», *Armed Forces and Society*, τομ. 20, τχ. 4 (Καλοκαίρι 1994), σ. 599-617.
- Stager, Michael, Bryan, Dik, Duffy, Ryan, «Measuring Meaningful Work: The Work and Meaning Inventory (WAMI)», *Journal of Career Assessment*, τομ. 20, τχ. 3 (2012), σ. 322-337
- Thomas, Hubert Jean-Pierre, Rosenzweig, Christian, «French NCOs, Career Strategies and Attitudes», *Armed Forces and Society*, τομ. 8, τχ. 2 (Χειμώνας 1982), σ. 275-301.
- Van Doorn, Jacques, «The officer corps: a fusion of profession and organization», *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, τομ. 6, τχ. 2 (1965), σ. 262-282.

- Van Doorn, Jacques, «The Decline of the Mass Army in the West», *Armed Forces and Society*, τομ. 1, τχ. 2, (Φεβρουάριος 1975), σ. 147-157.

#### ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

- Ημερήσια Διαταγή Παραδίδοντος Αρχηγού ΓΕΕΘΑ της 21/1/2020  
<http://www.geetha.mil.gr/media/1.pdf>
- Ημερήσια Διαταγή Παραλαμβάνοντος Αρχηγού ΓΕΕΘΑ της 21/1/2020  
<http://www.geetha.mil.gr/media/2.pdf>
- Ιστοσελίδα του Διακλαδικού Κέντρου Ψυχικής Υγείας Ενόπλων Δυνάμεων  
<http://www.geetha.mil.gr/el/component/content/article/79-cat-hndgs-el/cat-frontpage-innerright-el/cat-other-info-el/130-art-mental-health-el.html?Itemid=885>
- Λεύκωμα Πεσόντων Αεροπόρων στην Ιστοσελίδα του Πανελληνίου Συλλόγου Οικογενειών Πεσόντων Αεροπόρων (ΠΑ.Σ.ΟΙ.Π.Α)  
[http://www.pasoipa.org.gr/lefkoma/soma\\_browse/hellenic\\_airforce](http://www.pasoipa.org.gr/lefkoma/soma_browse/hellenic_airforce)



**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ «Α»**  
**ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ**

1. Δημογραφικά στοιχεία

Ηλικία

Φύλο

Βαθμός - Ειδικότητα – Προέλευση (Παραγωγική σχολή – Εθελοντής)

Έτη Υπηρεσίας

Οικογενειακή κατάσταση (γάμος – παιδιά)

2. Ερωτήσεις

- Πότε σκέφτηκες για πρώτη φορά να ενταχθείς στις Ένοπλες Δυνάμεις;
- Ποια ήταν η άποψή σου για τις Ένοπλες Δυνάμεις και την Πολεμική Αεροπορία ειδικότερα πριν ενταχθείς σε αυτές; Τι γνώριζες για τη φύση και τις συνθήκες εργασίας στην Αεροπορία;
- Ποιοι ήταν οι στόχοι σου για την εργασιακή σου πορεία πριν καταταχθείς;
- Περίγραψε μου την πορεία σου από τότε που κατατάχθηκες μέχρι σήμερα.
- Τι εκπαίδευση χρειάζεται για να εκτελέσεις την εργασία σου;
- Ποιο είναι το ειδικό εργασιακό σου αντικείμενο; Πόσο σημαντικό είναι αυτό για το συνολικό έργο της Πολεμικής Αεροπορίας;
- Εκτός από την εκπαίδευση θεωρείς ότι πρέπει κανείς να διαθέτει και άλλα χαρακτηριστικά – προσόντα για να δουλέψει στην Πολεμική Αεροπορία γενικά και στη δική σου δουλειά ειδικότερα;
- Έχει ιδιαιτερότητες η εργασία στην Πολεμική Αεροπορία και ποιες είναι αυτές;
- Θεωρείς ότι η δουλειά σου διαφέρει από άλλες δουλειές στον πολιτικό τομέα;
- Διαφοροποιήθηκε η άποψη που είχες πριν καταταγείς για τις ένοπλες δυνάμεις μετά την είσοδό σου στην Αεροπορία;
- Είσαι ικανοποιημένος από την επιλογή της εργασίας σου; Για ποιους λόγους;

- Τι είναι αυτό που σου δίνει ή που θα μπορούσε να σου δώσει ικανοποίηση – ευχαρίστηση στην εργασιακή σου καθημερινότητα;
- Τι σημαίνει «επαγγελματισμός» ειδικά για εσένα και το ειδικό εργασιακό σου αντικείμενο;
- Τι σημαίνει για εσένα να είσαι στέλεχος της Πολεμικής Αεροπορίας;
- Πιστεύεις ότι η εργασία που κάνεις αξίζει ιδιαίτερη αναγνώριση; Από ποιόν; Υπάρχει;
- Πιστεύεις ότι συνολικά το έργο της Πολεμικής Αεροπορίας και των στελεχών της αξίζει ιδιαίτερη αναγνώριση από την Υπηρεσία/Πολιτεία; Γιατί; Ποια θα ήταν αυτή;
- Αν σου δινόταν η ευκαιρία, κάτω από τις ίδιες ακριβώς συνθήκες που αντιμετώπιζες τότε που επέλεξες την εργασία σου, αλλά με τη γνώση που έχεις για αυτή τώρα «από μέσα», θα έκανες την ίδια ή άλλη επιλογή; Γιατί;
- Ποια είναι η άποψη του κοινωνικού σου περιβάλλοντος για τη δουλειά που κάνεις;
- Ποια νομίζεις ότι είναι η άποψη της ευρύτερης κοινωνίας για τη δουλειά σου;
- Θεωρείς ότι η εργασία σου έχει ιδιαιτερότητες;
- Τι θα έλεγες για τις κοινωνικές σχέσεις μέσα στον εργασιακό σου χώρο, μέσα στο στρατόπεδο;
- Ποιοι είναι οι στόχοι σου, τα όνειρά σου σχετικά με την επαγγελματική σου πορεία;
- Θα συμβούλευες φίλους/συγγενείς/τα παιδιά σου να ακολουθήσουν παρόμοια επαγγελματική επιλογή μ' εσένα; Γιατί;